

Tartu Ülikool

Ajaloo ja arheologia instituut

Emil Jakob Oras

„Kes Dietrich von Berniga vapralt võitlesid“:
Rüütlid, rüütellikkus ja rüütlikultuur „Liivimaa
vanemas riimkroonikas“ ja „Eriku kroonikas“

Magistritöö

Juhendaja: Mihkel Mäesalu

Tartu 2024

Tänuõnad

Tahan tänada kõiki, kes on andnud oma panuse minu uurimistöö valmimisse. Teekond on olnud pikk, keerukas ja õpetlik.

Kõigepealt edastaks kõige suuremad tänud minu juhendajale Mihkel Mäesalule, aga ka kõigile neile, kes osalesid kursusel „Eriseminar keskaja ajaloost.“ Teie kannatlikkus ja sisukad nõuanded on minu jaoks olnud hindamatu väärtusega. Kõik minu töös sisalduvad vead seevastu lasuvad mõistagi vaid minu enda südametunnistusel. Lisaks tänan siin ka Tartu Ülikooli sihtasutust, Erasmus+ programmi, kui ka Haridus- ja Noorteametit toetuse eest, mis aitas mul osaleda välislähetustel sh osalemise konverentsil “Conference Ordines. Militares Colloquia Torunensia Historica,” milles osalejaid tänan konstruktiivse tagasiside eest mu uurimistööle.

Lõpetuseks toon siirad tänud oma lähedastele – minu perele ja sõpradele. Ilma teie lakkamatu toetuse, innustuse ja eeskujuta poleks ma nii kaugemale jõudnud. *Je vous remercie.*

Sisukord

1.	Sissejuhatus.....	4
1.1	Historiograafia.....	8
1.2	Uurimisprobleem(id) ja eesmärk.....	14
1.3	Meetod ja ülesehitus.....	15
2	Terminoloogia – rüütlikultuur ja (rüütli)kirjandus	18
3	„Liivimaa vanem riimkroonika“ ja „Eriku kroonika“ – autorsus, kontekst, sihtpublik ja kirjutamispõhjus.....	28
3.1	Autorsus	28
3.2	Kirjutamispõhjus(ed) ja publik(ud).....	29
3.3	Kontekst	34
4	Kroonikad omaaegse rüütlikirjanduse kontekstis.	36
5	Kes on LVR-is ja EK-s rüütel?	40
5.1	Kroonikate arusaamad rüütelite rollist ühiskonnas – kas kaitsjad või rahurikkjad?.....	46
6	Au.....	47
6.1	Sõda ja au – honor militaris.....	47
6.1.1	Sõjategevus ja vägivald kroonikates	47
6.1.2	Isandad ja nende rüütlid – kaks versiooni honor militaris’est.....	50
6.1.3	Kombekus sõjalises kontekstis – sõjavangid ja kahevõitlused	53
6.2	Õukond, kombekus ja au.....	56
6.2.1	Rüütlikslõõmised ja turniirid – üks EK ja LVR-i erinevus.....	61
6.2.2	Hertsog Erik	65
6.2.3	Au ja häbi – patronaaž, lojaalsus ja au piirid.....	66
6.3	“Rüütellikuse” mõiste EK-s ja LVR-is	69
7	Rüütlikultuur ja sugu.....	70
7.1	Naine – rüütlikultuuri objekt	70
7.2	Mehelikkus	73
8	Ristisõdade, märtrisurma, (rüütelite) vagaduse ja vaimulike kajastus kroonikates	77
8.1	Ristisõjad kroonikates	77
8.2	Märtrisurm ja kannatused.....	78
8.3	Rüütellik vagadus.....	81
8.4	Ilmalik versus vaimulik – kas eksisteerib vastandumine?	83
9	Kokkuvõte.....	85
10	Summary	93
11	Kirjandusloetelu:.....	101

Algallikate publikatsioonid	101
Liivimaa vanem riimkroonika:	101
Eriku kroonika	101
Muud.....	101
Sekundaarkirjandus	101

1. Sissejuhatus

Rüütlikultuur ja selle keskmes olevad rüütliid on keskaja ühed äratuntavamad sümbolid.¹ Rüütlikultuuri jälgi leidub erinevates eluvaldkondades – tõsi, eeskätt kehtib see väide anglosfääri kultuuriruumi kohta –, väljendudes näiteks selles, kuidas erinevaid käitumisnorme nimetatakse rüütellikuks.² Samas on rüütellikkus ja rüütlikultuur mõiste(d), millele on keeruline leida ühest küljest piisavalt hõlmavat, teisalt parajalt spetsiifilist ja uurimist võimaldavat definitsiooni. See on murekoht ka rüütlikultuuri uurijatele. Nagu on nentunud Maurice Keen, üks rüütlikultuuri kõike märkimisväärsemaid uurijaid, on rüütlikultuuri puhul tegu “terminiga, mis pärsib tabavat definitsiooni”,³ mis hõlmab ideaale, norme ja elustiile erinevatest ajaperioodidest ja piirkondadest.⁴ Vaatamata variatsioonile, on rüütlikultuuri olemus püsiv, nagu on märkinud Keen oma rüütlikultuuri definitsioonis: “Rüütlikultuuri võib kirjeldada kui eetost, mis ühendab endas sõjalisi, aadellikke ja kristlikke komponente.”⁵ Lühidalt, rüütlikultuuri puhul oli tegu “eetilise ja ideoloogilise mõtteviisiga”, mille juures olid väärtustatud teatud käitumisnormid.⁶ Rüütlikultuuri uurimine on keerukas⁷ ning sellele on võimalik läheneda mitmeti, sõltudes nii käsitletud materjalist, uurijast ja valdkonnast.⁸ Siinses uurimuses analüüsin seda, mida peeti rüütlikultuuri ideaalideks, jättes kõrvale n-ö rüütlikultuuri rekonstrueerimise.⁹ Joachim Bumke, tõstes esile ilukirjanduse (spetsiifiliselt rüütliromaanide) probleemkohti allikana, märkis: „Reaalsus, mida on seal [ilukirjanduses] kajastatud, ei ole seotud materiaalse maailmaga ega toimunud sündmustikega. Pigem on see ideede, ootuste ja soovide reaalsus, sotsiaalse teaduslikkuse ja kultuurnormide reaalsus.“¹⁰ Just

---

¹ Katie Stevenson, „Introduction,“ In *Chivalry and the Medieval Past*, toim. Katie Stevenson ja Barbara Gribling (Woodbridge: Boydell Press, 2016), 3-5.

² Robert W. Jones, “Introduction,” in *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones ja Peter Cross, 1-6 (Boydell & Brewer, 2019), 1.

³ Maurice Keen, *Chivalry* (New Haven ja London: Yale University Press, 1984), 1.

⁴ Peter Coss, “The Origins and Diffusion of Chivalry,” in *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones and Peter Coss (Boydell & Brewer, 2019), 7.

⁵ Keen, *Chivalry*, 16-17.

⁶ Aldo D. Scaglione, *Knights at Court: Courtliness, Chivalry and Courtesy from Ottonian Germany to the Italian Renaissance* (Oxford: University of California Press, 1991), 8.

⁷ Sellele keerukusele on juhtinud tähelepanu nt Keen, *Chivalry*, 2-6 ja Joachim Bumke, *The Concept of Knighthood in the Middle Ages*, tõlkinud W.T.H. Jackson ja Erika Jackson (New York: AMS Press, 1982), 3-7.

⁸ Erinevate lähenemiste kohta rüütlikultuuri uurimisele vt nt *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones ja Peter Cross (Boydell & Brewer, 2019).

⁹ Ehk parim näide sellest lähenemisest on Joachim Bumke, vt Bumke, *Concept of Knighthood*, 3-7 ja Joachim Bumke, *Courtly Culture: Literature and Society in the High Middle Ages*, tõlkinud Thomas Dunlap (Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1991), 1-19, eriti 7-19. Bumke, kuigi mitte maha tehes ilukirjandust (siinkohal rüütliromaanid) kui allikat, leiab, et kui tahta jõuda arusaamisele nendest käitumisnormidest, siis on vaja neid toetada nt ajalookirjutusega, arheoloogiliste leidudega jne.

¹⁰ Bumke, *Courtly Culture*, 13.

see teine „reaalsus“ on minu huviobjekt. Magistritöö eesmärk on uurida kuidas väljendusid ideaalid, normid ja elustiilid – rüütlikultuuri kogum – 13. sajandi lõpus ja 14. sajandi alguses Läänemere piirkonnas, täpsemalt Rootsi kuningriigis ja (Saksa ordu) Liivimaal. Allikmaterjal, mille põhjal on võimalik uurida rüütlikultuuri nendel aladel, on piiratud, eriti Liivimaa puhul.

Siinses uurimistöös võrdlen kahte silmapaistvat allikat, mille läbi saab uurida kuidas 11.–12. sajandil Lääne-Euroopas kujunenud rüütlikultuur levis 13.–14. sajandil Läänemere piirkonda. Nendeks on kaks kõrg- ja hiliskeskaegses kroonikat – Liivimaal 1290ndatel kirjutatud „Liivimaa vanemas riimkroonikas,“¹¹ ning „Eriku kroonikas,“¹² mis kirjutati Rootsis 14. sajandi esimestel aastakümnetel, tõenäoliselt vahemikus 1319–1332.¹³ „Eriku kroonika“ (rootsi *Erikskrönikan*, inglise *The Chronicle of Duke Eric*, edaspidi: EK ja CoDE), keskaegse Rootsi kirjanduse üks tippteos,¹⁴ on esimene ning kirjanduslikust perspektiivist märkimisväärsim Rootsi keskaegne riimkroonika.¹⁵ Ka „Liivimaa vanem riimkroonika“ (saksa *Livländische reimchronik*, edaspidi: LVR) on esimene Liivimaal kirjutatud riimkroonika. Mõlemad kroonikad on kirjutatud vernakulaarkeeltes – LVR keskülemsaksa ning EK vanarootsi keeles.

Kroonikate pikkus erineb märgatavalt – LVR (12 017 värsirida¹⁶) on EK-st (4543 värsirida¹⁷) ligi kolm korda pikem. See võib tuleneda asjaolust, et EK käsitleb umbes 70 aastat (13. sajandi keskpaigast 1319. aastani)¹⁸ ja LVR ligi poolteist sajandit (12. sajandi keskpaigast 13. sajandi

---

¹¹ *Liivimaa vanem riimkroonika*, Toimetanud Enn Tarvel, tõlkinud Urmas Eelmäe (Tallinn: Kirjastus Argo, 2003).

¹² *Erikskrönikan*, toimetanud ja kommenteerinud Sven-Bertil Jansson (Stockholm: Tidens Förlag, 1986); *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*, tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg (Lund: Nordic Academic Press, 2012).

¹³ Ülevaateid teose dateerimisest on võimalik leida Österberg, „Introduction,“ 13-15; Gisela Vilhelmsdotter, *Riddare, bonde och biskop. Studier kring tre fornsvenska dikter jämte två nyeditioner* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1999), 23-36 ja *Erikskrönikan. Cronique d'Erik, première chronique rimée suédoise (première moitié du XIVe siècle)*, tõlkinud ja kommenteerinud Corinne Péneau (Paris: Publications de la Sorbonne, 2005), 29. Välja on pakutud ka kitsamaid dateeringuid, näiteks Fulvio Ferrari, „Literature as a performative act: Erikskrönikan and the making of a nation,“ in *Lärdomber oc skämptan. Medieval Swedish Literature Reconsidered*, toim. Fulvio Ferrari ja Massimiliano Bampi (Uppsala: Svenska formskriftsällskapet, 2008), 77 on väitnud, et kõige tõenäolisem dateering on 1320 ja 1322 aastate vahel.

¹⁴ Lars G. Warne, *A History of Swedish Literature* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1996), 24 ja Sven-Bertil Jansson, „Inledning,“ in *Erikskrönikan*. Toimetanud ja kommenteerinud Sven-Bertil Jansson (Stockholm: Tidens Förlag, 1986), 9-10.

¹⁵ Eva Österberg, „Duke Erik and his tragic fate. Introduction,“ In *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*. Tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg (Lund: Nordic Academic Press, 2012), 13-14.

¹⁶ *Liivimaa vanem riimkroonika*, 6.

¹⁷ Jonsson, *Erikskrönikans diktare*, 11.

¹⁸ Österberg, „Introduction,“ 16.

lõpuni).¹⁹ Kuigi kroonikates kaetud ajaperioodid osaliselt kattuvad, on nende fookus märgatavalt erinev. EK kirjeldab Rootsi kuningriigi ajalugu, keskendudes õukonnale ning Folkungite dünastia intriigidele. LVR aga kajastab Liivimaa ristiusustamist ja sellele järgnenud sõjategevust paganate ning vene õigeusklikega. Esimese fookus on sisestel, teisel aga välistel²⁰ konfliktidel. Kroonikatel on siiski ka piiratud kattuvus, sest EK kajastab muuhulgas ka ristsõdu Soomes ning Liivimaal. Kuigi EK-s kajastatud juhtumid jäävad mahu poolest alla LVR-is esile toodud ristsõdu puudutavale materjalile, on see kroonikate kõige silmatorkavam võrdluspunkt.

LVR-ist on säilinud kaks käsikirja – tõenäoliselt 14. sajandi keskpaigast pärinev Riia käsikiri ja 15. sajandist pärinev Heidelbergi käsikiri.²¹ Leo Meyeri 1876. aastal väljaantud tekstikriitiline “Livländische Reimchronik”²² on kombinatsioon nendest kahest käsikirjast, tehes sellest omaette kolmanda versiooni.²³ Meyeri väljaandest lähtuvad reeglina ka tänapäeva(sed) uurimused ja tõlked.²⁴ Siinse uurimistöo puhul kasutan Urmas Eelmäe tõlget koos sellele lisanduva keskülemsaksakeelse Meyeri väljaandest pärineva tekstiga.

EK puhul on kuus käsikirja, mis on kirja pandud perioodil 15. sajandi keskpaigast kuni 17. sajandi alguseni. Ükski EK käsikiri ei ole säilinud eraldiseisvana, vaid need moodustavad osa suurematest, erinevatest teostest koostatud kogumikest. Siinse uurimistöo kontekstis on oluline, et kuigi teatud kogumikes on EK kombineeritud rüütlikirjanduse näidetega, näiteks Eufeemia ballaadidega, siis uurimistöös teisi kogumikes olevaid tekste puudutatud ei ole. Vanim säilinud EK käsikiri on kogumikust *Codex Holmiensis D4*, mis pärineb 15. sajandi

---

¹⁹ *Liivimaa vanem riimkroonika*, 6.

²⁰ Kroonikas on Liivimaaad kujutatud ühtse poliitilise üksusena, kuigi selline ühtsus tegelikult puudus.

²¹ LVR, 6-8. Nendest kahest käsikirjast on teadaolevalt säilinud ainult Heidelbergi käsikiri. Lisaks käsikirjadele on säilinud ka kaks fragmenti. Riia käsikiri toimetati peale I maailmasõda Saksamaale ning selle asukoht on siiani teadmata. Informatsioon Riia käsikirja kohta on säilinud läbi sekundaarsete allikate. Nende kahe kroonika põhjal on olnud võimalik luua kroonika kolmas, rekonstrueeritud versioon. Kuigi Leo Meyer, „Ueber die livländische Reimchronik,“ *Baltische Monatsschrift* 21 (1872) järgi oli Heidelbergi käsikiri Riia käsikirja koopiat, siis Richard Linder, *Zur Älteren reimchronik* (Leipzig: Druck v. J.B. Hirschfeld, 1891), 3-17 <https://dspace.ut.ee/handle/10062/48879> lükkas selle väite ümber ning esitas seisukoha, et käsikirjadel oli üks allikas.

²² *Livländische Reimchronik mit Anmerkungen, Namenverzeichnis und Glossar*, toimetanud Leo Meyer (Paderborn: Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1876).

²³ Marcus Delvers, „Aspects of the master figure in the „Livonian Rhymed Chronicle“: A study of the characterisation of the Livonian master of the Teutonic Order“ (Doktoritöö, Rutgers, University of the State of New Jersey, 1989), 47–48.

²⁴ LVR, 8. Trüki leiab 2003. aasta seisuga ülevaate kroonika väljaannetest ja tõlgetest LVR, 7-8 ja 248-249. Ajakohasema ülevaate nii väljaannetest kui ka märkimisväärsimatest teostest leiab digitaalsel kujul “Reimchronik, Livländische,” *Geschichtsquellen.de*, viimati kasutatud 03.05.2024, <https://www.geschichtsquellen.de/werk/4139>.

keskpaigast. Kroonika teaduslikud väljaanded põhinevad aga hinnanguliselt paar aastakümnet hilisemal käsikirjal, mis pärineb kogumikust *Codex Holmensis D2*.²⁵ Vanim säilinud EK versioon pärineb niisiis umbes 120–130 aastat pärast originaali kirjutamist. Selle tõttu on tõstatatud küsimus, kas kroonika esimest kolme käsikirja uurides saab teha objektiivseid järeldusi 14. sajandi mentaliteedi kohta või on kroonika teksti juba liialt kohandatud 15. sajandi kontekstile vastavaks. On tõstatud võimalust, et EK-s kasutatud värsimõõt võis aidata säilitada teksti algset vormi.²⁶

Esimest korda ilmus EK trükis 1865. aastal Edvard Klemmingu väljaantud „*Svenska medeltidens rimkrönikor*”i“ esimeses köites.²⁷ See on aga asendatud nii populaarses kui teaduslikus kasutuses hilisemate editsioonide poolt, näiteks soomerootsi lingvisti Rolf Pippingu 1963. aastal väljaantud allikakriitiline editsioon²⁸ ning kirjandusteadlase Sven-Bertil Janssoni 1986. aastal väljaantud versiooni, mis põhineb Pippingi väljaandel, kus on originaalsele vanarootsikeelsele tekstile vajadusel lisatud seletused. Olen uurimistöös kasutanud Sven-Bertil Janssoni väljaannet ning sellel põhinevat kommenteeritud ingliskeelset tõlget. Sisu analüüsimisel olen toetunud enamjaolt ingliskeelsele versioonile. Aga, nagu on märkinud ingliskeelse tõlke autorid, ei ole nad keeleteadlased,²⁹ mistõttu olen Janssoni vanarootsikeelset teksti kasutanud kohtades, kus sõnastus võib olla mitmeti tõlgendatav või kus terminid vajavad täpsustamist. Lisaks olen kasutanud ka Janssoni kommentaare. Kuigi eksisteerib kroonika uus väljaanne,³⁰ ei ole ma uurimistöös seda kasutanud seoses asjaoluga, et ainukese muutusena on uues kõrvutatud kaasaegset rootsi keeles kirjutatud proosa teksti vanarootsikeelse originaaliga.

---

²⁵ Ülevaateid „Eriku kroonika“ käsikirjadest on näiteks Jonsson, *Erikskrönikans diktare*, 97-141 ja Sven-Bertil Jansson. *Medeltidens rimkrönikor: Studier i funktion, stoff, form* (Stockholm: Läromedelsförlagen, 1971), 140-147.

²⁶ Teemat on käsitletud nt Jonsson, *Erikskrönikans diktare*, eriti 11-20 ja 134-135, kus ta on jõudnud järeldusele, et kasutatud värsimõõt (*knittelverse*) on aidanud alles hoida originaalse teksti ja sõnavara. Selle tõestusena on Jonsson toonud välja asjaolu, et kuigi originaali ja selle põhjal kirjutatud koopiate kirjutamisaegade vahel toimusid märgatavad muutused (vana)rootsi keeles, on EK tekst nendest suuresti puutumata jäänud. Samas nendib ta, et iga ümberkirjutaja ning nende päritolu on siiski igat teksti omamoodi mõjutanud.

²⁷ *Svenska medeltidens rimkrönikor*, kd I., toimetanud Gustav E. Klemming (Stockholm: P.A. Norstedt & söner, kongl. Boktyccckare, 1865).

²⁸ *Erikskrönikan enligt Cod. Holm : D.2 jämte avvikande läsararter ur andra handskrifter*. Toimetanud Rolf Pipping (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 1963).

²⁹ Österberg, Eva. „Duke Erik and his tragic fate. Introduction.“ In *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*, tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg (Lund: Nordic Academic Press, 2012), 27.

³⁰ *Erikskrönikan : en medeltida krönika i nusvensk version*, toimetanud ja tõlkinud Erik Carlquist, Peter C Hogg, Zeth Alvered. Nordic Academic Press, 2019.

Arvestades kroonikate ajalist ning žanrilist sarnasust on proovitud nende vahel seoseid leida. Eelkõige on tähelepanu pööratud küsimusele, kas EK võis olla inspireeritud LVR-i poolt. See küsimus on aga olnud marginaalne,³¹ kuid siiski on LVR-i välja pakutud kui EK võimalikku inspiratsiooni allikat ka tänapäevastes uurimustes.³²

1.1 Historiograafia

Rüütleid ja rüütlikultuuri käsitlevat kirjandust on, piltlikult, mäetäis. Valdav enamus sellest keskendub aga Lääne-Euroopale ning vaid väike osa ülejäänust puudutab siinses uurimistöös käsitletud piirkonda – Läänemere ümbrust. Aga nii Liivimaa kui ka Rootsi olid lahutamatu seotud neid ümbritsevate sfääridega. Liivimaa oli tihedalt seotud saksa kultuuriruumiga, eriti läbi Saksa ordu. Ning nii Rootsi kuningakojal kui ka ühiskonnal laiemalt olid sidemed Kesk- ja Lääne-Euroopaga.³³

Nii EK kui ka LVR on, eriti viimaste aastakümnete jooksul, pälvinud paljude uurijate huvi erinevate teemade raames. Ei ole võimalik ega ka vajalik anda täieliku ülevaadet kõikidest uurijatest, kes on kroonikatega tegelenud. Siin on välja toodud need uurijad ja uurimused, mis on uurimistöö jaoks asjakohased. Eelkõige need mis otseselt või riivamisi puudutavad rüütlikultuuri, keskendudes eelkõige tänapäevasele uurimisseisule. Tuleb aga toonitada, et on küllaltki vähe uurimusi, mis keskenduvad spetsiifilisemalt rüütlikultuurile. Siinse uurimistöö on selle puuduse korvamiseks.

Rüütlikultuur Liivimaal on pälvinud vähe tähelepanu. See tuleneb eelkõige asjaolust, et allikmaterjal, mille põhjal oleks seda (eriti 13. sajandi lõpu kontekstis) võimalik uurida, on väga napp.³⁴ Liivimaa poliitiline killustatus tähendas, et puudusid küllalt võimsad ja jõukad maahärrad, kelle õukondadest oleksid võinud kujuneda miljööd, kus rüütli- ja õukonnakultuur oleksid saanud õitseda. Ainus ilmalik maahärra Liivimaal oli Taani kuningas, kes aga

---

³¹ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 149-153 ja 202-216. Jansson leiab, et kuigi on võimalik, et LVR on EK inspiratsiooni allikas, ei ole seda oletust võimalik tõestada.

³² Carlquist ja Hogg, "Translators' remarks," 27. Kroonika tõlkija on oma märkmetes väitnud, et LVR on kindlasti ("clearly") EK jaoks inspiratsiooni allikas.

³³ Vt nt Sofia Loden, *French Romance, Medieval Sweden and the Europeanisation of Culture* (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2021).

³⁴ Allikmaterjali olukord paraneb mõnevõrra alates 14. ja 15. sajandist nt värssromaan „Flos ja Blankflos“ kogumikus „Livländische Sammlung“, vt Helen Kurss, "Õukondlik kirjandus Vana-Liivimaal? 'Liivimaa kogumik' (ca 1431)," *Keel ja Kirjandus*, 8/9 (2011).

resideerus Taanis. Saksa ordu kui vaimulik rüütliordu ja piiskopid kui vaimulikud isandad ei pidanud ülal ilmalike vürstidega võrreldavaid õukondi.³⁵ Kuigi õukondlik-/rüütlikirjandus Liivimaal välja ei arenenud, siis mängis kohalikus kirjakultuuris olulist rolli kroonika žanr. Üks selline kroonika on siinses uurimuses fookuse all olev LVR. Kuigi tegu on ajalookirjutusega, on seda võimalik kasutada allikana rüütlikultuuri kohta nii Saksa ordu kui ka Liivimaal.³⁶

LVR-i puhul on pikemat aega olnud aktuaalne küsimus kust tulenesid selle mõjutused – kas kangelasepostest või rüütliromaanidest (ja õukonnakirjandusest laiemalt)? Üks esimesi uurijaid, kes tõmbas paralleele LVR-i ja laiema kirjanduse vahel, oli 20. sajandi alguses Werner Meyer, kes tõi välja saksa rüütellauliku Wolfram von Eschenbachi (c. 1160/1180–1220) loome (võimalike) mõjutusi kroonikale.³⁷ Samaaegselt tõstis Paul Ecke esile LVR-i sarnasusi õukondliku kirjandusega, tuues näitena välja dialoogi leedu suurvürsti Mindaugase (u 1200–1263) ja tema naise Morta († u. 1263) vahel, mis sarnanes (laias laastus) rüütliromaanides leitavale mudelile.³⁸ Sajandi keskpaiga diskursus võttis paljuski üle varasema, rõhutades nt seost Wolfram von Eschenbachi loominguga, aga tuues esile ka seose kangelasepostega.³⁹ Need seisukohad domineerisid paljuski kuni viimaste kümnenditeni ja need leidsid kajastust ka nt Mary Fischeri 1984. aasta doktoritöös. Fischer tõi esile ka ECKELE sarnase seisukoha, rõhutades Mindaugase ja Marta dialoogi kui rüütliromaanides leiduva rüütli-daami suhte mudeli järgimist.⁴⁰

---

³⁵ Juhan Kreem, „Aadel ja vasalkonnad,“ in *Eesti Ajalugu II. Eesti keskaeg*, toim. Anti Selart (Tartu: Tartu Ülikool, 2012), 121-122.

³⁶ Siin tuleb aga toonitada, et ei teose autor ega lugejaskond ei olnud pärit ega elanud Liivimaal (vt. peatükk 3. „Liivimaa vanem riimkroonika’ ja ’Eriku kroonika’ – autorsus, kontekst, sihtpublik ja kirjutamispõhjus.“). Siiski olid nad pärit sarnasest kultuuriruumist kui sisserännanud eliit ja tegevad Liivimaal, mistõttu leian, et LVR on hea allikas uurimaks rüütlikultuuri Liivimaal.

³⁷ Werner Meyer, *Stilistische Untersuchungen zur livländischen Reimchronik* (Greifswald: H. Astler, 1912), 165.

³⁸ Paul Ecke, „Die livländische Reimchronik“ (Doktoritöö, Greifswald: Asler, 1910), 46.

³⁹ Vt nt Wilhelm Brauns, „Die Livländische Reimchronik“ in *Die Deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon*, kd. 5, toim Wolfgang Stammer ja Karl Langosch (Berlin: De Gruyter, 1955), 963 või Karl Helm ja Walther Ziesemer, *Die Literatur des Deutschen Ritterordens* (Gießen: Wilhelm Schmitz Verlag, 1951), 149.

⁴⁰ Mary Christie Fischer, “The Idea of Christian Chivalry in the Chronicles of the Teutonic Order” (Doktoritöö, University of St. Andrews, 1984), 224-227.

Kangelaseeposele kui (võimalikule) peamisele LVR-i mõjutajale juhtis tähelepanu Kaspars Kļaviņš.⁴¹ Sarnasele seisukohale jõudis ka Hartmut Kugler, kes aga pea et täielikult eitas rüütliromaanide/õukonnakirjanduse mõjutusi LVR-ile. Tema väite kohaselt ei kohandunud ei kroonika keelekasutus ega seal väljendatud seisukohad õukonnakirjanduse tavadega ning võimalikud sarnasused on kokkusattumus. Ta eitas ka näiteks Wolfram von Eschebachi loome mõjutusi.⁴² Vaieldavalt kõige mõjukama uurimuse LVR-i kirjanduslike mõjutuste kohta kirjutas Alan Murray, kes rõhutas kangelaseeposeid kui peamisi inspiratsiooniallikaid, tuues esile sarnasusi nende fraaside, sõnavara jne kasutuses. Samas toob ta ka välja kui vähe on sarnasusi LVR-i ja rüütliromaanide sõnavaras.⁴³ Tema seisukohad *vis-à-vis* žanriline inspiratsioon on leitud piiratud omaksvõttu,⁴⁴ kuigi osade uurijate poolt jäänud puutumata⁴⁵ ning leidub ka oponente.⁴⁶ Kauakestev – ja veel ilma ühtse vastuseta – vaidlus LVR-i žanri kuuluvuse ja mõjutuste osas viitab teose üllatavale mitmetahulisusele ja selle potentsiaalile allikana rüütlikirjanduse eri tahkude uurimiseks.

Mary Fischer⁴⁷ ja Alan Murray⁴⁸ on uurinud LVR-i ka Saksa ordu kirjanduse laiemas kontekstis, käsitledes seda kui osa muutustest, mis toimusid Saksa ordu ideoloogias ja sihtides

---

⁴¹ Kaspars Kļaviņš, “Vācu ordeņa mentalitāte un ideoloģija. Atskaņu hronikas izgaismojumā,” *Latvijas Vestures Instituta Žurnāls*, 1 (1993). Laiemat kõlapinda leidis aga tema ingliskeelne artikkel Kaspars Kļaviņš, „The Ideology of Christianity and Pagan Practice among the Teutonic Knights: The Case of the Baltic Region,” *Journal of Baltic Studies*, 37, 3 (2006).

⁴² Hartmut Kugler, „’Die Livländische Reimchronik’ des 13. Jahrhunderts,” *Latvijas Zinatnu Akadēmijas Vestis*, 9 (1993), 23 ja 28. Vt ka Hartmut Kugler, “Über die Livländische Reimchronik: Text, Gedächtnis und Topographie,” *Jarhbuch der Brüder-Grumm-Gesellschaft*, 2 (1992).

⁴³ Alan V. Murray, „The Structure, Genre and Intended Audience of the Livonian Rhymed Chronicle,” in *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier*, toim. Alan V. Murray. Hamphsire: Ashgate Publishing Limited, 2001.

⁴⁴ Murray seisukohta on välja toonud nt Audrey Peyper, “The Teutonic Order Crusading Ethos and The Livonian Rhymed Chronicle,” (Magistritöö, University of Tasmania, 2012), 51.

⁴⁵ Nt on Murray seisukohad selles osas jäänud mainimata Volker Honemann, “Zu Selbstverständnis und Identitätsvorstellungen in der livländischen Geschichtsschreibung des Mittelalters,” in *Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland*, toim. Matthias Thumser (Berlin, Münster: Lit, 2011), 268-271, isegi et Murray seisukohti on esile tõstetud seoses kroonika kirjutamisepõhjusega (kuigi maha laitvalt). Artikkel on toodud välja ka näiteks LVR, 252 kirjandusloetus, aga historiograafia käsitluses seda kajastatud ei ole.

⁴⁶ Michael Neecke, *Literarische Strategien narrativer Identitätsbildung* (Berlin: Peter Lang Verlag, 2021), 65-70.

⁴⁷ Fischer, „Christian Chivalry“; Mary Christie Fischer, *’Die Himmels Rote’: The Idea of Christian Chivalry in the Chronicles of the Teutonic Order* (Göppinger: Kümmerle Verlag, 1991); Mary Christie Fischer, „Biblica Heroes and the Uses of Literature: The Teutonic Order in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries,” in *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150-1500*, toim. Alan V. Murray. (Aldershot: Ashgate, 2001) ja Fischer, Mary, The Books of the Maccabees and the Teutonic Order, *Crusades*, 4 (2005), 59-71.

⁴⁸ Näiteks Alan V. Murray, “The Saracens of the Baltic: Pagan and Christian Lithuanians in the Perception of English and French Crusaders to the Late Medieval Prussia,” *Journal of Baltic Studies*, 41, no. 4 (2010) ja Alan V. Murray, “Contrasting Masculinities in the Baltic Crusades: Teutonic Knights and Secular Crusaders at War and Peace in Late Medieval Prussia,” In *Crusading and Masculinities*, toim. Natasha R. Hodgson, Katherine J. Lewis ja Matthew M. Mesley (Abingdon: Routledge, 2019).

alates 13. sajandi lõpust ja 14. sajandi algusest. Muutuste tulemusena hakkas Saksa ordu oma kroonikakirjutuses esile tõstma enda võitlust paganatega kui konteksti *par excellence*, kus aadlil oli võimalik väljendada oma rüütellikust. Nende ajaloolaste arvamused LVR-ist kui selle muutuse varasest kajastajast jäävad ebamääraseks. Kindlalt jaatava seisukoha selles osas on aga võtnud Audrey Peyper, kes on kirjutanud kõige ulatuslikuma ülevaate sellest, kuidas LVR-is kajastub rüütlikultuur. Uurides rüütlikultuuri ilminguid LVR-is laiemalt, leiab ta, et LVR on selle protsessi varajane ilming, kuigi tema väited selle idee toetuseks ei ole veenvad ning ei ole leidnud edasist kajastust LVR-i uurimisosas. Lisaks on ta, võttes eeskuju Mary Fischerist,⁴⁹ tõmmanud liiga range joone n-ö vaimuliku ja ilmaliku rüütlikultuuri vahel, mis on osalt mõjutanud tema järeldusi *vis-à-vis* eelmise punktiga.

Uurijad on kasutanud ka LVR-i, et uurida Saksa ordu rüütlevendade mentaliteeti. Siinkohal on üks kõige märkimisväärseim uurija Hartmut Kugler, kes tõstis esile kroonika kui allika Saksa ordu rüütlevendade mentaliteedi uurimiseks. Ta juhtis tähelepanu asjaolu, et kroonikas kajastatud rüütelite meelsus sarnaneb märgatavalt nende (kroonikas kujutatud) vaenlaste omaga, leides, et neid ühendavad sarnased sõjategevusele keskendunud väärtused.⁵⁰ Sarnasele järeldusele jõudis ka Kļaviņš.⁵¹ Mentaliteedi küsimust puudutab ka Alan Murray, kellel on sarnane seisukoht Kugleri ja Kļaviņšiga.⁵² Viimastel aastatel on Saksa ordu ja selle orduvendade mentaliteeti uurinud Wojtek Jezierski, kes leidis, et LVR oli mõeldud eristamiseks Saksa ordu nende vaenlastest rüütellikuse, kombekuse ja külalislahkuse rõhutamise abil.⁵³

Kuigi EK ei ole saanud LVR-iga samaväärse rahvusvahelise huvi osaliseks, on seda käsitletud arvukad rootsi uurijad. Kuigi paljud neist on publitseerinud inglise keeles ja mingil määral on ka asjakohane rootsikeelne kirjandus kättesaadav, on siinkohal antud EK rüütlikultuuri käsitlev historiograafia tõenäoliselt lünklikum kui LVR-i puhul. Sarnaselt Liivimaaga, olid rüütliid Rootsis üsnagi hiline nähtus. Varaseimad tõendid rüütlitest Rootsis on 13. sajandi teisest poolest (1254. ja 1268 aastatel), kuigi pole teada, kas need isikud olid rüütliks löödud Rootsis või välismaal.⁵⁴ Raskem on määrata kuna ja mis määral jõudis Rootsi rüütlikultuur. Kuigi

---

⁴⁹ Peyper, "The Teutonic Order."

⁵⁰ Kugler, „Über die Livländische Reimchronik,“ 92-95, eriti 92.

⁵¹ Kļaviņš, „The Ideology,“ 263-268.

⁵² Murray, „Structure, Genre and Audience,“ 249.

⁵³ Wojtek Jezierski, "Livonian Hospitality: The 'Livonian Rhymed Chronicle' and the Formation of Identities on the Thirteenth-Century Baltic Frontier," *Frühmittelalterliche Studien* 54, no. 1 (2020): 395-427.

⁵⁴ Thomas Småberg, "The Ritual Battle of Tournament: Tornej, Dust, and Bohord in Medieval Sweden ca. 1250–1320," In *Devising Order. Socio-religious Models, Rituals, and the Performativity of Practice*, toim. Bruno Boute ja Thomas Småberg (Leiden: Brill, 2013), 167.

varaseimad märgid sellest pärinevad 14. sajandi algusest (eeskätt näiteks EK), on tõenäoline, et see jõudis Rootsi varem.⁵⁵

Arvestades kui hilja rüütlikultuur Rootsi levis ja kui üürrike oli seetõttu selle hiilgeaeg, siis pole ehk üllatav, et teemat on uuritud võrdlemisi vähe. Varaseimad uurijad, kes puudutasid rüütlike kajastust EK-s on näiteks Rolf Pipping⁵⁶ ning Karl-Erik Löfqvist.⁵⁷ Rolf Pipping tõstis esile EK seosed Lääne-Euroopa kirjandusega, täpsemalt näiteks kuningas Arturi legendidega, ning tema väite kohaselt on omajagu kirjeldusi (eriti näiteks pidusöökide) EK-s võetud rüütliromaanidest ning muust õukonnakirjandusest.⁵⁸ Löfqvisti fookus oli eeskätt aga õigusajalool ning kuigi ta puudutas vähesel määral ka rüütlikultuuri (spetsiifiliselt rüütlikirjanduse) levikut Skandinaaviasse, käsitles ta selles võtmes pea et ainult Norrat.⁵⁹ Küll tõdedes kui olulist rolli mängib EK-s rüütellikusega seonduva (pidustused, turniirid jne) kujutamine, nägi ta selles kajastuses (õigesti) aga 14. sajandi alguse ühiskonna normide/maailmapildi kehtestamist kogu kroonika poolt kaetud perioodile. Ning kuna tema siht oli uurida kuidas ja kuna (13. sajandil) rüütlikeisus Rootsi levis, jäi rüütlikultuur uurimine EK-s tema uurimuse käsitluselast enamjaolt välja. Kuigi ta tõi välja rüütlikultuuri näiteid EK-s ja mainib, et EK oli kindlasti mõjutatud „välismaiste kirjandusmudelite“ poolt, jäi tema analüüs selles aspektis siiski lühikeseks ning pinnapealseks.⁶⁰ Kuigi kummagi siht ei olnud uurida rüütlikultuuri kajastust EK-s ning nende panus uurimisseisu on ka neile järgnenud uurijate poolt ületatud, viidatakse neile (eriti Pippingile) ka tänapäevaste uurijate poolt.⁶¹ Hilisemad uurijad/tõlkijad nagu Sven-Bertil Jansson 1970ndatel aastatel⁶² ja Erik Carlquist, Peter C. Hogg ning Eva Österberg nende 2012. aasta tõlkes,⁶³ on samuti esile toonud rüütlikultuuri kajastuse olemasolu kroonikas ja juhtinud tähelepanu sellega seonduvatele asjaoludele, aga nende analüüs jääb samamoodi pinnapealseks.

---

⁵⁵ Thomas Småberg, "Rituals of Greeting and Farewell: Reflections on a Visit to the Royal Court of Norway in 1302," *Collegium Medievale*, kd 25 (2012): 8.

⁵⁶ Pipping, Rolf. *Erikskrönikan enligt Cod. Holm : D.2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter*. Uppsala, 1963. Rüütlikultuuri teematikat puudutab ta rohkem aga Rolf Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan* (Helsingfors: Åbo tryckeri och tidnings aktiebolag, 1926).

⁵⁷ Karl Erik Löfqvist, *Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid* (Lund: H. Ohlssons boktryckeri, 1935).

⁵⁸ Vt nt Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan*, 241-242.

⁵⁹ Löfqvist, *Om riddarväsen*, 118-123.

⁶⁰ Rüütlikeisuse levikut Rootsi käsitleb Löfqvist, *Om riddarväsen*, 100-111. EK leiab mainimist nt Löfqvist, *Om riddarväsen*, 84-85, 107-108.

⁶¹ Vt nt Corinne Péneau, „Elites suédoises et modèles occidentaux dans la Grande chronique rimée,“ In *Les élites nordiques et l'Europe occidentale (XIIe-XVe siècle)*, toim. Tuomas M.S. Lehtonen ja Elisabeth Mornet (Paris: Publications de la Sorbonne, 2019) või Småberg, *Rituals of Greeting*.

⁶² Jansson, *Erikskrönikan* ja Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*.

⁶³ *Chronicle of Duke Eric*.

Rootsi ajaloolased ei ole reeglina pööranud palju tähelepanu ei õukondlike ega rüütlike käitumisnormide uurimisele, ei EK kontekstis ega ka laiemalt. Pigem on teemat uurinud kunstiajaloolased ning lingvistid, paljud neist väljastpoolt Rootsit.⁶⁴ Näide kunstiajaloolane Herman Bengtsson demonstreeris EK toel õukonnakultuuri olemasolu Rootsis 13. sajandi lõpus ja 14. sajandi alguses. Aga tema fookus oli kunstiajaloolistel allikatel ning EK leidis tema uurimustöös kasutust ainult toetava tõendusmaterjalina.⁶⁵ Kuigi mitte oluline EK uurimiseisu kontekstis, oli Bengtsson üks esimesi, mis uuris põhjalikult õukonna- ja rüütlikultuuri ilminguid Skandinaavias. Üks esimesi uurijaid, kes käsitles süvitsi rüütli- ja õukonnakultuuri temaatikat EK-s oli Corinne Péneau, nii tema 2005. aasta EK prantsuskeelses tõlkes⁶⁶ kui ka järgnevas, 2007. aastal väljaantud artiklis. Tuginedes varasematele uuringutele, andis ta artiklis kuni selle ajani kõige põhjalikuma ülevaate rüütellikuse kujutamisest kroonikas, tuues esile näiteks EK inspiratsiooni allikad (rõhutades rüütliromaanide mõju) ja sihi luua aadlikest koosneva publiku jaoks ühine rüütellik maailmavaade ning mineviku kujutus. Ta juhtis ka tähelepanu asjaolule, et ülim rüütellik voorus kroonikas on kombekus ning et selle käitumise musterkuju on hertsog Erik, keda on kujutatud kui nii täiusliku rüütli kui ka täiusliku vürstina, seostades seeläbi rüütellikust ja vürstivõimu.⁶⁷ Péneau seisukohad on mõjutanud paljuski järgnenud uurijaid. Nendest väärib välja toomist näiteks Thomas Småberg, esimene Rootsi ajaloolane, kes on teemat põhjalikult uurinud. Ta on kirjutanud uurimusi nii õukonnarituaalidest kui ka kombekusest kroonikas laiemalt, keskendudes eriti Lääne- ja Kesk-Euroopa kombestiku, k.a. rüütlikultuuri, levimisele Rootsi õukonda.⁶⁸ Fulvio Ferrari on uurinud EK sihtpublikut ning kirjutamispõhjust väites, et EK näol on tegemist rootsi (kõrg)aadli enesemääratluse väljendusega. Õukondliku kombestiku ning rüütlikultuuri

---

⁶⁴ Småberg, *Rituals of Greeting*, 8.

⁶⁵ Herman Bengtsson, *Den höviska kulturen* (Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien, 1999). EK mainimisi vt nt 59-62.

⁶⁶ *Cronique d'Erik*.

⁶⁷ Péneau. „Elites suédoises.“

⁶⁸ Thomas Småberg, “The Ritual Battle of Tournament: Tornej, Dust, and Bohord in Medieval Sweden ca. 1250–1320,” In *Devising Order. Socio-religious Models, Rituals, and the Performativity of Practice*, toim. Bruno Boute ja Thomas Småberg (Leiden: Brill, 2013); Småberg, *Rituals of Greeting*; Thomas Småberg, “The Language of Masculine Friendship: Idealism and Political Realism in a Swedish Fourteenth Century Rhyme Chronicle.” In *Friendship and Social Networks in Scandinavia c. 1000-1800*, toim. Jón Viðar Sigurðsson (Turnhout: Brepols, 2013) ja Thomas Småberg, “‘Mead and Beer and Cherry Wine and Wine both Red and White’: Feasts, Courts, and Conflicts in Fourteenth-Century Sweden,” In *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350.*, toim. Wojtek Jezierski, Lars Hermanson, Hans J. Orning ja Thomas Småberg (Turnhout: Brepols, 2013)..

ilmingud on kroonikas Ferrari väite kohaselt kõrgaadli katse ennast ülejäänud aadlist eristada ning mõtestada ajalugu ümber uute, õukondlike ideaalide alusel.⁶⁹

Kõige rohkem on EK-d uuritud aga laiemate käsitluste raames, kus seda on reeglina välja toodud kui osa Lääne- ja Kesk-Euroopa kultuuri – eelkõige õukondlike kommete, ideede ja kirjanduse – levikust Skandinaaviasse.⁷⁰ See lähenemine, kuigi korrektne, on suuresti jätnud varju EK enda uurimise ning eriti selle, kuidas kajastub EK-s rüütlikultuuri sõjaline pool. Erand siinkohal on Andreas Ståhlbergi magistratöö,⁷¹ mis on kõige põhjalikum käsitlus aadli maailmapildiga (ka rüütlikultuuriga) seonduvast EK-s. Kuigi tegu on põhjaliku algallika käsitlusega, teevad töö metodoloogia ja fookus selle väärtuse kui rüütlikultuuri käsitleva uuringuna mõnevõrra kaheldavaks. Kõige enam väljendub see asjaoludes, et uurimus põhineb eksklusiivselt Rootsi kirjandusel ning ka selles, et uurimuses ei ole kasutatud rüütlikultuuri käsitlevat sekundaarkirjandust, mille põhjal oleks rüütlikultuur defineeritav ning mis aitaks asetada uurimuse tulemused laiemasse konteksti. Seeläbi pole ka Ståhlbergi uurimus EK-st ammendav, jättes rüütlikultuuri uurimisseisu *vis-à-vis* EK-s ebaühtlaseks.

1.2 Uurimisprobleem(id) ja eesmärk

Kõik eelmainitud uurimused on suuremal või vähemal määral täiendanud arusaamu rüütlikultuuri kajastustest vastavates kroonikates, kuigi kummagi puhul ei saa öelda, et oleks olemas tervikpilt. Siinse uurimistöö siht on kroonikate põhjal uurida rüütlikultuuri levikut Läänemere piirkonnas 13. ja 14. sajandi vahetusel, määratledes kuidas kroonikas kajastub rüütlikultuuri ideaal ning kuidas ja mistõttu need kajastused erinevad. Selle sihi täitmiseks on püstitatud järgmised uurimisküsimused: Kuidas suhestuvad siinses töös käsitletud kroonikad oma aja (rüütli)kirjandusega ning kuivõrd nad kohanduvad (rüütli)kirjanduses välja toodud rüütlikultuuri ideaalidele? Kuidas erines rüütlikultuuri idee kahes, üksteisest märgatavalt erinevas geograafilises – Rootsi kuningriigis ja Liivimaal – ja olukorralises – õukonnas ja vaimulikus rüütliordus – kontekstis? Kuivõrd tulenevad kroonikate-vahelised erinevused

---

⁶⁹ Ferrari, „Literature as a performative act.“

⁷⁰ Loden, *Europeanisation of Culture*; William Layher, *Queenship and Voice in Medieval Northern Europe* (New York: Palgrave Macmillian, 2010); *Lärdomber Oc Skämptan: Medieval Swedish Literature Reconsidered*, toim. Massimiliano Bampi ja Fulvio Ferrari (Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 2008).

⁷¹ Andreas Ståhlberg, „Frälsesamhället: En studie av det svenska 1300-talsfrälsets ideologi såsom framställd i Erikskrönikan,“ (Magistratöö, Karlstadt, 2012).

nendest erinevatest kontekstidest? Mis järeldusi on käsitletud kroonikate põhjal võimalik teha rüütlikultuuri levikust Läänemere piirkonda?

Piiratud allikmaterjali põhjal tehtud järeldustesse tuleb *ipso facto* suhtuda ettevaatusega. Põhjaliku ülevaate andmiseks rüütlikultuuri levikust Läänemere-piirkonda tuleks kasutada suuremal hulgal materjale, mille jaoks ei ole aga siinse uurimistöo maht piisav.

1.3 Meetod ja ülesehitus

Detailne ülevaade metodoloogilistest lähtekohtadest on leitav järgmises kahes peatükis – „2. Rüütlikultuur“ ja „3. „Liivimaa vanem riimkroonika’ ja ’Eriku kroonika’ – autorsus, kontekst, sihtpublik ja kirjutamispõhjus.“ Siinkohal annan aga lühida ja täpse ülevaate oma uurimistöo metoodikast ja ülesehitusest.

Uurimistöo eesmärk on uurida rüütlikultuuri ideaali kajastust käsitletud kroonikates ja seeläbi selle käitumisnormi levikut Läänemere piirkonda. Lähenemisviis ei ole murranguline, vaid põhineb suuresti varasemate (kirjandus)ajaloolaste – näiteks Joachim Bumke,⁷² Aldo Scaglione⁷³ ja Craig Taylori⁷⁴ – metoodikal, kuigi kohandustega. Erinevused tulenevad suuresti minu uurimistöo väiksemast mahust ja kitsamast fookusest. Võttes neist eeskujuna, olen töö jaganud kaheks võrdse tähtsusega, osaks – taustaks ja analüüsiks.

Kuigi töö aluseks on kroonikate analüüs – kus olen uurinud nii kroonikate sisu, leides seeläbi otsesed viited sellele, milliseid käitumisnorme tõstetakse rüütlite puhul esile ning millist käitumist vaadeldakse soosivalt, taunivalt jne – oleks ilma taustateabeta kroonikate analüüs väheütlev.⁷⁵ Seetõttu annan esiteks üldise ülevaate rüütlikultuuriga ja rüütli(kirjandusega) seonduvast (vt peatükk 2). Toetun seejuures eelkõige üldkäsitlustele, kus on (reeglina Lääne- ja Kesk-Euroopa tõendusmaterjalide põhjal) välja toodud käitumisnormid ja voodused, mida

---

⁷² Bumke lähenemisest tema uurimustele vt Bumke, *Courtly Culture*, 1-19, eriti lehed 16-19 ja Bumke, *The Concept of Knighthood*, 3-8.

⁷³ Scaglione, *Knights at Court*, 1-14.

⁷⁴ Craig Taylor, *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 1-12.

⁷⁵ Seda on rõhutanud näiteks Bumke, *Courtly Culture*, 17, vt ka 1-19.

rüütelliku ja kombeka⁷⁶ käitumise puhul esile tõsteti. Vastavalt vajadusele olen lisaks läbi töö toonud välja rüütlikultuuriga seonduva informatsiooni, mis on liialt spetsiifiline teise peatüki jaoks.⁷⁷

Kolmandas peatükis olen andnud põhjaliku informatsiooni kroonikate kohta, kus olen teinud kindlaks kontekstid, milles kroonikad kirjutati ja uurinud kuidas need võisid kroonikaid mõjutada. Eeskätt tähendab see kroonikate kirjutuse koha, autorite, publiku(te) ja põhjuste määramist. Toon ka esile olulise informatsiooni perioodi (13. sajandi lõpp ja 14. sajandi algus), piirkonna (Läänemere piirkond, täpsemalt Rootsi ja Liivimaa) ja konteksti (õukond versus vaimulik rüütliordu) kohta, kõik mis mõjutavad rüütlikultuuri tõlgendamist kroonikates.

Peale vajaliku taustateave edastamist, on võimalik kroonikaid analüüsida ning nii analüüsi tulemused kui ka kroonikad ise n-ö õigesse konteksti asetada. Olen jaganud oma töö temaatilisteks peatükkideks. Nii teemade valik kui ka rõhu asetus on, vaieldamatult, mingil määral subjektiivne, sõltudes nii uurijast kui uuritavast.⁷⁸ Neljandas peatükis uurin kuidas suhestuvad kroonikad oma kaasaja (rüütli)kirjandusega. Viiendas peatükis määratlen, kes on ja ei ole kroonikates rüütli ja milline oli rüütli roll ühiskondades, mida kroonikad kujutavad. „Kes on ja ei ole rüütel?“ võib tunduda ilmselge vastusega küsimus, aga nagu uurijad on välja toonud, on tegu palju keerukama probleemiga kui esmapilgul tunduda võib.⁷⁹

Rüütlikultuuri ideaal oli pidevas muutuses, sõltudes ajast, piirkonnast ja isegi vaatljast,⁸⁰ mistõttu on iga rüütlikultuuri uurimus suuremal või vähemal määral ainulaadne. Siinse uurimistöö puhul teeb olukorra keerulisemaks asjaolu, et käsitletud kroonikad on üksteisest märgatavalt erinevad, millest tulenevad ka erinevad väärtushinnangud (vt Peatükk 6, eriti alapeatükk 6.3). Kuues, ja kõige mahukam, peatükk käsitleb au teemat. Au oli miski, mis

---

⁷⁶ Mõned olulisemad rüütlikultuuri üldkäsitlused, millele toetun, on: Scaglione, *Knights at Court*; Bumke, *The Concept of Knighthood*; Joachim Bumke, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter* (Göttingen: Hartmut Boockmann, 1986); Keen, *Chivalry*; Kaeuper, *Chivalry and Violence*; Kaeuper, *Holy Warriors*; Kaeuper, *Medieval Chivalry*; Werner Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2011; David Crouch, *The Chivalric Turn: Conduct and Hegemony in Europe Before 1300* (Oxford: Oxford University Press, 2019) ja Taylor, *Chivalry and Ideals*. Detailsema ülevaate jaoks vt peatükk „2. Terminoloogia – rüütlikultuur ja (rüütli)kirjandus.“

⁷⁷ Vt nt peatükist 1.1 Historiograafia.

⁷⁸ Alternatiivset analüüsi ülesehitust vt nt Taylor, *Chivalry and Ideals*, 6-7.

⁷⁹ Saksa kontekstis vt nt Bumke, *Courtly Culture*, 9-21.

⁸⁰ Taylor, *Chivalry and Ideals*, 6.

tähistas isiku kohandumist oodatud käitumisnormidele⁸¹ ning analüüsid, mis teeb isiku auväärseks, on võimalik määrata millist käitumist rüütlite puhul kõige rohkem hinnati. Tulenevalt kroonikate erinevatest fookustest olen peatüki jaganud kolmeks. Kaks esimest – „Sõda ja au – *honor militaris*“⁸² ning „Õukond, kombekus ja au“⁸³ käsitlevad au rolli sõjalises ja õukondlikus kontekstides, määratledes käitumisnormid ja väärtushinnangud millele kroonikates on rõhku pandud ning ka mis oli tagajärg kui isik ei kohanenud nendele ootustele. Kolmas alapeatükk ei käsitle otseselt au teemat, aga uurib kuidas on kasutatud terminit „rüütellik,“ mis – sarnaselt auga – tähistab isiku kohandumist oodatud käitumisnormidele. Seitsmendas peatükis uurin kuidas seostuvad kroonikates rüütlikultuur ja sugu,⁸⁴ pöörates tähelepanu kujutas on kroonikas kajastatud nii naisi, rüütlikultuuri n-ö objekti, kui ka mehelikkust. Teiseks analüüsin kuidas on seostatud rüütellikust ning mehelikkust. Viimase, kaheksanda peatüki fookus on sellel, kuidas seostub kroonikates rüütellikkus ristsisõdadega ja vagadusega.⁸⁵

Olles läbi tekstikriitika kummaski kroonikas rüütlikultuuri ilmingud tuvastanud, on töö eesmärgi täitmiseks vajalik tulemusi ka kõrvutada, mida teen töö vältel. Võrdleva meetodika abil on võimalik tuua esile nii sarnasusi kui ka erinevusi, andes niiläbi parema arusaamise sellest kuidas mõisteti rüütlikultuuri nii käsitletud kroonikates kui ka nende kirjutamise kontekstides laiemalt. Naastes kontekstuaalse analüüsi juurde, on võimalik seletada erinevusi

---

⁸¹ Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 5-6 ja Crouch, *The Chivalric Turn*, 4-5. Paljud ajaloolased (nt Taylor, *Chivalry and Ideals*, 54; Kaeuper, *Chivalry and Violence*, 149-150 ja Keen, *Chivalry*, 278) toetuvad au ideele, mille pakkus välja Julian Pitt-Rivers, „Honour and Social Status.” In *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, toim. Jean G. Peristiany (London: Weidenfeld and Nicolson, 1965), 4-5. Täpset au määratlust vt Peatükk 2.

⁸² Vägivalla ja au kohta vt nt Taylor, *Chivalry and Ideals*, 70-74. Uurimisseisu võtab kokku näiteks Peter Sposato ja Samuel Claussen, „Chivalric Violence.” In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones ja Peter Coss (Boydell & Brewer, 2019). Kaeuperile (mingil määral) vastu minevat seisukohta vt nt Crouch, *The Chivalric Turn*.

⁸³ Õukonna, au ja kombekuse kohta vt nt Scaglione, *Knights at Court*; Bumke, *Höfische Kultur* kahes köites või selle ingliskeelset tõlget Bumke, *Courtly Culture*. Oluline panus on olnud ka Stephen C. Jaeger, *The Origins of Courtliness: Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals, 939-1210* (University of Pennsylvania Press, 1985). Kombekuse uurimisseisu kohta vt nt Crouch, „Chivalry and Courtliness.”

⁸⁴ Soo ja rüütlikultuuri kohta vt Kaeuper, *Chivalry and Violence*, 209-230; Üldisemalt vt Ruth M. Karras, *From Boys to Men: Formations of Masculinity in Late Medieval Europe* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003) ja Louise J. Wilkinson, „Gendered Chivalry,” In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones and Peter Coss (Boydell & Brewer: 2019). Käsitlus, mis puudutab ka ristsisõdade konteksti vt Matthew M. Mesley, „Chivalry, Masculinity, and Sexuality.” In *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades*, toim. by Anthony Bale (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), eriti lehed 153-164.

⁸⁵ Vt Kaeuper, *Holy Warriors* ja Kaeuper, *Chivalry and Violence*, 41-88. Lisaks Keen, *Chivalry*, 51–63. Vaimulike rüütliordude kohta vt Helen J. Nicholson, *Love, War and the Grail. Templars, Hospitallars and the Teutonic Knights in Medieval Epic and Romance 1150-1500* (Leiden: Brill, 2000)

ja sarnasusi, võrreldes neid kroonikaid oma aja (rüütli)kirjandusega. Pannes kõrvutuse tulemused ajaloolisse konteksti, uurin ka rüütlikultuuri olemust Läänemere piirkonnas.

Hinnatud on ka kuivõrd ühilduvad käsitletud kroonikate rüütlikultuuri ning (õu)kombeka käitumise kajastused Lääne- ja Kesk-Euroopas levinud rüütlikultuuri ideaaliga. Kroonikates kajastatu vastavus historiograafiliste faktidega (kas kajastatud isikud tegelikult käitusid nii jne) on siin töös kõrvalise tähtsusega. Sellest tulenevalt ei ole uurimistöö siht lugeda tekstidest välja „tõelist“ rüütlikultuuri, kuigi ka seda teemat on töös põgusalt puudutatud. Uurimiseks on valitud LVR ja EK, et võrdlusmaterjal oleks vormilt võimalikult sarnane ning ajaliselt ja geograafiliselt võimalikult lähestikku.

2 Terminoloogia – rüütlikultuur ja (rüütli)kirjandus

Kuigi rüütlite, rüütlikultuuriga ja kirjandusega seonduv võib tunduda esmapilgul iseenesestmõistetav, on teemaga seotud mõisted varieeruvad ning ebamäärased ja nende täpne defineerimine keerukas. Mõistetel võib eri aegadel ning eri kontekstides olla erinev tähendus. Seda nii siis, kui need mõisted algselt kasutusele võeti, kui ka tänapäeval, kui uurijad proovivad neid lahti mõtestada. Seetõttu on võimatu uurida rüütlikultuuri ilminguid käsitletud kroonikates ilma, et oleks olemas terminoloogiline lähtekoht ning et oleks selge, mida siinses uurimistöös kasutatud mõisted endast kujutavad.

Rüütel (ladina *'miles'/'militēs'*, inglise *'knight'*, prantsuse *'chevalier'*, saksa *'ritter'*, rootsi *'riddare'*, jne): Käsitletud perioodil on rüütli puhul eelkõige tegemist aadlisoost mehega, kes on läbinud rüütlikeisuse omandamiseks vajaliku tseremoonia (rüütlikslöömine) ning kes on võimeline endale soetama raskeratsaväelase varustuse (relvastus, soomusrüü, sõjahobune) ja on omandanud ka selles varustuses võitlemise oskused.⁸⁶ Rüütlid võisid olla nii vürstid kui ka nende teenistuses olevad tituleerimata alamaadlikud.⁸⁷ Lisaks eristas rüütleid varasemast sõdalasametit pidavast aadlist rüütlitele omane ideoloogia ja käitumisnormistik,⁸⁸ millest tuleb juttu allpool (vt eriti Rüütlikultuur/rüütellikkus).

---

⁸⁶ Keen, *Chivalry*, 1-2 ja Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur*, 3-4.

⁸⁷ Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 3-4.

⁸⁸ Keen, *Chivalry*, 16 on defineerinud rüütlikultuuri kui sõjalisi, aadlike ning kristlike väärtusi kaasav käitumisnormide kogum, mille võtsid omaks kõrgkeskaegse Euroopa rüütlid. Vt ka nt Scaglione, *Knights at Court*, 8.

Rüütlikeisus (inglise 'knighthood'/'chivalry', prantsuse 'chevalerie', saksa 'Ritterschaft', rootsi 'Riddarväsendet'): Terminil rüütlikeisus on kaks polüseemset tähendust: 1) Rüütlikeisus kui sotsiaalne staatus ja (elu)kutse, millesse inimene pühitsetakse läbi tseremoonia (vt rüütlikeisloomine) 2) Rüütlikeisus kui kõiki rüütlikeid – ning ka teatud mitterüütlikeid – hõlmav seisus. Neid tuleb eristada kontekstipõhiselt. Reeglina eristab rüütlikeid ülejäänud meessoost aadlikest rüütlikeisuse omandamine (vt rüütlikeisloomine) kui ka kuulumine piiritletud seisusesse, mida defineeris asjaolu, et selle liikmed olid rüütlikeid. Kui aadlikeisus on päritav (saksa k. *Geburtsstand*), siis rüütlikeisus on n-ö elukutseline (saksa k. *Berufsstand*) ning seeläbi piiratud ja eksklusiivsem.⁸⁹ 13. sajandi lõpuks muutus rüütlikeisus reeglina (protsess varieerus piirkonniti) päritavaks,⁹⁰ kuigi mööndusega, et isik pidi rüütlikeisusesse astumiseks ja sinna kuulumiseks siiski läbima vastuvõtmise tseremoonia ehk rüütlikeisloomise.⁹¹ 13. sajandiks oli (kõrg)aadlikeisost mehe jaoks, kes oli võimeline vastu võtma rüütlikeisuse kohustusi, rüütlikeisus *de facto* kohustuslik, kui ta tahtnud häbisse jääda.⁹² Seeläbi muutusid rüütlikeid omaette piiratud elitaarseks rühmaks aadlikeisuse sees, keda iseloomustas jagatud ideoloogia ehk rüütlikeisukultuur⁹³ ning tegutsemine reeglina õukonnas.⁹⁴ Vaatamata asjaolule, et rüütlikeid nägid ennast ühtse seisusena, eksisteerisid erinevat aadlikeisut päritolu rüütlikeid vahel märkimisväärsed erinevused ning rüütlikeid ka eristati vastavalt nende päritolule.⁹⁵ Rüütlikeid – eriti nende rüütlikeid, kes olid isandate otseses teenistuses – puhul kehtis n-ö vastuolu. Ühelt poolt olid nad kohustatud teenima, teisalt aga oli neil võim ilmaliku valitseva klassi liikmetena.⁹⁶ Käsitluse all olevaks ajaperioodiks oli rüütlikeisus muutunud päritavaks ning varasemast eksklusiivsemaks, aga samas hakkas rüütlikeisus kui seisus hõlmama ka isikuid, kes ei olnud rüütlikeisus loodud,⁹⁷

---

⁸⁹ Scaglione, *Knights at Court*, 18, Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 22.

⁹⁰ Bumke, *The Concept of Knighthood*, 43-44 ja Keen, *Chivalry*, 146.

⁹¹ Kõrgaadlike puhul ei olnud sõjameheametite pidamine niivõrd oluline, aga sõjalise võimekuse väljanäitamist nt turniiridel jne peeti jätkuvalt tähtsaks. Rüütlikeisloomise tseremoonia kohta vt allpool.

⁹² Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 4.

⁹³ Scaglione, *Knights at Court*, 8. Keen, *Chivalry*, 16, Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 4.

⁹⁴ Scaglione, *Knights at Court*, 8.

⁹⁵ Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 4. Bumke, *Concept of Knighthood*, 42-43. Nagu on märkinud Bumke, oli näiteks Saksa aladel aastal 1200 *ritter* ehk rüütlikeid see, kes oli suuteline end vastavalt varustama, vaatamata, kas ta oli monarh, vürst, alamaadlike või palgasõdur, aga see võrdus ei kustumatud sotsiaalseid/majanduslike erinevusi nendest seisustest pärit isikute vahel. Vt ka Crouch, *The Chivalric Turn*, 304 ja David Crouch, *The Birth of Nobility: Constructing Aristocracy in England and France, 900-1300* (London: Routledge, 2005), 243-252. Skandinaavia kontekstis, kus rüütlikeisus arenes n-ö ülalt alla, vt nt Erik Ulsig, „The Nobility of the Late Middle Ages,“ in *The Cambridge History of Scandinavia, 1*, toim. Knut Helle, (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

⁹⁶ Scaglione, *Knights at Court*, 90-91, Arno Borst, „Das Rittertum im Hochmittelalter. Idee und Wirklichkeit.“ in *Das Rittertum im Mittelalter*, toim. Arno Borst (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989), 216 ja Bumke, *Concept of Knighthood*, 72-73.

⁹⁷ Richard W. Kaeuper, *Medieval Chivalry* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016), 121-153.

eelkõige (*e*)*squire*'id ehk kas kannupoisse või relvakandjaid. Kannupoiss oli noor aadlimees, kes läbi teenistuse ja treeningu valmistus rüütlikeisuse vastuvõtmiseks. Aga mitte kõik aadlikud ei pürginud rüütlikeisuse poole ning paljud veetsid oma elu (*e*)*squire*'itena ehk professionaalsete sõduritena,⁹⁸ kes olid sageli, kuid mitte alati, rüütliga võrdsed. Selline hoiak võis kanduda perekonnas põlvest põlve, mille tulemusena moodustus alamaadli klass ehk (*e*)*squire*'id.⁹⁹ Uurimistöös kasutan nende isikute kohta terminit *relvakandja* (või saksakeelset terminit *knecht*). Kuigi relvakandja mõistet on eesti keeles kasutatud kannupoisi sünonüümina, võib see tähistada ka „rüütlist madalamat aadlisoost sõjameest“,¹⁰⁰ mis on vastavuses kirjeldatud (*e*)*squire*'ite seisusega. Relvakandja (lad *armiger*, sks *Knecht*) oli ka Liivimaal levinud aadlimeest tähistavad terminid.¹⁰¹

Rüütlikslöömine: Nagu mainitud rüütli definitsioonis, ei toonud aadlikeisusesse kuulumine ilmtingimata kaasa rüütlikeisust. Esimesse inimene sündis, teise ta pühitseti. Et saada rüütlik, pidi isik läbima rüütlikslöömise tseremoonia,¹⁰² mis võis käsitletud ajaperioodil toimuda mitmes erinevas kontekstis (õukondlikel pidustustel, sõjakäigul jne).¹⁰³ Rüütlikslöömise tseremoonia tähistas nii isiku jõudmist täisikka¹⁰⁴ kui ka ühinemist eksklusiivse, elitaarse, sõjalise suunitlusega grupiga – rüütlikeisusega.¹⁰⁵ Tseremoonia suursugusus sõltus rüütlikandidaadi pere staatusest ja jõukusest. Kuningate ja kõrgeadli poegade rüütlikslöömise tseremooniad olid tavaliselt suurejoonelised ning nendega kaasnesid mastaapsed pidustused, turniirid jms.¹⁰⁶ Rüütlikslöömisega võisid kaasas käia ka religioossed tseremooniad (nt öö läbi palvetamine enne rüütlikslöömist jne).¹⁰⁷ Seoses nende tseremooniatega kaasnevate kulutuste kasvuga muutusid need aja jooksul üha elitaarsemaks, tehes rüütlikeisusesse pääsemise võimalikuks väiksemale hulgal isikutele. Oluliseks peeti ka seda, kes ja kuidas isiku rüütlik

---

⁹⁸ Keskaegses kirjanduses võidi neile viidata kui *men-at-arms*, *gens d'armes*, *homines armati* või *homines ad arma/hommes d'armes*/*men-at-arms*/*Lanze*, *Spiess*, *Gleve*, *Helm*'e jne. Need mõisted on aga väga ebamäärased, võides tähistada kõiki soomuses raskeratsaväelasi, k.a. rüütleid ja *squire*'eid. Kõik rüütlid ja *squire*'id olid *men-at-arms*, aga kõik *men-at-arms*'id ei olnud rüütlid ega *squire*'id. Vt Helen J. Nicholson, *Medieval Warfare. Theory and Practice of War in Europe 300-1500* (Bloomsbury Publishing, 2004), 55, 69-70.

⁹⁹ Nicholson, *Medieval Warfare*, 55-56.

¹⁰⁰ „Relvakandja.“ Eesti keele seletav sõnaraamat. Kasutatud 01.04.2024.

<https://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=relvakandja>

¹⁰¹ Kreem, „Aadel ja vasalkond,“ 111.

¹⁰² Vt näiteks Keeni, *Chivalry*, 64-83.

¹⁰³ Keen, *Chivalry*, 79.

¹⁰⁴ Karras, *Boys to Men*, 63-64.

¹⁰⁵ Keen, *Chivalry*, 66-71; Kaeuper, *Richard W. Kaeuper, Holy Warriors: The Religious Ideology of Chivalry* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009), 147 ja Lieberman, „A New Approach,“ 393.

¹⁰⁶ Barber, Richard, and Barker, Juliet. *Tournaments, Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*.

Woodbridge, Suffolk: Boydell, 1989. *Ages*, 168.

¹⁰⁷ Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur*, 3. Keen, *Chivalry*, 64-82.

lõi, sest see lõi sideme lööja ja vastuvõtja vahel. Kui rüütliks löödi korraga hulk rüütleid *en masse*, tekitas see, vähemalt teoreetiliselt, sidemed ühiselt rüütlikslöödute vahel.¹⁰⁸

Rüütellikkus (ingl. *chivalry*, prants. *Chevalerie*, saksa *ritterschaft*) ja kombekus (inglise *courtliness* või *courtesy*, prantsuse *cortaisie*, saksa *hövescheit* jne) on üksteisega seonduvad, aga siiski erinevad mõisted, mis rüütlikultuuri uurijatele probleeme tekitavad. Mõlemad on käitumisnormide kogumid, mida on kerge üksteisega segamini ajada,¹⁰⁹ osalt seoses asjaoluga, et rüütlikultuuri¹¹⁰ ja kombekuse¹¹¹ tähendused varieerusid. Mõistete piiritlemisel ei aita kaasa ka asjaolu, et pole tekkinud ühtseid, ajaloolaste poolt aktsepteeritud definitsioone, vaid pigem on mõistete ulatus aja jooksul veelgi rohkem¹¹² laienenud. Lisaks on rüütlikultuuri ja kombekust tihti käsitletud ka ühtse ilminguna.¹¹³ Uurimistöös olen kasutanud kirjandusteadlase Aldo Scaglione mudelit, mille ta tõi välja oma keskaegse kirjanduse käsitluses (kattes perioodi Ottode dünastiast kuni renessansini), kus ta uuris kuidas seal kajastati rüütlikultuuri. Tema käsitluses on tegu kolme erineva, aga üksteisega tihedalt seotud käitumisnormi kogumiga: õukondlik (*courtly/courtliness*), rüütellik/kangelaslik ja rüütellik/kombekas (*courteous/courtesy*). Ta defineerib rüütlikultuuri kui: „eetilist ja ideoloogilist mõtteviisi, mis levis läbi rüütlikeisuse ka teistesse ühiskonnakihtidesse ning mis määratles/muutis arusaama 'aadellikest käitumisnormidest'“.¹¹⁴ Kombekuse puhul on aga Scaglione eristanud *courtesy*'it

---

¹⁰⁸ Keen, *Chivalry*, 77-78 ja Karras, *Boys to Men*, 64.

¹⁰⁹ Kõige põhjalikum käsitlus teemast on David Crouch, „Chivalry and Courtliness: Colliding Constructs,” in *Soldiers, Nobles and Gentlemen: Essays in Honour of Maurice Keen*, toim. Peter Coss ja Christopher Tyreman (Boydell & Brewer, 2009).

¹¹⁰ Näiteks on Richard Kaeuper jaganud sõna ”rüütellikkus” ilmingud rüütlikirjanduses kolmeks, viidates: 1) sõjalisele võimekusele (eelkõige oskused mõõgavõitluses, ratsutamises jne) 2) Rüütlitele kui sotsiaalsele seisusele (eesti keeles oleks siinkohal termin ”rüütlikond”, mitte ”rüütellikkus”) 3) rüütellikkusele kui rüütlike eetosele. Richard W. Kaeuper, *Chivalry and Violence in Medieval Europe* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 4. Vaata ka William Henry Jackson, *Knighthood in Medieval Literature* (Woodbridge: D.S. Brewer, 1981), 24; Richard W. Kaeuper, "Chivalry: Fantasy and Fear". In *Writing and Fantasy*, toim. Ceri Sullivan ja Barbara White (London: Routledge), 63; Taylor, *Chivalry and Ideals*, 4; de Charny, Geoffroi, *A Knight's Own Book of Chivalry*, tõlkinud Elspeth Kennedy ja kommenteerinud Richard, W. Kaeuper (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005), 1-6 ja 15-22.

¹¹¹ Märkimisväärsem teos teemal on Stephen C. Jaeger, *The Origins of Courtliness: Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals, 939-1210* (University of Pennsylvania Press, 1985). Kombekuse uurimisseisu peale selle teose ilmumist võtab hästi kokku näiteks Crouch, „Chivalry and Courtliness.“

¹¹² Terminite tähendused on niivõrd laienenud ning piirid nende vahel hägustunud, et mõlema mõiste all võidakse mõelda kõrg- ja hiliskeskaja feodaalse aadelkonna käitumisnormide ja väärtushinnangute kogumit, vt näiteks Taylor, *Chivalry and Ideals*, 4-5, Crouch, „Chivalry and Courtliness“ jne.

¹¹³ Näiteks Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 2. Kuigi Paravicini nendib, et õukondlik kultuur võis eksisteerida rüütellikust kultuurist eraldi, rõhutab ta siiski, et tema töö kontekstis oli tegemist ühtse ilminguga. Crouch „Chivalry and Courtliness“ on andnud ülevaate mõlema termini kasutusest uurimustes alates 1980ndatest aastatest, tuues selle nähtuse välja negatiivses mõttes ning soovitades uurijatel naasta terminite selgema kasutuse juurde.

¹¹⁴ Scaglione, *Knights at Court*, 8. "...ethico-ideological frame of mind that extended from knights to other classes and that informed patterns of behavior regarded as "noble."

ja *courtliness*'i. Viimast defineerib ta kui „...vürstlike õukondade sotsiaalkultuurilist keskkonda“¹¹⁵ ning esimest kui „...tsiviliseerimisprotsessi tulemust, kus liitusid *courtliness* ning rüütlikultuuri mõjutused, mille tulemusena muutus teiste tunnete ja huvide austamine aadelliku käitumise osaks.“¹¹⁶ Vaatamata semantilisele erinevusele, kasutati neid termineid sageli sünonüümidena, mis tekitab segadust ka tänapäevastes uurimustes.¹¹⁷ See tähendab, et ka siinses uurimuses on teatav ebamäärasus terminite ”kombekas” ja ”õukondlik” kasutuses. Kuna uurimistöö eesmärk on vaadata ideaali, sobivad need välja toodud voorused lähtekohaks, mille põhjalt hinnata, kuivõrd käsitletud kroonikate rüütlikultuuri ja kombekuse kajastused sellega ühilduvad ning kuidas Lääne- ja Kesk-Euroopas levinud rüütlikultuuri ideaal leiab kajastust ka Läänemere piirkonna kroonikates.

Indiviidi või tema käitumise rüütellikuna/kombekana kirjeldamine tähistab kohandumist rüütlikultuuri ja kombeka käitumise ideaaliga ning nende käitumisnormide järgimisega. Need käitumisnormid varieerusid, aga on võimalik tuua välja ka ühtne, rüütlikirjandust läbiv vooruste kogum, mida rüütlikultuuriga seostati. Vaadates Saksa keskaegset kirjandust alates varakeskajast kuni renessansini, on Scaglione toonud välja seal leitavad ideaalse rüütli omadused, mis indiviidi auväärseks tegid: lojaalsus, heldekäelisus, sõjaline võimekus ning mehelikkus, vaoshoitus ja seisusekohane käitumine.¹¹⁸ Maurice Keen on Lääne-Euroopa rüütlikirjandusele keskendudes toonud välja sarnase, peaaegu identse grupi vooruseid. Need voorused, mis defineerivad ideaalse rüütli käitumist, tulevad rüütlikirjanduses esile alates 12. sajandi lõpust kuni keskaja lõpuni.¹¹⁹ Rüütellikust võidi omistada ka isikutele, kes näitasid

---

¹¹⁵ Scaglione, *Knights at Court*, 8.

¹¹⁶ Scaglione, *Knights at Court*, 8: "...the results of the civilizing process (connected with both courtliness and chivalry) whereby respect for others' feelings and interests was expected as acceptable behavior and a sign of noble nature."

¹¹⁷ Segaduse terminite kasutuses tänapäeval on tõstatanud Scaglione, *Knights at Court*, 8. Skandinaavia kontekstis vaata näiteks Herman Bengtsson, *Den höviska kulturen* (Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien, 1999), 18 ja 70 ning saksa kontekstis Bumke, *Höfische Kultur*, 1: 78-82.

¹¹⁸ Scaglione, *Knights at Court*, 65. *triuwe* (lojaalsus), *milte* (heldekäelisus), *tapferkeit* või *manheit* (võimekus, vaprus, mehisus siin all ka *hardiment* ehk vastupidavus) ja *mâze* (vaoshoitus, enesekontroll), *zuht* (hea käitumine). Paravicini on toonud välja sarnase loetelu väärtusi, vt Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*, 7-8.

¹¹⁹ Keen, *Chivalry*, 11, 37. Keen on toonud välja vaprus/võimekuse/mehelikkuse (*prouesse* või *Manheit*), lojaalsuse (*loyauté* või *trouwe*), suuremeelsuse/lahkuse (*largesse* või *Milte*), kombekuse (*courtoisie* või *Zuht*) ja aadellikku/õilsa käitumine (*franchise* või *Ehre*). Lähemalt vaatab Keen neid vooruseid läbi oma teose. Ülevaate nendest voorustest on andnud ka Crouch, *Birth of Nobility* ja Crouch, *The Chivalric Turn*, kus on antud ka üsnagi täielikud ülevaated viimaste aastakümnete uurimisseisust.

välja vastavaid vooruseid, vaatamata asjaolule, et nad ei olnud läbinud rüütlikslöömise tseremoonia.¹²⁰ Rüütellikuks võidi pidada isegi mitte kristlasi¹²¹.

Kombekas käitumine, nagu rüütellikkus, oli ja on üheti iseenesestmõistetav, aga samas ebamäärane¹²² ning võis kuuluda rüütlikultuuriga seotud vooruste hulka.¹²³ Kui keskaegsed autorid kirjeldasid midagi või kedagi kui kombekat, tähendas see kõige lihtsamal käsituses tunnustamist, et isik käitus vastavalt aadellikele kombenõuetele.¹²⁴ See, mida need kombenõuded hõlmasid, varieerus.¹²⁵ Nende käitumisharjumuste täitmist oodati igapäevast kes soovis olla lugupeetud ühiskonna liige. Ootustele mittevastav käitumine tõi omakorda kaasa häbi.¹²⁶ Kombekuse järgimise alla kuulusid ka teatud (kvaasi)sõjalised praktikad, näiteks üleminek aadlisoost sõjavangide tapmiselt nende lunaraha eest vabastamisele¹²⁷ ja lunarahaga seotud tavad turniiridel.¹²⁸ Lunaraha praktika kasutuselevõtmine Euroopa aadelkonnas oli üks aspekt, mis eristas rüütlikultuuri varasemast sõdalas-aadli eetikast. Millal see muutus täpselt aset leidis sõltub eeskätt piirkonnast, kuigi isegi siis on märgatavaid erinevusi uurijate arvamustes. Vaatamata sellele on uurijad üksmeelel, et käsitletavaks perioodiks (13. sajandi lõpp ja 14. sajandi algus) oli rüütlike vangivõtmine ning nende lunaraha eest vabaks ostmine Ladina Euroopas levinud tava.¹²⁹

---

¹²⁰ Vt näiteks Kaeuper, *Medieval Chivalry*, 121-153. Näiteks 14. sajandi esimesel poolel elanud prantsuse rüütel Geoffroi de Charny kaasas oma rüütleid käsitlevas traktaadis rüütlike alla ka (*e*)*squire*'id ehk isikud, kes pidasid rüütlikega samasugust ametit, aga polnud erinevatel asjaoludel rüütlikuks löödud.

¹²¹ Kõige eredam näide sellest oleks Salah al-Din Yusuf ibn Ayyub, Läänes tuntud Saladini nime all. Egiptuse ja Süüria sultan, kes mängis olulist rolli Lähis-Idas 12. sajandi teisel poolel, kaasa arvatud Jeruusalemma vallutamisel moslemite poolt ja kolmanda ristisõja tõrjumisel. Käsitlusi Saladini kohta on rohkem kui siin loetleda saaks, vt nt John Victor Tolan, "Mirror of Chivalry: Saladin in the Medieval European Imagination," In *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, toim. John Victor Tolan (Gainesville: University Press of Florida, 2008).

¹²² Crouch, „Chivalry and Courtliness“ ja Bumke. *Höfische Kultur*, 2: 78-82.

¹²³ Keen, *Chivalry*, 7-11.

¹²⁴ Norman Daniel, *Heroes and Saracens: An Interpretation of the Chansons de Geste* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1984), 27.

¹²⁵ Bumke, *Höfische Kultur*, 1: 81. Bumke on toonud välja, et 13. sajandi saksa õukonnakirjanduses hõlmas kombekus isiku välimust, päritolu, rikkust, kuulsust, aadellikku mõtlemist/tunnetust, elegantset/rafineeritud käitumist, vooruslikku armastust, rüütlikele käitumisharjumustele allumist ning jumalakartlikust. Vaadates Skandinaavia allikaid 12. ja 13. sajandist on Herman Bengtsson toonud välja elegantsuse, lahkeäelisuse, huvi aadellike tegevuste (pidustused, jahipidamine jne) vastu, tagasihoidlikkuse, rafineeritud kombestiku jälgimise, korrakohase välimuse hoidmise, voorusliku armastuse kombestiku järgimise, teatud käitumiste (ülbus, viha jne) vältimise jne kui omadused, mis defineerivad kombekat ning rüütlikku käitumist, mida Bengtsson käsitleb sünonüümidega. Vt Bengtsson, *Den höviska kulturen*, 18-19 ja 67-70.

¹²⁶ Kauper, *Chivalry and violence*, 205-208 ja de Charny, *A Knight's Own Book of Chivalry*, 108.

¹²⁷ Paul Robinson, *Military Honour and the Conduct of War: From Ancient Greece to Iraq* (London and New York: Routledge, 2006), 62 ja Kaeuper, *Medieval Chivalry*, 167.

¹²⁸ Barber ja Barker, *Tournaments, Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*, 14-15, 21, 190.

¹²⁹ Matthew Strickland, "Killing or Clemency? Ransom, Chivalry and Changing Attitudes to Defeated Opponents in Britain and Northern France, 7-12th Centuries," In *Krieg im Mittelalter*, toim. H. H. Kortum

Au: Rüütli vastavus välja toodud normidele dikteeris tema väärtust nii tema enda kui teda ümbritsevate staatusest võrdväärsete inimeste silmis. Selle põhjal hinnati, kui auväärne rüütel – ning isik üldiselt – oli.¹³⁰ Ühel juhul on tegu millegi „sisemise“ ning isiklikuga, mis vähemalt teoreetiliselt reguleerib isiku käitumist (n-ö auväärne käitumine), teisel juhul aga ühiskonna suhtumisega isikusse.¹³¹ Lisaks üldisele aadliühiskonna ausüsteemile oli rüütliel oma spetsiifiline, aga siiski esimesega seotud au mudel – *honor militaris*,¹³² – mis oli seotud nende suutlikkusega täita oma sõjalisi kohustusi ning mida kasutasid rüütli hindamiseks eeskätt teised rüütliid.¹³³ Osa rüütli sõjalisest võimekusest oli nii tema füüsiline kui ka vaimne vastupidavus. Rüütliel vastupidavus eristus üldisemast, aadellikust vastupidavusest, kuigi mõlemale võis viidata terminiga *hardiz*, eelkõige seoses esimese sõjalise fookusega.¹³⁴ Nagu on välja toonud Kaeuper, mida kartmatum ja füüsiliselt vastupidavam rüütel oli, seda paremaks teda peeti. Sellega seoses kaasnes rüütliel seas eneseohverduse ning kannatamise idealiseerimine ja austamine.¹³⁵ Au ei olnud aga seotud puhtalt sõjategevusega, vaid seda võis saavutada ka õukonna kontekstis.¹³⁶

Vagadus: Au ei olnud aga ainuke motiveeriv jõud rüütliel elus, oluline roll oli ka nende religioossusel kitsamalt ja vaimsusel laiemalt. Rüütliel endi religioossus ning neile väljastpoolt peale surutud ideoloogia, on pärvinud märkimisväärset tähelepanu nii keskajal kui ka

---

(Berlin: Akademie Verlag 2001) ja Jean Dunbabin, *Captivity and Imprisonment in Medieval Europe, 1000-1300* (Basingstone ja New York: Palgrave Macmillian, 2002). Debatt selle üle millal, mis mõjutuste tulemusel ning mis määral võeti Lääne-Euroopas üle „uus“ (aadlikest) sõjavangide kohtlemise praktika on olnud aktiivne viimased paar aastakümnet ning Stricklandi dateerimise, mille võttis üle ka Dunbabin, on pannud küsimärgi alla näiteks Yvonne Friedman, *Encounters Between Enemies: Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem* (Leiden: Brill, 2002). Stricklandi vastuseks kriitikale vaata Matthew Strickland, “Killing or Clemency? Ransom, Chivalry and Changing Attitudes to Defeated Opponents in Britain and Northern France, 7–12th Centuries,” In *Krieg im Mittelalter*, toim. H. H. Kortum (Berlin: Akademie Verlag 2001).

¹³⁰ Pitt-Rivers, “Honour and Social Status,” 4-5.

¹³¹ Görich, Knut. „Ehrformen in der Geschichte des Früh- und Hochmittelalters.“ In *Ehre*, toim. Matthias D. Wütrich, Markus Höfner ja Richard Amesbury (Tübingen: Mohr Siebeck, 2021), 41-42.

¹³² Paravicini, *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*, 5-6.

¹³³ Taylor, *Chivalry and Ideals*, 57. Seost rüütliel au ja sõjalise võimekuse vahel on märkinud ka rüütlikultuuri uurijad nagu Kaeuper, *Chivalry and violence*, 130 ja Taylor, *Chivalry and Ideals*, 64-65. Pitt-Rivers on ka rõhutanud vägivald ja au seost, öeldes: „Au ülim tõestust leiab väljendust vägivaldas.“, vt Pitt-Rivers, *Honours and Social Status*, 29. Üldkäsitlusi rüütlikultuuri seosest vägivaldaga on mitmeid, märkimisväärsem ehk Richard W. Kaeuperi *Chivalry and Violence*.

¹³⁴ Crouch, *The Chivalric Turn*, 75-76.

¹³⁵ Näiteks tõstatab Geoffroi de Charny oma traktaadis kannatust kui rüütellikusse lahutamatu osa. Tahtmine ning suutlikkus kannatada on see, mis eristab tõelisi rüütliel valedest (de Charny, *A Knight's Book*, 60-66) ning mis tõestab rüütliel pühendumust nende missioonile. Viimase puhul kasutab Charny võrdlust mungavande andnud isikutega, kelle kannatusi ta rüütliel omast kergemaks peab (Charny, *A Knight's Book*, 95-96).

¹³⁶ Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 5-6.

tänapäeval.¹³⁷ Kuigi rüütlid said tihti vaimulike kriitika osaliseks, sest nad ei olnud vaimulike silmis küllalt kuulekad kiriku juhendumisele, mängis vagadus nende elus tähtsat rolli. Kuigi vaimulikel oli rüütlikslöömise tseremooniatel osalemise kaudu vähemalt mingil määral autoriteeti, et hinnata, kas isik väärilisest rüütlikest, ei tähendanud see veel, et rüütlid oleksid ilmtingimata neile kuuletunud ning nende õpetusi järginud.¹³⁸ Rüütlike enda arusaam vagadusest ning sellest, kuidas nad võisid täita oma religioosset kohustust – ilming, mida saksa ajaloolane Adolf Haas nimetas *Ritterfrömmigkeit* 'iks¹³⁹ – oli märkimisväärselt sõltumatu vaimulike mõjutustest.¹⁴⁰ Rüütlike vagadust uurides on oluline mainida rüütlikultuuri seost ristisõdadega ning vaimulike rüütliordude olemasolu. Paljude kõrg- ja hiliskeskajaliste õpetlaste silmis olid ristisõjad kõrgeim sõjategevuse vorm,¹⁴¹ milles osaledes võisid rüütlid oma arusaama järgi saada lunastuse oma pattude eest, eelkõige läbi märtrisurma.¹⁴² Lisaks oli rüütliel võimalik ristiretkedel osaledes suurendada oma au ning saavutada materiaalselt kasu.¹⁴³ Ristisõdades osalevate ilmalike rüütlike kõrval mängisid ristisõdade ajaloos olulist rolli ka need rüütlid, kes astusid vaimulike rüütliordude ridadesse. Vaimulikku rüütliordudesse astumine tähendas rüütli jaoks märgatavat elustiili ja prioriteetide muutust.¹⁴⁴ Rüütlikultuuri seos ristisõdadega leidis kajastust ka rüütlikirjanduses – nii kangelasepostes kui ka rüütliromaanides.¹⁴⁵

---

¹³⁷ Märkimisväärsim üldkäsitlus teemal on Kaeuper *Holy Warriors*. Lisaks on teemat puudutatud Keen, *Chivalry*, 51–63 ja Helen J. Nicholson, *Love, War and the Grail. Templars, Hospitallers and the Teutonic Knights in Medieval Epic and Romance 1150-1500* (Leiden: Brill, 2000), eriti lehed 224-226.

¹³⁸ Vt nt Kaeuper, *Holy Warriors*, eriti lehed 57–93 ja Keen, *Chivalry*, 51-52.

¹³⁹ Adolf Waas, *Gesichte des Kreuzzuges*, kd 1-2 (Freiburg im Breisgau: Verlag. Herder, 1956). Waasi idee on üle võtnud ja levitanud mitmed tuntud rüütliajaloo uurijad, eeskätt Maurice Keen, eriti tema teoses *Chivalry*, kus ta on mõistet defineerinud kui rüütli arusaama oma kristlikust kohustusest, vt nt Keen, *Chivalry*, 51-61.

¹⁴⁰ Vt nt Kaeuper, *Chivalry and Violence*, 41-89, eriti 45-63; Kaeuper, *Holy Warriors*, 66-93 ja Keen, *Chivalry*, 44-64.

¹⁴¹ Vt nt Samuel A. Claussen, „Chivalric and Religious Valorization of Warfare in High Medieval France,“ in *Prowess, Piety, and Public Order in Medieval Society*, toim. Craig M. Nakashian ja Daniel P. Franke (Leiden: Brill, 2017), 199–217.

¹⁴² John Howe, „Martyrs,“ in *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage*, toim Larissa J. Taylor jt. (Leiden: Brill, 2009). Käsitlusi märterlusest ristisõdades on mitmeid, nt Caroline Smith, „Martyrdom and Crusading in the Thirteenth Century: Remembering the Dead of Louis IX’s Crusades.” *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean* 15 (2003) ja Kristjan Kaljusaar, „Martyrdom on the Field of Battle in Livonia during the Thirteenth-Century Holy Wars and Christianization: Popular Belief and the Image of a Catholic Frontier,“ in *Christianity and War in Medieval Central Europe and Scandinavia*, toim. Radoslaw Kotecki, Stephen Bennett ja Carsten S. Jensen (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021).

¹⁴³ Paravicini, *Ritterlich-höfische Kultur*, 5-6.

¹⁴⁴ Võrdlust kohustuste ja eelduste osas, mis pandi ristisõjas osalevale ilmalikule aadlile ning vaimulikes rüütliordudes teenivatele rüütlikele Põhjala ristisõdade kontekstis vaata näiteks Murray, „Contrasting masculinities.”

¹⁴⁵ Vt nt Stefan Vander Elst, *The Knight, the Cross, and the Song: Crusade Propaganda and Chivalric Literature, 1100-1400* (University of Pennsylvania Press, 2017). Üldkäsitlustest ka näiteks Anthony Bale (toim.) *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades. Cambridge Companions to Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. Vaimulike rüütliordude kajastust rüütlikirjanduses vt nt Nicholson, *Love, War and the Grail*.

Rüütlikirjandus: Siinses uurimistöös on kasutatud terminit „rüütlikirjandus“, et tähistada aadlikest lugejaskonnale suunatud kirjandust, mis idealiseeris rüütlielu ning sellega kaasnenud voorusi ja oli reeglina kirjutatud vernakulaarkeeles. Kõige silmatorkavamad näited rüütlikirjandusest on ilukirjanduslikud teosed nagu (rüütellikud) kangelaseeposed (sageli viidatud kui *chansons de geste*) ning rüütliromaanid, aga sinna alla võisid kuuluda ka teosed, mis käsitlesid päriselu, näiteks käsiraamatud, biograafiad ning ka kroonikad.¹⁴⁶ Kuigi eesti keeles on terminit „rüütlikirjandus“ kasutatud eelkõige rüütliromaanide ja kurtuaasse kirjanduse tähistamiseks,¹⁴⁷ siis käesolevas töös hõlmab see kõiki loetletud žanre. Kangelaseepose ja rüütliromaanide erinevus väärib täpsemat käsitlust, kuigi tuleb toonitada, et siin töös on võimalik anda vaid väga pinnapealne ülevaade. Rüütlikirjanduse lemmikteema, eriti varajastes eepostes, on (kvaasi)ajaloolised heitlused, kus peategelased on tõenäoliselt realselt eksisteerinud isikud ning kus keskendatakse peamiselt nende isikute sõjalistele voorustele. Rüütliromaanid seevastu käsitlevad sageli fantastilist temaatikat (näiteks rüütlike heitlused müütiliste olendite nagu draakonitega), kus narratiiv kirjeldab rüütli(te) avantüüre ning kuramaaži daamidega (näiteks heitleb rüütel eelmainitud draakoniga, et daam päästa). Sõjandusega seotud väärtused, kuigi olulised, ei ole enam niivõrd esikohal, vaid on rakendatud tegelaste rüütellikuse demonstreerimiseks. Erinevalt kangelaseepikast ei ole rüütliromaanide peategelaste motivatsioon mitte materialistlikud ambitsioonid, vaid rüütlikest väärtustest kinnipidamine. Seepärast asetatakse rüütliromaanides rõhk isiku sisemaailmale, samas kui kangelaseepikates keskendatakse isikute tegudele.¹⁴⁸ Nagu mainitud, on tegu üldise ülevaatega ning on oluline meeles pidada, et juba algselt hängusad keskaja kirjandusžanrite piirid hängustusid aja jooksul veelgi.¹⁴⁹

Riimkroonikad: Riimkroonikat kui keskaegse vernakulaarse kirjanduse üht vanimat žanrit, on raske täpselt piiritleda,¹⁵⁰ sest seda on muuhulgas peetud „ajalookirjutuse ning erinevate

---

¹⁴⁶ Joanna Bellis ja Megan G. Leitch, „Chivalric Literature,“ in *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones ja Peter Coss (Boydell & Brewer, 2019), 241-242.

¹⁴⁷ „Rüütlikirjandus.“ *Eesti keele seletav sõnaraamat*. Kasutatud 27.08.2023.

<http://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=r%C3%BC%C3%BCtlirikjandus>

¹⁴⁸ Derek Pearsall, *Arthurian Romance. A Short Introduction* (Malden: Blackwell Publishing, 2003). 21-22.

¹⁴⁹ Varasemad uurijad vaatasid seda mõjutuste protsessi kui eepika, mida vaadeldi kui vähem viimistletud žanrit, väljatõrjumist õukonna-/rüütliromaanide poolt. Sellele on aga vastuvaieldnud uurijad, näiteks prantsuse filoloog Sarah Kay, kes on teemat käsitlenud mitmes teoses, nt Sarah Kay, „Contesting ‘Romance Influence: The Poetics of the Gift,“ *Comparative Literature Studies*, kd 32, nr 2 (1995) ja Sarah Kay, *The Chansons de Geste in the Age of Romance: Political Fictions* (Oxford: Oxford University Press, 1995).

¹⁵⁰ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 9-10.

eeposvormide vahepealseks kirjandusvormiks¹⁵¹, kus segunevad reaalselt asetleidnu ning väljamõeldis.¹⁵² Kroonikaid, mida on sellesse kategooriasse klassifitseeritud, ühendab ainult asjaolu, et need esitavad ajalugu kajastavat sisu kronoloogilises järjekorras ning värsivormis. Muus osas – nii mahus, kaetud perioodide pikkuses, tegelaste rühmades (perekonnad, rahvad, organisatsioonid jne), kirjutamise eesmärkides – erinevad need märgatavalt. Erinevusi riimkroonikate vahel võimendavad ka kirjutamiste ajaperiood, kontekst, kirjutajate identiteet, kirjanduslikud mõjutused ja paljud muud tegurid. Riimkroonikaid kui kirjandusžanrit viljeleti eelkõige õukondades – kuigi märgatavat rolli mängisid ka kloostrid – ning nende sihtrühm oli õukonnaliikmed, eeskätt (kõrg)aadel.¹⁵³ Mõlema uurimistöös käsitletud kroonika kirjutamise aeg jäi riimkroonikate n-ö teise õitseaja algusesse, 13. sajandi lõppu ja 14. sajandi algusse.¹⁵⁴ Kuigi kumbki kroonika originaalkäsikiri pole säilinud, on riimkroonikatel siinkohal oluline eelis proosavormis kroonikate ees. Nimelt on riimkroonikad, tänu riimil põhinevale struktuurile, vastupidavamad kopeerimisel tekkivatele võimalikele muutustele, mida tuli tihti ette proosas kirjutatud kroonikate kopeerimisel.¹⁵⁵ Et väheste kroonikate originaalkäsikirjad on säilinud,¹⁵⁶ on riimkroonikad seetõttu ehk mõnevõrra autentsemad allikad kroonikates kirjeldatud ajastute kohta.

---

¹⁵¹ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 32: „On märgitud tihti, et riimkroonika okupeerib positsiooni kuskil tegeliku ajalookirjutuse ning (mitmete) eeposevormide vahel.“ Jansson leiab aga, et see seisukoht on nüanssidega ning oluline on vaadata igat käsitlevat riimkroonikat juhtumipõhiselt, vt LVR 56-60.

¹⁵² Gesine Mierke, „Norddeutsche Reimchroniken – Braunschweigische und Mecklenburgische Reimchronik,“ in *Handbuch Chroniken des Mittelalters*, toim. Norbert H. Ott ja Gerhard Wolf (Berlin, Boston: De Gruyter, 2016), 199.

¹⁵³ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 9-13. Kuigi autori isiksus ning taust mõjutab riimkroonikate kirjutamist, mängisid sellest olulisemat rolli autoriväline kontekst, eelkõige kroonika kirjutaja patrooni ning publiku ootused. Riimkroonikate puhul asetsesid kroonikad aadellikus/vürstlikus miljöös, kus asusid ka nende publik ning patroon(id), kuigi on rõhutanud, et erinevalt varastest anglonormanni riimkroonikatest on 13. sajandi lõpu ja 14. sajandi alguse kroonikates võimalik tuvastada ka, mõõndatavasti nõrku, linlikke mõjutusi vt Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 93-99-101. Janssoni käsitlust riimkroonikate autorite taustadest ning kontekstidest, kus nad kirjutasiid vt Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 84-101.

¹⁵⁴ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 78. Esimene õitsenguaeg jäi 12. sajandisse, kus riimkroonikaid viljeleti eelkõige anglonormanni õukondades, kuigi üksikuid näiteid oli leida ka mujalt. Alates käsitletud perioodist aga hakati riimkroonikat viljelema palju laiemalt.

¹⁵⁵ EK kontekstis on seda tõstatanud Jonsson, *Erikskrönikans diktare*, eriti 11-20 ja 134-135.

¹⁵⁶ Elizabeth Lapina, „Crusader Chronicles,“ in *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 15.

3 „Liivimaa vanem riimkroonika“ ja „Eriku kroonika“ – autorsus, kontekst, sihtpublik ja kirjutamispõhjus.

3.1 Autorsus

Nii „Liivimaa vanem riimkroonika“¹⁵⁷ kui ka „Eriku kroonika“ on anonüümsed, aga tekstide põhjal on võimalik autorite kohta järeldusi teha. 19. sajandi lõpus pakkus Friedrich Wachtsmucht välja teooria, et LVR-i autor oli Saksa ordu rüütelvend.¹⁵⁸ See seisukoht on saanud konsensuseks.¹⁵⁹ Sellele järeldusele on jõutud, sest autor on Saksa ordu pooldaja,¹⁶⁰ narratiiv keskendub sõjategevusele,¹⁶¹ autoril on pinnapealsed teadmised kristlikust teoloogiast¹⁶² ja tema suhtumine vaimulikkonda on kriitiline.¹⁶³ See laitev suhtumine oli rüütlikirjanduses levinud.¹⁶⁴ Samas võib sellele vastu rääkida asjaolu, et autor tunnustab kõiki nimepidi välja toodud vaimulikke, eelkõige – kuigi mitte ainult¹⁶⁵ – seoses nende sõjaliste saavutustega.¹⁶⁶

---

¹⁵⁷ Mõned uurijad on pakkunud siiski välja, et autor võib ennast tekstis kajastada. eeskätt nt Friedrich Wachtsmuth, *Über die Quellen und den Verfasser der älteren livländischen Reimchronic* (Mitau: J.F. Steffenhagen und Sohn. 1878), 27–32; Brauns, „Die Livländische Reimchronik,“ 956-967; Lutz Mackensen, *Zur Literatur Altlivlands* (Würzburg: Holzner, 1961), 52 ja LVR, 10-11.

¹⁵⁸ Wachtsmuth, *Über die Quellen*, 27-64.

¹⁵⁹ Vt nt Linder, *Zur Älteren reimchronik*, 65-67; Mackensen, *Zur Literatur Altlivlands*, 31-52; Fischer, *Himels rote*, 173-90; LVR, 8-11, *Liivimaa vanem riimkroonika*, 10 ja Murray, *Crusade and Conversion*, 241-242.

¹⁶⁰ *Liivimaa vanem riimkroonika*, 10 ja Fischer, „Christian Chivalry,“ 229–230. sündmustik on edastatud ordule poolehoidvast vaatepunktist ning autoril on põhjalikud teadmised ordu statuutidest, sisemisest ülesehitusest ja tegevustest.. Sellele vastandub autori ükskõiksus või teadmatus poliitilistest oludest Liivimaal laiemalt. Lisaks on ordu narratiivi keskpunktis, Liivimaa maahärrad on n-õ toetavas rollis.

¹⁶¹ Mackensen, *Zur Literatur Altlivlands*, 31-52 ja *Liivimaa vanem riimkroonika*, 10. Rikkalikult on kasutatud sõjandusalast terminoloogiat ning sõjategevus on narratiivis esikohal, mis viitab asjaolule, et autor pidas tõenäoliselt sõjameheametit. Näiteid sellest on kroonikad läbivad detailsed lahingute kirjeldused ning ka näiteks autori võime eristada erinevaid piiramismasinaid ning kirjeldada detailselt piiramisi (näiteks LVR read 10 023-10 032).

¹⁶² Kuigi eelmise punkti põhjal ei saa välistada autori võimalikku kuulumist preesterkonda, siis asjaolu, et autori teadmised kristlikust teoloogiast on pigem pealiskaudsed või jäävad tekstis kajastamata, teeb selle väga ebatõenäoliseks.

¹⁶³ LVR, read 6623-6636: „Papid kartsid väga surma. See on neil juba vana komme ja on neile praegugi väga omane. Nad ütlevad, et peab end tublisti kaitsma: nad päästavad end meelsasti põgenemisega.” Seda punkti on tõstatanud ka Fischer, „Christian Chivalry,“ 218, 229-230.

¹⁶⁴ Ülevaate rüütlike vaimulike-vaenulikkusest annavad näiteks Peter S. Noble, „Anti-clericalism in the feudal epic,“ in *The Romance Epic and the Medieval Alexander. Essays in Honour of D.J.A. Ross*, toim Peter S. Noble (London, New York: Krauss-Thompson, 1982). Vt ka Richard W. Kaeuper, „Piety and Independence in Chivalric Religion,“ in *Chevalerie et christianisme aux XIIIe et XIIIe siècles*, toim Martin Aurell ja Catalina Gibrea (Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2011), 201-210 ja Kaeuper, *Holy warriors*, 45-63.

¹⁶⁵ Näiteks piiskop Meinhardi (nt LVR read 229-258) ja piiskop Alberti (nt LVR read 805-870) kajastused.

¹⁶⁶ Näiteks kui viidatakse Bertoldile kui „tublile kangelasele“ (LVR rida 498) või kui tema tulekut lahinguväljale kirjeldatakse kui „väga rüütellikult, nagu ühele isandale kohane.“ (LVR read 568-570); Piiskop Hermann osaleb sõjakäigul „nagu kangelane oma väesalgaga“ (LVR read 2112-2115); (Tartu) piiskop Friedrichi tuli „väga kangelaslikult“ sõjakäigule (LVR read 7825-7827) ja ta „oma tublidust ei varjanud – ta juhtis ise oma

EK autori isikule viitav teave on veelgi napim. Kroonikat lugedes ilmneb, et autor oli paljulugenud ja kirjanduslikult andekas, tuttav nii aadelliku kombestikuga kui ka erinevate ajaloo allikatega. Kroonika autor oli ka tuttav Lääne-Euroopast (Saksamaa ja Norra vahendusel) pärit õukonnakirjandusega.¹⁶⁷ Autor ise oli tõenäoliselt aadli päritolu, arvestades, et ta kasutab publikut kõnetades *meie*-vormi.¹⁶⁸ Bengt Jonsson on (kaudsete tõendite alusel) pakkunud, et kroonika autor oli Tyrgils Kristinsson (u 1270 – surnud pärast 1340), esialgu hertsog Eriku (u 1282–1318) ning hiljem Eriku naise, hertsoginna Ingeborgi (1301–1361), teenistuses olnud (kõrg)aadlipäritolu haritud vaimulik.¹⁶⁹ Kuigi see seisukoht on leidnud kajastust hilisemates uurimustes, ei ole see leidnud uurijate seas laiemat omaksvõttu.¹⁷⁰ Võimalikule vaimulikule taustale võib viidata ka asjaolu, et kroonikas on rõhutatud kristluse rolli¹⁷¹ ning kloostrite annaalid on üks tõenäoline allikas, mis kroonikut informeeris.¹⁷² Kuigi välja toodud asjaolude põhjal ei ole võimalik teha krooniku identiteedi kohta kindlaid järeldusi, tegutses ta aadellikus keskkonnas ning oli tuttav erinevate valdkondadega, k.a. kaasaegse õukonna- ja rüütlikirjandusega..

3.2 Kirjutamispõhjus(ed) ja publik(ud)

Kuni 20. sajandi lõpukümnenditeni enimlevinud teooria kohaselt oli LVR kirjutatud orduvendadele söögiaegadel ettelugemiseks.¹⁷³ Kuigi Saksa ordu statuutide kohaselt oli söögiaegadel kohustuslik lugeda ette vaimuliku sisuga kirjandust,¹⁷⁴ on selle seisukoha kriitikud pannud küsimärgi alla kuivõrd oleks LVR selleks eesmärgiks sobilik seoses selle vähese (või isegi mittevaimuliku) sisuga.¹⁷⁵ Vaatamata sellele küsitavusele, olid kroonika

---

rüütlike salka.“, (LVR read 9435-9438); jne. Piiskoppide kohta üldiselt on öeldud, et neid: „on nähtud sõttasõitudel, see on tõsi, vendade väehulgaga koos taplemas taevase Jumala eest, kes neile selle eest igavesti tasub.“ (LVR read 6766-6772).

¹⁶⁷ Österberg, *Introduction*, 15 ja Ferrari, „Literature as a performative act,“ 56-57.

¹⁶⁸ *CoDE*, 32 / *EK*, 27. Sellele on juhtinud tähelepanu ka nt Péneau, *Cronique d'Erik*, 45.

¹⁶⁹ Vt Jonsson, *Erikskrönikans diktare*, eriti lehed 57-58. Kuigi Jonssoni argumentid Tyrgilsi kui autori kasuks on veenvad, on tema seisukohta toetavad tõendid kaudsed.

¹⁷⁰ Näiteks seda on välja toodud Österberg, „Introduction,“ 15 kus on aga rõhutatud, et kuigi teooria on huviäratav, ei ole kroonika autorsuse osas tekkinud konsensust.

¹⁷¹ See leiab väljendust nii kloostrite ja kirikute rajamise esiletõstmises kui ka osakaalus mis on tekstis pandud ristisõdade kajastusele.

¹⁷² Kjell Kumlien, *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid* (Stockholm: Almqvist, 1967), 118.

¹⁷³ Helm ja Ziesemer, *Literatur des Deutschen Ritterordens*, 28-29; Fischer, *Di Himels Rote*, 173 ja Norbert Angermann, „Die mittelalterliche Chronistik,“ in *Die Gesichte der deutschbaldischen Gesichtsschreibung*, toim. Georg von Rausch (Köln: Böhlau, 1986), 11.

¹⁷⁴ Helm ja Ziesemer *Literatur des Deutschen Ritterordens*, 28-29; Fischer, *Di Himmels Rôte*, 173; Angermann, „Die mittelalterliche Chronistik,“ 11.

¹⁷⁵ Vt nt Murray, „Structure, Genre and Audience,“ 241-242.

käsitajad olemas mitmes Saksa ordu linnuses – mis viitab ehk sisemisele kasutusele¹⁷⁶ – ning, veelgi olulisemalt, hoiti neid koos vaimulike tekstidega, kohati isegi nendega kokkukõidetult.¹⁷⁷ Gustavs Strenga on ka väitnud, et kuigi LVR ei olnud vaimulik tekst, olid sellel siiski vaimulikud kasutusvõimalused – ette lugemine jutlustel (kroonikaid hoiustati kohati käärkambrites) ja mälestamiseks hukkunuid, kelle eest ordu liikmed eestpalveid lugesid.¹⁷⁸

Alternatiivse teooria on välja pakkunud Hartmut Kugler, kes tõstis esile asjaolu, et kroonika oli kirjutatud keskülemsaksa keeles samas kui Liivimaale asunud sakslased ning ka seal teeninud Saksa ordu rüütelvennad rääkisid eelkõige keskalamsaksa keelt. See võib viidata asjaolule, et kroonika sihtpublikuks olid nii ristosõdijad kui ka orduvennad, kes pärinesid aladelt, kus ülemsaksakeel oli peamine keel ning et LVR pidi neile tutvustama olusid Liivimaal.¹⁷⁹ Alan Murray tõi esile sarnase teooria (et kroonika oli mõeldud nii ordu sisesele kui välisele publikule), kuigi tema analüüsi fookuseks olid ristosõdijad kui võimalik publik ning ta jättis enamjaolt kajastamata, mis võis olla kroonika orduisene kasutus. Murray väite kohaselt oli kroonika kirjutatud, et aidata läbi viia ristosõdijate värbamiskampaaniat saksa aladel. Seisukoha toetuseks on Murray välja toonud asjaolu, et tekstis on esile tõstutud mitmeid ristosõdijaid ning rõhutatud on ka tasu mida nad ristiretkedel osalemise eest oodata võisid.¹⁸⁰ Kirjandus leidis rakendust kui vahend, mille läbi rüütlid said oma tegusid teatavaks teha ning seeläbi kasvatada oma au, kuulsust jne.¹⁸¹ Kuigi Murray ja Kugler ei ole oma argumentide kontekstis sellele võimalusele viidanud, leian, et nende tegude jäädvustamine ja avalik kuulutamine ordu poolt oleks olnud ristosõdijatele meelepärane ning seetõttu võimalik viis neid Liivimaale tõmmata. Ka Saksa ordu kujutamine ristosõdijate (peamise) võõrustajana¹⁸² võib viidata kroonikale kui vahendile, mida Saksa ordu võis kasutada, et tõmbamaks ristosõdijaid

---

¹⁷⁶ Rasma Lazda-Cazers, „I. Landscape as Other in the Livländische Reimchronik,“ *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 65 (2009): 186.

¹⁷⁷ Gustavs Strenga, *Remembering the Dead. Collective Memory and Commemoration in Late Medieval Livonia* (Turnhout: Brepols, 2023), 70-71.

¹⁷⁸ Strenga, *Remembering the Dead*, 71-73.

¹⁷⁹ Kugler, „Die Livländische Reimchronik,“ 25.

¹⁸⁰ Murray, „Structure, Genre and Audience,“ 247-250. Murray sõnades, on tegu teosega, mis oli kirjutatud „as much for external as internal consumption.“

¹⁸¹ Taylor, *Chivalry and Ideals*, 64-65.

¹⁸² Kristjan Kaljusaar, „A North German Prince on a Pilgrimage in Arms: Political Implications of the Livonian Crusade of Albert I, Duke of Saxony,“ in *The Expansion of the Faith Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages*, toim. Paul Srodecki ja Norbert Kersken (Turnhout: Brepols, 2022), 136-137. Kroonikas tuleb see kõige rohkem esile Albrechti külastusel Liivimaale (LVR, read 914-1222). Kuigi Albrecht käib enne Liivimaale tulemist läbi piiskop Albrechtiga, siis Liivimaal olles tegutseb ta ainult ordu sfääris.

endale appi. Kuigi LVR sündmustikus on välja toodud ristsõdijaid, leian, et teooria on mõnevõrra kaheldav, arvestades, et nimepidi on esile tõstetud ja iseloomustatud ainult viit ristsõdijat¹⁸³ ning kroonika autor mainib peale Arnsteini krahvi lahkumist: „Järgmised auväärt külalised võtsid risti vastu, neid oli palju, tõtt öeldes ei ole neid enam iialgi nii palju Liivimaale tulnud“.¹⁸⁴ Edaspidi mainitakse küll Liivimaale saabunud ristsõdijaid, aga peale Vitslav II (sündinud umbes 1240–1245 ja suri 1302, valitses 1260–1302) 1282. aastal toimunud ristiretke kajastust¹⁸⁵ ei tooda kedagi välja nimepidi ning ainult ühe nimetu ristsõdija, nn ristsõdijate foogti, tegevusi on tekstis välja toodud.¹⁸⁶ Kroonikas ei mainita aga Rootsi junkrut¹⁸⁷ Karl Ulfssoni (†1260), kes hukkus Durbe lahingus (13 juuli, 1260).¹⁸⁸ Taolise olulise isiku väljajätmine LVR-ist võib nõrgestada väidet, et LVR oli mõeldud ristsõdijate tõmbamiseks Liivimaale.

Strenga, tõstes esile keskülemsaksa keele kasutust, on väitnud, et LVR-i sihtpublikuks olid Saksa ordu liikmed kes asusid läänepoolsetes foogtkondades (ning ka Preisimaal). Tema väite kohaselt oli kroonika kirjutamispõhjuseks nii ajaloo jäädvustamine kui ka, nagu eelnevalt mainitud, hukkunute mälestamine. Ristsõdijad jäävad tema analüüsist välja.¹⁸⁹ Rasma Lazda-Cazers on pakkunud välja võimaluse, et tekst oli kirjutatud nii Liivimaa tutvustamiseks uutele ordu liikmetele kui ka Liivimaa juurutamiseks ordu n-ö ühtsesse mällu, nii nende Läänemere-äärsetes valdustes kui ka ordu laiemale. LVR oleks sobinud selleks eesmärgiks hästi, arvestades põhjalikku ülevaadet ordu sealse haru ajaloost, käesolevast olukorrast ning kõigist võimalikest ohtudest, millega seal silmitsi võidi seista.¹⁹⁰ Ka Hartmut Kugler on leidnud, et kroonika võis olla kirjutatud, et juurutada Liivimaa Saksa ordu kollektiivsesse mällu, tehes seda läbi seal aset leidnud oluliste sündmuste ja sealsete olude kajastamise.¹⁹¹ Kugleri

---

¹⁸³ Saksimaa hertsog Albrecht (LVR, read 914-1222), Orlamünde krahv Albrecht (LVR, read 1333-1415), isand Barwin Wentland/Heinrich Borewin (LVR, read 1416-1422), Arnsteini krahv (1647-1687) ja Rügeni vürst Vitslav II (LVR, read 9541-9666). Kuigi nimepidi on välja toodud ka mitu ristsõdijat enne Saule lahingut (1236), ei ilmu nad peale mainimist enam tekstis ja neid ei ole iseloomustatud.

¹⁸⁴ LVR, read 1690-1693.

¹⁸⁵ LVR, read 9541-9666.

¹⁸⁶ LVR, read 9337-9358.

¹⁸⁷ EK-s on kutsutud teda junkruks (täh. noorhärrat) Karliks, vt *Erikskrönikan*, 34-36.

¹⁸⁸ Gustavs Strenga, “Remembering the common past: Livonia as a lieu de mémoire of the Teutonic Order in the Empire,” in *Livland – eine Region am Ende der Welt? / Livonia – a Region at the End of the World?*, toim. Anti Selart ja Matthias Thumser (Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2017), 358 ja Gustavs Strenga. “Distorted Memories and Power. Patrons of the Teutonic Order in the Fifteenth Century Prayer of the Livonian Branch.” *Journal of Baltic Studies*, vol 50, nr 2 (2018): 10. Ulfsson, kui ordu oluline patroon ning osaline sõjategevuses paganate vastu, ilmub mitmes Saksa Ordu nekroloogis, nii et ordu oli tema elust ja surmast teadlik nt Alden Bieseni nekroloogias on ta ainuke isik peale meister Burkhardi, keda on nimepidi välja toodud.

¹⁸⁹ Strenga, „Remembering the common past,“ 362-363.

¹⁹⁰ Lazda-Cazers, *Landscape as Other in the Livländische Reimchronik*, 194.

¹⁹¹ Kugler, „Über die Livländische Reimchronik,“ 88-98; Strenga, „Remembering the common past,“ 364.

seisukohta on toetanud ka hilisemad uurijad.¹⁹² On argumenteeritud, et kasutades neid meetodeid ning kirjeldades ordu alguslugu Liivimaal prooviti luua n-ö loomismüüt Saksa ordu Liivimaa harule.¹⁹³ Sellele järeltulele on jõudnud ka näiteks Helen Nicholson kes, andes ülevaate Saksa ordu kirjandusest (k.a. LVR) 13. ja 14. sajandil, on leidnud, et kõige esiletükkivam põhjus kirjanduse toodanguks oli seletada ja põhjendada Saksa ordu tegevuse üleviimist Lähis-Idast Läänemere-ruumi. Põhjendused olid suunatud nii ordu enda liikmetele kui ka nende toetajatele ja kriitikutele ning pidid demonstreerima jumalikku heakskiitu ordu missioonile (ja misjonile) Baltimaades.¹⁹⁴ Erinevalt Murray ja Kugleri teooriatest ei ole Strenga, Lazda-Cazeri ega Nicholsoni seisukohad (laia) kajastust leidnud.

LVR on kirjutatud vernakulaarkeeles,¹⁹⁵ aga, nagu eelnevalt mainitud, mitte keskalamsaksa – mida räägiti Põhja-Saksamaal, kust olid pärit ka suurem osa Liivimaal teeninud rüütelvendadest – vaid keskülemsaksa keeles. Lisaks eelpool pakutud põhjustele, võib keele valik tuleneda olemasolevast keskülemsaksakeelsest kirjanduse traditsioonist¹⁹⁶ ning asjaolust, et 13. sajandil ei eksisteerinud Põhja-Saksamaa õukondades keskalamsaksa keeles võrreldavat kirjanduslikku traditsiooni. Sealsete õukondade kirjanduses domineeris keskülemsaksa keel.¹⁹⁷ Kroonikas leidub vähesel määral keskalamsaksa sõnavara, mis viitab asjaolule, et autor oli murdega tuttav.¹⁹⁸ Taoline keeltevaheline mõju oli tuntud nähtus tolaeagsete Põhja-Saksamaalt pärit belletristide seas, kes kirjutasid keskülemsaksa keeles.¹⁹⁹ Arvestades keskülemsaksa kasutust Põhja-Saksa aadelkonna seas, võib järeltada, et nii Liivimaal teenivad orduvennad kui ka sinna suunduvad potentsiaalsed ristsõidijad said kroonika sisust aru. Murray on leidnud, et kroonika lihtne ja korduv kirjutusstiil – mida on tavaliselt peetud autori

---

¹⁹² Vt nt Honemann, „Livländischen Geschichtsschreibung,“ 270. Honemann on nõus Kugleri seisukohaga, kuigi toonitades, et analüüs ei ole küllalt põhjalik. Võrreldes Kugleri ja Murray seisukohti, laidab ta Murray oma maha.

¹⁹³ Strenga, *Remembering the common past: Livonia as a lieu de mémoire of the Teutonic Order in the Empire*, 364.

¹⁹⁴ Helen J. Nicholson, „Memory and the Military Orders: an Overview.“ In *Entre Deus e o Rei: O Mundo das Ordens Militares, Vol. 1*, toim. Isabel Cristina Fernandes (Palmela: Município de Palmela, 2017), 23.

¹⁹⁵ Lazda-Cazers, *Landscape as Other in the Livländische Reimchronik*, 186.

¹⁹⁶ Alan V. Murray, „Formulaic Language in the Livonian Rhymed Chronicle: Set Phrases and Discourse Markers in Middle High German History Writing,“ *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, kd 79, nr 1 (2019): 101-102.

¹⁹⁷ Joachim Bumke, *Gesichte der deutschen Literatur im hohen Mittelalter* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990), 26-27. Kuigi keskülemsaksa keeles eksisteeris mitmekesine kirjanduslik traditsioon, ei kirjutatud selles 13. sajandil õukonnakirjandust, mida kirjutati Põhja-Saksamaal keskülemsaksa murdes.

¹⁹⁸ Murray, „Formulaic Language,“ 88.

¹⁹⁹ Alan V. Murray, „The «Livonian Rhymed Chronicle» as a Transitional Text: Formulaic Language in Middle High German Verse History,“ *RILCE. Revista de Filología Hispanica*, 36, no. 4 (2020): 1329.

kirjandusliku väljendusoskuse puudumise märgiks – võis aidata kaasa keelebarjääri ületamisele.²⁰⁰

Kuna ei ole võimalik välistada ühtegi eelnevalt esitatud teooriat *vis-à-vis* LVR-i sihtpublik ja kirjutamis põhjus, siis edasises analüüsin lähtun seisukohast, et LVR-i oli mõeldud nii ordu-siseseks kui ordu-väliseks kasutuseks.

EK puhul on nendele küsimustele võrdlemisi lihtsam vastata. EK on saanud nime oma “peategelase” hertsog järgi, kelle suhtes on kroonika väga soosiv. Kuigi Erik ise oli kroonika kirjutamise ajaks surnud, on tal kroonika narratiivis tähtis osa ning kroonikal on tema elu ja tegevuste kujutamisel propagandistlikud eesmärgid.²⁰¹ Kroonika oli mõeldud ettelugemiseks eeskätt aadellikule publikule, kellega autor tundub samastuvat.²⁰² Tõenäoliselt oli tegu isegi veel kitsamalt piiratud grupiga, nimelt kõrgaadliga, kes oma jõukuse tõttu oli võimeline elama kroonikas propageeritud õukondlikku ja rüütellikku elustiili. Sellise elustiili idealiseerimisega võisid need kõrgaadlikud ennast ülejäänud aadelkonnast eristada.²⁰³

Ettelugemise siht oli (tõenäoliselt) ühest küljest publiku meelt lahutada, aga samas ka olla õpetlik, innustav ning publiku eneseidentiteeti valideeriv, st toetada nende endi nägemust oma kohast ühiskonnas.²⁰⁴ Lisaks nendele eksisteerivad ka alternatiivsed või täiendavad hüpoteesid teose kirjutamise põhjuse kohta, millest olen siin toonud välja töö jaoks relevantsemad. Need põhinevad aga sageli mitmeti tõlgendatavatel tekstilõikudel, mida uurides on jõutud vastandlikele seisukohtadele.²⁰⁵ Kroonik ise on kroonika kirjutamise põhjusena välja toonud eesmärgi panna ettelugemiseks kirja Rootsi isandate ja vürstide elud ja teod ning näidata, et seal elavad kangelased ning üllad ja aatelised rüütliid.²⁰⁶ Sellele eesmärgile on allutatud

---

²⁰⁰ Murray, *Formulaic Language*, 101-102.

²⁰¹ Österberg, „Introduction,” 14 ja Jansson, „Inledning,” 11-12. On tõenäoline, et tema ülistamine oli seotud tema poja, Magnuse, võimu legitimeerimisega peale viimase valimist Rootsi kuningaks 1319. aastal.

²⁰² Ferrari, „Literature as a Performative Act,” 55-56; Vilhelmsdottir, *Riddare, bonde och biskop*, 42 ja Péneau, *Chronique d'Eric*, 45.

²⁰³ Småberg, „The Ritual Battle,” 169-170.

²⁰⁴ Jansson, „Inledning,” 14-15.

²⁰⁵ Ferrari, „Literature as a performative act,” 58.

²⁰⁶ *CoDE*, 32 / *EK*, 27. Ferrari, „Literature as Performance,” 71, 78 on välja toonud, et sellest selgitusest võib ka välja lugeda autori soovi näidata rootsi rüütelite kohandumist rüütlikultuuri ideaaliga, eelkõige matkides rüütelite kujutust Lääne-Euroopast Skandinaaviasse levinud rüütlikuules ja luua Rootsi ajaloost eepiline narratiiv, kus tõstetakse esile vaprust/kangelaslikkust ja õukondlikku kombekust.

ajalooline tõde, mis on tähtsusetult teisejärguline.²⁰⁷ Võimalik on ka, et tegu oli katsega ühendada rootsi aadeldkonda, luues ühistel aadellikel väärtustel põhineva maailmapildi.²⁰⁸

3.3 Kontekst

13. sajandi lõpp oli ristsõdade ajaloos otsustav – Lähis-Idas olid ristsõdijate riigid üha suurema surve all. Surveperiood lõppes viimase tugipunkti, Akko, langusega 1291. aastal. Akko langemine oli eriti oluline Saksa ordu ajaloos, arvestades et nende peakorter oli siiani seal asunud.²⁰⁹ Akko langusele eelnenud allakäik ning vajadus jagada ressursse tekitas aga ordu-siseseid lahkhelisid Läänemere piirkonnas ja Lähis-Idas asuvate liikmete vahel.²¹⁰ Olukorda raskendasid veelgi nii vajadus korvata sõjategevuses kantud kaotusi – mis olid 13. sajandil nii Saksa ordu kui ka selle Liivimaa harus märkimisväärsed²¹¹ – ning ehk ka ordu vastu suunatud kriitika,²¹² kuigi on küsitav, kui tõsine oli ordu vastu suunatud kriitika kroonika kirjutamise perioodil, mistõttu on see perspektiiv siinkohal kõrvaline. Mary Fischer on oma uurimuses – kuigi tema töö rõhk langeb 14. sajandi esimesele poolele – leidnud, et ordu proovis lahendada oma probleeme osaliselt läbi kirjanduse, mille abil proovis liita oma rüütlitest koosnevat liikmeskonda ühendava eetosega, kus rõhutati *militia Christi* ja Püha Sõja ideid. Kuigi ta näeb selle esimese näitena Peter von Dusburgi († pärast 1326) “*Chronicon terrae Prussiae*”,²¹³ leian, et ka “Liivimaa vanem riimkroonika” täidab sarnast eesmärki (vt peatükk.

---

²⁰⁷ Ferrari, „Literature as a Performative Act,“ 71 ja Péneau, *Chroique d’Eric*: 15.

²⁰⁸ Ferrari, „Literature as a Performative Act,“ 78.

²⁰⁹ Nicholas Edward Morton, *The Teutonic Knights in the Holy Land 1190-1291* (Woodbridge: The Boydell Press, 2009), 142-143.

²¹⁰ Klaus Militzer, „From the Holy Land to Prussia: the Teutonic Knights between Emperors and Popes and their Policies until 1309,“ In *Zentrale und Region. Gesammelte Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen, Livland und im Deutschen Reich aus den Jahren 1968 bis 2008*, toim. Klaus Militzer (Weimar: VDG, 2015), 20-23 ja Morton, *The Teutonic Knights*, 118-131.

²¹¹ Lahingutegevuses hukkus kuus meistrit: Volkwin (LVR read 1959-60), Burchard von Hornhausen (LVR, read 5656-57), Otto (?) (LVR, read 7905-07), Anders (LVR, read 7986-88), Ernst (LVR, read 8449-51), (kohusetäitja) Gerhart von Katzenellenbogen (LVR, read 9193-404) ja Willekin (LVR, read 10675-81). Kuigi täpseid kaotusi rüütelvendade seas ei ole võimalik määrata, on Juhan Kreem hinnanud, et need olid tõenäoliselt kõrged, vt Kreem, Juhan, „Mobility of the Livonian Teutonic Knights,“ in *Making Livonia: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region*, toim. Anu Mänd ja Marek Tamm (London: Routledge, 2020), 158-160.

²¹² Fischer, „Christian Chivalry,“ 16. Kuigi Fischer viitab oma uurimustes olukorrale Preisimaa kontekstis, ei viita miski, et samad probleemid ei oleks olnud aktuaalsed ka Liivimaal.

²¹³ Fischer, „Christian Chivalry,“ 1-48 ja Fischer, „Biblical Heroes,“ on vaadelnud kriisi Saksa Ordu kirjandusliku toodangu vaatepunktist nii tema doktoritöös kui ka järgnevates teostes.

Ka Rootsi jaoks oli 13. sajandi teine pool transformatiivne: 1) kujunes välja sisemiselt ühtne Rootsi kuningriik²¹⁴ 2) Rootsi euroopastus. See kujutas endast (teatud) Lääne- ja Kesk-Euroopa praktikate ülevõtmist, millest tulenes ka Lääne- ja Kesk-Euroopa aadlile sarnaneva seisuse väljakujunemine. Esimest korda väljenduvad selgelt Rootsi aadlilkonna privileegid 1280. aastal, kui Rootsi kuningas Magnus Aidalukk (u 1240-1290, valitsusaastad 1275-1290) andis välja *Alsnö stadga* ehk Alsnö määruse(d), millega pandi *de jure* alus Rootsi jaoks uut sorti ülikonnale ehk *frälse*'le. Alsnö määrust hiljem ka täiendati. Määruse kohaselt pidid ülikud maksudest vabastamise eest kuningat toetama nii sõjalise teenistusega kui ka nõuannetega. Kirjeldatud suhted on väga sarnased Lääne- ja Kesk-Euroopas levinud mudelile, mis tulenes tõenäoliselt pikaajalisest kokkupuutest nende kahe kultuuriruumi vahel.²¹⁵

On tõenäoline, et rüütlid ning idee rüütliseisusest ja rüütlikultuurist ei levinud Rootsi enne 13. sajandi teist poolt.²¹⁶ Esimesed teated rüütlitest Rootsis pärinevad 1254. ja 1268. aastatest. Paraku ei teata, kas nad löödi rüütliks Rootsis või välismaal.²¹⁷ Levikuga kaasnesid nii märkimisväärsed sotsiaalsed, poliitilised ja majanduslikud muutused²¹⁸ kui ka võimusuhteid ümbritsevate kultuuriliste arusaamade ja maailmavaate ülevõtmine,²¹⁹ milles mängisid olulist rolli vaimulikud ning rüütlid.²²⁰ Üks meetod taoliste muutuste vahendamiseks oli kirjandus, millest kõige eredam näide on käsitletav kroonika.²²¹ Seetõttu on EK hea allikas, mille läbi uurida autori ja kroonika (aadelliku) publiku mõttemaailma. Tehes selle materjali põhjal üldistusi rüütlikultuuri ideede laiemale leviku kohta, tuleb aga olla ettevaatlik, sest on ebamäärane, kui levinud oli nende ideede omaksvõtt ning neid levitava kirjanduse loetavus. Küll aga tugevneb tõendusmaterjal kroonika kirjutamisele järgnenud perioodil, Eriku poja kuningas Magnuse valitsusajal (1319–1364), kelle varaloendis oli märgitud mitu rüütliromaanid ning muud seonduvat kirjandust.²²²

---

²¹⁴ Rosén, Jerker (1983, orig. 1966) *Den svenska historien: 2 Från Birger Jarl till Kalmarunionen*, Stockholm, 5 ja Line. Kingship and state Formation, 468.

²¹⁵ Käesoleva töö kontekstis annavad hea ülevaate Rootsi 13. sajandi ja 14. sajandi alguse ajaloost näiteks Bengtsson, *Den höviska kulturen*, 18-50 ja Erik Ulsig, „The Nobility of the Late Middle Ages,“ in *The Cambridge History of Scandinavia, 1*, toim. Knut Helle (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 635-41.

²¹⁶ Jansson, „Inledning,“ 14.

²¹⁷ Småberg, „Ritual Battle,“ 167.

²¹⁸ Lindkvist, Thomas. Thomas Lindkvist, „Sveriges medeltida europeisering,“ *Forskning om Europafrågor vid Göteborgs universitet*, 18 (2006): 126-128.

²¹⁹ Småberg, „Ritual Battle,“ 165-167.

²²⁰ Lindkvist, „Sveriges medeltida europeisering,“ 133.

²²¹ Småberg, „Ritual Battle,“ 166 ja Ferrari, „Literature as a Performative Act,“ 166.

²²² Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 137.

Käsitletud periood oli ristsõdade vaatepunktist oluline ka Rootsi ajaloos. Erinevalt aga Saksa ordust, mis elas üle kriisiperioodi, siis EK kirjutamise aeg oli Rootsis ristsõdade aktiivsem periood, mis oli alanud 13. sajandi teisel poolel – kui pandi efektiivselt ristsõja propagandana kirja püha Eriku (†1160) ja püha Henriku († u 1156) legendid – ning lõppes hertsog Eriku poja, kuningas Magnus Eriksoni, ebaeduka ristsõjaga karjalaste ja Novgorodi vastu 14. sajandi keskpaigas. Sellest perioodist pärinevad ka viimased rootslaste antud ristsõja vanded. Viimane, 1346. aastal antud vanne oligi Magnus Erikssoni oma.²²³

Rootsi ristiusustamine ja euroopastumine tõi kaasa ka ristsõja ideoloogia (ja sellega kaasneva liikumise) – mis tugines kristlikul vürstivõimul, kiriku(võimul) ja rüütliklassi olemasolul – leviku kuningriigis. Võrreldes ülejäänud Euroopaga oli Rootsi aga selle liikumisega ühinenud võrdlemisi hilja ning Lähis-Idas toimuvatele ristsõdadele märkimisväärselt ei panustanud, keskendudes Läänemere-äärsele piirkonnale.²²⁴ Sellega läheb mõnevõrra vastuollu asjaolu, et näiliselt ei pidanud Rootsi aadelkond võitlusi Soomes võrdväärseteks ristsõdadega ei Lähis-Idas ega isegi Baltimaades. Sellele viitab asjaolu, et erinevalt vannetest osaleda ristiretkedel Levandis ja Baltikumis, ei leidu ühtegi testamenti, kus oleks sarnaseid lubadusi tehtud Rootsi kuningriigi idapiiril toimuvate võitluste kohta.²²⁵ See erineb oluliselt aga EK esinevast olukorrast, kus mängib olulist rolli religioosselt motiveeritud sõda roomakatoliiklaste ning neile vastuseisnud paganlike hõimude ja kreeka-katoliiklaste vahel. Puuduvad ka otsesed või allegoorilised viited Lähis-Idas toimuvatele ristsõdadele.

4 Kroonikad omaaegse rüütlikirjanduse kontekstis.

Nii LVR kui ka EK nii sarnanevad kui ka erinevad märgatavalt seoses sellega, kuidas nad suhestuvad oma kaasaegse rüütlikirjandusega. Need seosed väljenduvad nii otseselt – mis teostele kroonikates on viidatud – kui ka kaudsemalt – mis teostest ja žanritest on kroonikad (tõenäoliselt) inspiratsiooni ammutanud ja kuidas kroonikad kajastavad suundumusi nii tollases rüütlikirjanduses kui ka rüütlikultuuris laiemalt.

---

²²³ Thomas Lindkvist, „Crusaders and Crusading Ideology in the Political History of Sweden, 1140-1500,“ in *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500*, toim. Alan V. Murray (London: Routledge, 2001), 125.

²²⁴ Lindkvist, „Crusades and crusading,“ 119-122.

²²⁵ Anna Waško, *Frömmigkeit und Ritteridee im Lichte des schwedischen ritterlichen Testamente aus dem 14. Jahrhundert. Zur Verbreitung des Testaments und des Testamentsbegriffs in Schweden* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego; 1996), 117-26 ja Lindkvist, „Crusades and crusading ideology,“ 128-130.

Märkimisväärne sarnasus EK ja LVR-i puhul on, et mõlemad võrdlevad oma tekstides esinevaid rüütleid mitmetes germaani kangelaseepostes tegutseva kangelase Dietrich von Berniga, kelle tegelaskuju põhineb idagootide kuningal Theoderich Suurel (454-526). LVR-i puhul on temaga samastatud Saksa ordu rüütelvendi, samas kui paganad on pandud Dietrichi vaenlase, hiiglase Ecke, rolli.²²⁶ Vastasseis Dietrichi ja Ecke vahel pärineb (tõenäoliselt) 13. sajandi algusel kirja pandud kangelaseeposest "Eckenlied", kus Dietrich Ecke surmab.²²⁷ Lisaks on võimalik, et LVR-i tava viidata Liivimaale kui *Niefland*'ile ehk *Nibelungenland*'ile on autoripoolne katse siduda Liivimaad "Nibelungide lauluga,"²²⁸ milles ka Dietrich on kõrvaline tegelane.²²⁹ EK proloogis Rootsi kauget mineviku kirjeldades, toob kroonik esile Rootsi rüütlite võitlust sama Dietrich von Berni vastu. Mõistagi ei olnud kirjeldatud perioodil (5.-6. sajand) Rootsis (ega kusagil mujal) rüütleid, ning miski ei osuta ka asjaolule, et sellised võitlused oleksid toimunud.²³⁰ See võib viidata autori soovile ühendada kirjanduse abil Rootsit ning selle rüütelkonda Kesk- ja Lääne-Euroopaga. Siinpuhul ei ole aga võimalik luua otsest seost ühegi konkreetse Dietrichit kajastava teosega, viidatud on Dietrichile endale. Kuigi arvestades et „Eckenlied“ oli üks populaarsemaid kangelaseeposeid, kus Dietrich tegutseb,²³¹ on võimalik, et ka EK autor oli tuttav just „Eckenliediga.“ Mõnevõrra räägib sellele vastu asjaolu, et vähemalt mõningates versioonides läheb „Eckenlied“ vastuollu oma aja rüütlikirjanduse tavadega ning selles on nähtud nii rüütliromaanides esineva kurtuaasse armastuse kui ka kangelaseepostes esile tuleva vägivalda suunas sihitud kriitikat.²³² On ka välja toodud, et Eckenliedi näol oli tegu kangelaseepose mugandusega uuemale, rüütellikule ideaalile.²³³

---

²²⁶ LVR, read 10171-10176.

²²⁷ Vaata näiteks *Das Eckenlied. Mittelhochdeutsch/Neuhochdeutsch*, toimetanud Francis B. Brévar (Stuttgart: Reclam, 1986).

²²⁸ Kugler, „Die Livländische Reimchronik,“ 23.

²²⁹ Edward R. Haymes, „Dietrich von Bern im Nibelungenlied,“ *Zeitschrift für Deutsches Altertum und Deutsche Literatur* 114, no. 3 (1985).

²³⁰ Eva Österberg, „Commentary,“ in *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*. Tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg (Lund: Nordic Academic Press, 2012), 235.

²³¹ Elisabeth Lienert, *Mittelhochdeutsche Heldenepik: eine Einführung* (Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015), 121–125.

²³² Kuidas on kajastatud erinevates *Eckenlied*'i versioonides kurtuaasset armastust ning vägivalda vt nt Victor Millet, *Germanische Heldendichtung im Mittelalter* (Berlin, New York: de Gruyter, 2008), 342–349.

²³³ Winder McConnell, „Medieval German Heroic Epic,“ in *A Companion to Middle High German Literature to the 14th Century*, toim. Francis G. Gentry (Leiden: Brill, 2002), 184.

EK viitab ka kuningas Arturi legendidest pärit Parzivalile ning Gawainile, ehk siis tõenäoliselt Chrétien de Troyesi (u 1135 – 1183) loomingule.²³⁴ Neid kahte rüütlikirjanduse suurkuju on võrreldud kuningas Birgeri pulma turniiril võistlevate rootsi rüütlitega, kes kroonika kohaselt ei jää vahvuses esimestele alla.²³⁵ Kolm mainitud tegelast (Dietrich von Bern, Parzival ja Gawain) on vanarootsi (ning üldse vanapõhja) rüütlikirjanduse meelisvõrdlusobjektid, mille kohta on võimalik leida näiteid nii enne kui pärast EK kirjutamist.²³⁶ Asjaolu, et nendele tegelastele viidatakse tekstis ilma neid tutvustamata, tähendab, et nii tegelased kui ka teosed, kust nad pärinesid, olid EK publikule tuttavad ja nende mainimine tekstis oli mõeldud loomaks ühendust EK ja laiema rüütlikirjanduse vahel.

Lisaks otsestele viidetele spetsiifilistele kirjandusteostele, on võimalik osutada ka teostele ja žanritele, mis siin käsitletud kroonikate autoreid ning nende teoste kirjutamist inspireerinud. Kirjanduslikud mõjutused EK-le tulid kahest üksteisega seotud allikast – saksa kultuuriruumist pärinevatest riimkroonikatest ja Saksamaa vahendusel Lääne-Euroopast pärinevatest ning Skandinaaviasse (eelkõige Norrassa) levinud rüütlikirjanduse teostest, mis ka kohalikesse keeltesse tõlgiti.²³⁷ Rüütlikirjanduse mõjutused väljenduvad nii käsitletud temaatikas – rüütlikultuuri väärtuse ülistamises (ilmse rõhuasetusega kurameerimisel) ning feodaalse lojaalsuse esiletoomisega – kui ka selles, kuidas tekstis on käsitletud suursuguseid õukondlikke pidustusi, tegelaste iseloomustusi, kuidas lahingu kirjelduste fookus on üksikisikute saavutustel jne.²³⁸ EK oli üks mitmetest vanarootsikeelsest õukonna- ning rüütlikirjanduse sugemetega teostest, mis koostati 14. sajandi alguses. Nende seas on ka EK temaatilised inspiratsioonid. Näiteks Norra kuninganna, Rügeni Eufemia (c. 1280-1312), eestkostel

---

²³⁴ Näiteks Loden, *Europeanization of Culture*, 4 on nimetanud Chrétien de Troyesi loomingut, eriti tema „*Le Chevalier au lion*’il“ põhinevat vanarootsikeelset „*Herr Ivan lejonriddaren*’it“, 14. ja 15. sajandi vanarootsikeelse kirjanduse aluseks. Samas ei saa välistada, et teosed jõudsid autorini läbi Wolfram von Eschenbachi, kes Troyesi loomingut adapteeris. Kuigi Lodeni väide on tõenäolisem, arvestades, et Eufemia ballaadid oleks palju intuiitiivsem allikas.

²³⁵ *CoDE*, 95-98 / *EK*, 72-74.

²³⁶ William Layher, „The Old Swedish *Herra Ivan Leons riddare*,” In *The Arthur of the North: The Arthurian Legend in the Norse and Rus’ Realms*, toim. Marianne E. Kalinke (Cardiff: University of Wales Press, 2011), 135-137.

²³⁷ Põhjalikumad ülevaated Lääne- ja Kesk-Euroopa kirjanduse levikust Skandinaaviasse vaata *The Eufemias and Courtly Culture. Time, Texts and Cultural Transfer* (Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Konferenser 88). Stockholm. ning sellest välja arenenud Loden, *French Romance*. Vaata ka Carlquist ja Hogg, „Translators’ remarks,” 27; Jansson, „Inledning,” 12 ja Ferrari, „Literature as a performative act,” 56-57.

²³⁸ Jansson, „Inledning,” 14-16; Carlquist ja Hogg, „Translators’ remarks,” 27; Loden, *the Europeanisation of Culture*, 11-12.

kirjutatud „Eufemiavisorna“ ehk Eufemia ballaadid,²³⁹ mis kujutasid endast levinud rüütliuule vanarootsikeelseid tõlkeid.²⁴⁰ Väidetavalt oli EK loomise taga just Eufemia tütre Ingeborgi ja kroonikale pealkirja andnud hertsog Eriku abiellumine. Ent hiljutine uurimisseis on pidanud seda seletust liiga lihtsakoeliseks ning välja on pakutud mitmeid lisanduvaid seletusi.²⁴¹

Aga „Eriku kroonika“ näol ei ole tegu rüütliromaaniga, vaid riimkroonikaga, mis tähendab, et žanri inspiratsioon pidi tulema mujalt. Kindlaks määrata milliseid riimkroonikaid võis autor inspiratsioonina kasutada, on keeruline ning välja on pakutud erinevaid allikaid. „Eriku kroonika“ tõlkija Sven-Bertil Janssoni väite kohaselt pidi kroonika autor olema tuttav mingite riimkroonikatega ning tõi ühe inspiratsiooniallikana välja anglonormanni õukondade riimkroonikad, mis sarnanevad EK nii žanri kui ka neis esinevate rüütliromaanide mõjutuste poolest. Need Lääne-Euroopa kroonikad olid Janssoni arvates autorile tuttavad tõenäoliselt Norra õukonna kaudu.²⁴² Teiste kandidaatidena on ta välja toonud Läänemere-ruumist pärit „Brauschweigi riimkroonika“ ja LVR, mida autor võis samuti teada. Samas on Jansson on rõhutanud, et EK on stiililiselt ja temaatiliselt liiga erinev, et pidada ülaltooduid otseseks inspiratsiooniks, vaid neid saab käsitleda ainult žanrilise inspiratsioonina.²⁴³ Need Lääne-Euroopa ja saksa kultuuriruumist pärinenud mõjutused jõudsid Rootsi läbi Rootsi vürstide ja (kõrg)aadli, kel olid nende õukondadega sidemed.²⁴⁴ Samasugust arvamust jagab Fulvo Ferrari, kes on märkinud, et mainitud kroonikad (ning ka teised riimkroonikad) võisid mõjutusi avaldada kroonika publikule, mis omakorda mõjutas autorit, kuna kroonika oli eeldatavasti kohandatud selle sihtrühma silmas pidades.²⁴⁵

Erinevalt EK-st ei ole võimalik LVR-i puhul pakkuda ühtegi n-ö eelkäijat – näiteks Eufeemia ballaadid – millega seda siduda saaks. Seetõttu on LVR-i puhul uurijad peaaesjalikult vaadanud, millist sõnavara, väljendeid, (grammatilisi) struktuure jne on kroonikas kasutatud, et leida, mis teosed võisid seda inspireerida. LVR-i sõnakasutus ja stiil sarnanevad 12. ja 13. sajandil

---

²³⁹ Anda täielik ülevaade Eufeemia ballaadide uurimisseisust ei ole siin võimalik ega vajalik, aga ülevaated Eufeemia ballaadide seosest EK-ga ning ka uurimisseisust annavad näiteks Loden, *Europeanisation of Culture* ja Layher, William, *Queenship and Voice in Medieval Northern Europe*. New York, Palgrave Macmillan, 2010.

²⁴⁰ Loden, *Europeanisation of Culture*, 10-11; Jansson, „Inledning“, 15-17 ja Carlquist ja Hogg, “Translators’ remarks,” 27.

²⁴¹ Loden, *Europeanisation of Culture*, 11-12.

²⁴² Jansson, „Inledning“, 20-21.

²⁴³ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 202.

²⁴⁴ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 138. Eriti on ta rõhku pannud sidemeid Norra ning erinevate Põhja-Saksamaa (Braunschweigi ja Rügeni) kuninga- ja aadlikodadele.

²⁴⁵ Ferrari, „Literature as a performative act“, 56-57.

kirjutatud anonüümsete teostega, mille aluseks oli vanem kangelaseepika. See mõjutus leiab väljendust näiteks selles, kuidas kroonika autor viitab rüütlitele – eelkõige kui *helt*'idele ehk kangelastele, mitte *ritter*'itele ehk rüütlitele, mida on LVR-is kasutatud esimesest kaks korda vähem.²⁴⁶ Rüütliromaanide – mis olid LVR-i kirjutamisajaks saksa kangelaseeposed populaarsuselt ületanud - mõjutusi on kroonikast võimalik leida vähe.²⁴⁷ Kuigi täielikult need ei puudu. Näiteks suurvürst Mindaugase ja tema naise Morta vahelised stseenid, kus Morta on emanda ja Mindaugas teda austava rüütli rollides, emuleerides seeläbi rüütliromaanides levinud mudelit.²⁴⁸ LVR-i puhul on esile toodud sarnasusi ka 13. sajandi alguse ühe kuulsaima Minnesingeri ehk rüütel-luuletaja/lauliku Wolfram von Eschenbachi loomega – spetsiifiliselt tema eeposega *Willehalm*²⁴⁹ – kui ka toleaeegse ilukirjandusega laiemalt, aga otsesed viited loomingule puuduvad.²⁵⁰

5 Kes on LVR-is ja EK-s rüütel?

Olulised kroonikate vahelised erinevused ja sarnasused avalduvad sõnavaras, mida on kasutatud rüütlite ja nendega seotud teemade kohta. LVR-is domineerivad *helt*'id ja *degen*'id kui aga *ritter*'id jäävad tagaplaanile, EK-s seevastu ilmuvad eelkõige *riddare*'d ehk rüütliid ning nendega võrdväärset,²⁵¹ mis viitab asjaolule, et EK võtab eeskujult rohkem uuemast rüütlikuulest ja muust õukondlikust kirjandusest, mitte vanematest kangelaseepikatest, mis on LVR-i peamine inspiratsiooniallikas. LVR-i sõnavara uurides on vaja aga meeles pidada, et suur osa seal esinevatest rüütlistest on vaimuliku rüütliordu rüütelvennad ning autor on (sihilikult või mitte) sõnavara kasutusega rõhutanud nende rolli orduvendadena, mis vähendab orduvendade kohta kasutatud rüütlike-spetsiifilise sõnavara hulka.

---

²⁴⁶ Murray, *The Structure and Intended Audience of the Livonian Rhymed Chronicle*, 243–247. Kangelaseeposte kohta vt nt Catherine Jones, *An Introduction to the chansons de geste* (Gainesville: University of Florida Press, 2014), 1-25, eriti lehed 3-6. ja ka näiteks Bumke, *Höfische kultur*, 2: 719-720.

²⁴⁷ Murray „Transitional Text,“ 1324-34 annab ülevaate kangelaseeposte ja rüütliromaanide erinevustest ning kuidas ja mis määral on LVR nendest žanritest mõjutatud.

²⁴⁸ Fischer, „Christian Chivalry,“ 224–225. Kroonikas on kajastatud nt Mindaugase usust taganemine, LVR read 6431-6456.

²⁴⁹ Murray, *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier*, 244, Fischer, „Christian Chivalry,“ 220-225 ning Helm ja Ziesemer, *Die Literatur des Deutschen Ritterordens*, 149.

²⁵⁰ Brauns, „Die Livländische Reimchronik,“ 963. Fischer, „Christian Chivalry,“ 220. Fischer on toonud välja LVR-I sarnasuse nn *Spielmannsepos*'e žanriga, kuigi tänapäevases uurimuses on taolise, eraldiseisva žanri olemasolu mahalaidetud. vt "Spielmannsdichtung," in *The Oxford Companion to German Literature*, toim. Henry Garland and Mary Garland (Oxford: Oxford University Press, 1997).

²⁵¹ Siinkohal on tegu kroonikate sõnavara rõhuasetusega. Ka LVR-is ilmuvad rüütliid ning EK-s ilmuvad sõdalased ja kangelased, aga kaudselt samaväärses ning vastastikusel vahekorras.

Problemaatilisem terminoloogiline koht mõlemas kroonikas on, kuidas need viitavad rüütlitega võrdväärsetele isikutele, kes, kuigi rüütlitega võrdväärased, ei ole erinevatel põhjustel rüütliks löödud. EK-s on kaks rühma – *swena*'d ja *riddara nota*'d ehk „rüütlitega võrdväärased“.²⁵² LVR-is esinevad nad *knecht*'ide²⁵³ nime all. Keda on EK-s silmas peetud rüütlitega võrdväärsete ning *swena*'de all, jääb ebamääraseks. Kuigi *swena*'t on tõlgitud kui *squire*'it ehk kannupoissi või relvakandjat, ei anna see täpselt edasi nende positsiooni kroonikas. Kroonikas on *swena*'de näol tegu vürstide või rüütli kaaskondades teeninud isikutega,²⁵⁴ keda on aga samas määratletud kui ka iseseisvat, püsivat ning teistest eristuvat rühma, mis on küllalt mõjukas, et kaasa rääkida riigi valitsemises.²⁵⁵ Märkimisväärne on ka, et kuigi kroonikas on mitmel korral esile toodud isikute rüütlikslöömist, ei ole kordagi viidatud *swena*'de rüütlikslöömisele. Üks vähestest EK-s nimepidi välja toodud *swena*'dest on Erengisle Plata, kes võitles turniiril taanlasest rüütliga ning paiskas tolle hobuselt.²⁵⁶ Kuigi seda ei ole kroonikas mainitud, omandas Erengisle hiljem rüütlikeisuse.²⁵⁷ *Swena*'sid on defineeritud kui aadlike teenistuses olevaid (alamaadli) soost sõjamehi, kes aga ei omanud suuri maavaldusi, olid otseselt sõltuvad oma isandatest ning teenistuse eest rahaliselt tasustatud.²⁵⁸ Tõenäoliselt oli *swena*'de näol tegemist väljakasvuga viikingiaegsetest aadlike kaaskondadest, kes tõusid seoses Magnus Aidaluku reformidega uuele positsioonile.²⁵⁹ See teeb aga problemaatiliseks, kuidas eristada *swena*'sid ning „võrdväärseid.“

Märkimisväärne on ka asjaolu, et EK autor rõhutab eelnevate rühmade võrdsust rüütlitega mitte ainult lahinguväljal, mis kohanduks arusaamaga grupi sõjalisest rollist, vaid ka õukondlikus kontekstis,²⁶⁰ mis tõstatab küsimuse, kas ainuke asjaolu, mis neid (kroonika kontekstis) rüütlitest eristas oli, et neid ei olnud rüütliks löödud. Sarnaseid ühtseid gruppideid ei tooda rüütli puhul LVR-is välja. Kuigi esinevad ühtsed, rüütlitest koosnevad grupid – olgu need

---

²⁵² CoDE, 117 / EK, 90.

²⁵³ LVR, read 2139-2144.

²⁵⁴ Seda on toodud välja näiteks juhtumis, mis kajastab Eriku teekonda Oslosse (CoDE, 117 / EK, 90) või kus on viidatud asjaolule, et junkur Karl saab oma maadelt tuleneva sissetuleku toel oma kaaskonda – kellele on viidatud kui *swena*'dele – ülal pidada (CoDE, 44 / EK, 36)..

²⁵⁵ Näiteks CoDE, 48 / EK, 40 või CoDE, 89 / EK, 70.

²⁵⁶ CoDE, 82 / EK, 64-65.

²⁵⁷ Erengisle rüütlikeisust mainib Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrevnen, nr 3901

https://sok.riksarkivet.se/sdhk?EndastDigitaliserat=false&Innehall=+Katarina%2c+dotter+till+Erengisle+Plata&TrycktUtgava=true&TrycktRegest=true&Brevtext=true&Extratext=true&Sigill=true&Original=true&MedeltidaAvskrifter=true&MedeltidaRegest=true&EftermedeltidaAvskrifter=true&EftermedeltidaRegest=true&AvanceradSok=True&page=1&postid=sdhk_3901&tab=post#tab (Viimati kasutatud 20 Aprill 2024)

²⁵⁸ Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130-1290*, 139, 300 ja 560.

²⁵⁹ Line, *Kingship and State Formation*, 261.

²⁶⁰ Näiteks CoDE, 117 / EK, 90.

siis ordurüütli²⁶¹ või Liivimaa maahärrade vasallid²⁶² – ei ilmne seal, erinevalt EK-st, ühtset ilmalikku ning elitaarset, aadliseisusel põhinevat rüütlikeisusust. LVR-is eksisteerib aga sõjalisel võimekusel ning vaimulikel kohustustel põhinev, rüütleid hõlmav sõdalase-identiteet, aga selle piiritletus on ebamäärasem, seda ei ole defineeritud kui huvirühma ning selle olemasolu ei ole tekstis otseselt sõnastatud. See tuleneb osalt erinevustest kontekstides. Erinevalt Rootsist, oli Liivimaa vallutatud maa ja valitsev eliit ei olnud kohalik. Lisaks võis rolli mängida ka Saksa ordu huvid ja võimekus, mis erinesid Rootsi kuningakoja omadest.

Siinses analüüsis olen tõlgendanud nii *knecht*'e kui ka *swena*'sid kui alamaadli seisusest, tõenäoliselt ratsameestest sõjamehi, kes ei olnud erinevatel põhjustel rüütlikeis loodud, aga kes mõlema krooniku arvates olid suuremal või vähemal määral rüütlikeis võrdsed. Seeläbi on näha, et käsitletud kroonikad eristasid rüütlikeis loodud ning rüütlikeis löömata aadlikke. Arvestades aga, et kroonikates on esile toodud nende isikute võrdvärsust rüütlikeisega, leian, et tegu võib olla aadlikest sõdalaste võrdsustamisega – kus rüütlikeis on siiski n-ö *primus inter pares* – ning allutamiseega rüütlikeiskultuuri nõuetele ja väärtushinnangutele. See järeldus võib LVR-i ebamäärasuse tõttu siiski problemaatiline olla. Alternatiivne tõlgendus on, et LVR-i autoril on egalitaarsem vaade rüütlikeisusele/aadelkonnale ning *knecht*'i all on mõeldud mitteaadlikest sõjamehi, keda autor peab aadelkonda tõusmise vääriliseks. Sellele võib viidata LVR-i autori välja toodud seisukoht, et: „Seal [Taani valdustes Eestis] on ka nii mõnigi vapper sulane [*knecht*], kes läänioigust hästi väärrib.“²⁶³ Samas kui rüütlikeis on tekstis välja toodud kui isikuid, kellele on juba kuningas maid läänistanud.²⁶⁴ Autor on välja toonud, et „Neid kõiki [rüütlikeis ja sulaseid] kutsutakse kuninga vasallideks [*kuniges man*]...“²⁶⁵ Esitatud materjal on aga liiga ebamäärane ning mitmeti tõlgendatav, et seda seisukohta kindlalt esitada, isegi kui see ühtlikeis kroonika nägemusega sõjalisest võimekusest kui ülimest voorusest (vt Alapeatükk 6.1). Sellele seisukohale võib rääkida ka vastu asjaolu, et *knecht* oli Liivimaal levinud termin viitamaks aadlimehele.²⁶⁶

---

²⁶¹ Ordurüütlikeis on kutsutud kas „Jumala rüütlikeis“ (näiteks LVR, rida 2010) või „vendadeks“ (näiteks LVR., read 2112, 2139, 7046).

²⁶² Näiteks „kuninga vasallid“ (LVR, 2080-2083).

²⁶³ LVR read 6735-6736.

²⁶⁴ LVR, read 6729-6731: „Seal on palju tublisid rüütlikeis, nagu ma tõtt kõnelema pean, kellele kuningas häid valdusi läänistas.“

²⁶⁵ LVR, rida 6737.

²⁶⁶ Kreem, „Aadel ja vasalkond,“ 111.

Mõlemad kroonikad väljendavad lugupidamist teatud isikute päritolu suhtes²⁶⁷, aga LVR-i puhul on ehk võimalik tuvastada kalduvust egalitaarsema suhtumise poole. Sõjaline võimekus on LVR-is ülim voorus ning seda välja näitavad isikud, nii kristlased kui ka nende vaenlased, on austatud.²⁶⁸ Sarnane „võrdne“ austus esineb ka Lähis-Idas toimuvaid ristisõdu käsitlevates allikates.²⁶⁹ Kuigi LVR-is on ühes juhtumis positiivses võtmes välja toodud rüütli päritolu – vend Marquart, kes on „päritolult hea rüütel“²⁷⁰ – siis on see juhtum erand ja mainitud isik ei ole mitte vasall vaid ordurüütel. Niiläbi on LVR-is sõjaline võimekus see, mille põhjal hinnatakse isiku – nii rüütli ka *knecht*'i puhul – sobilikkust omada lääni²⁷¹ ning seeläbi kuuluda aadli- ja rüütlikeisusesse. Muud kaalutlused jäävad peaaegu täielikult välja LVR-is väljendatud väärtushinnangutest. EK-s seevastu on ülim voorus korrektne, seisusele vastav kombekus, mida väljendab reeglina kõrgaadel. Puudub aga sarnane autoripoolne väärtushinnang, määramiseks, mis on see, mis teeb isiku rüütlikeisuse ja lääni vääriliseks.²⁷²

Kuigi rüütlikeisus ühendas erinevast aadlikeisusest rüütleid, teevad mõlemad kroonikad vahet *miles strenuus*'e ehk „lihtrüütlike“ ning nende isandate – kes olid reeglina samuti rüütliid – vahel. EK-s on kuningad ning tituleeritud kõrgaadlikud – näiteks hertsog Erik – ise rüütliid, aga nende teenistuses on omakorda madalama astme rüütliid. Sama printsiip laieneb mõningate mõõndustega Saksa ordule LVR-is. Meistrite ja ordurüütlike vaheline suhe on aga, vähemalt teoreetiliselt, teistsugune, arvestades, et meister oli valitud ordu generaalkapiitli poolt ning seetõttu n-ö *primus inter pares* ordurüütlike seas.

Kroonikate kajastused nii kõrgaadlikest rüütlikest, kelle teenistuses olid lihtrüütliid, ning lihtrüütlikest endist aga oluliselt ei erine. Lihtrüütliid näitasid välja sõjalist võimekust lahinguväljal, mille läbi nad võisid võita au ja kuulsust. Nende isandad seevastu aga reeglina

---

²⁶⁷ See rõhk on väljendatud nii kaudselt – tõstes üles isiku päritolu jne (CoDE, 221 / EK, 171) – kui ka otseselt väljaöeldud, nt krahv Jakob, hertsog Eriku teenistuses olev Taanist eksiili saadetud rüütel, kelle kohta on öeldud, et kuigi teda oli tabanud ebaõnn, oli tema omanduses siiski losse ning et ta oli aadlisoost (CoDE, 116 / EK, 90).

²⁶⁸ Näiteks LVR read 660-683, 2737-2754, 4213-4337, 7905-7919 jne.

²⁶⁹ Yvonne Friedman, “Masculine attributes of the other. The shared knightly model,” in *Crusading and Masculinities*, toim. Natasha R. Hodgson, Katherine J. Lewis ja Matthew M. Mesley (Abingdon: Routledge, 2019).

²⁷⁰ LVR, rida 1779. Ainuke teine kommentaar päritolu kohta on kolme leedulase kohta, kes teenivad vendade väes, keda on kirjeldatud kui „õilsat päritolu leedulased“ ning keda autor ükshaaval kirjeldab (LVR, read 4213-4227).

²⁷¹ LVR, read 2139-2144, 6729-6750.

²⁷² Kuigi mitte esitatud väärtushinnanguna, on siiski EK-s ka seostatud sõjalist võimekust võimega hoida lääne, näiteks (CoDE, 180 / EK, 139) kus Norra kuninga poolt määratud foogt ei suuda kaitsta kuninga losse rootslaste rünnaku eest. Läbikukkumise tulemus on see, et kuningas võtab foogtilt tema maad ja jagab need foogti sugulastele. Siiski ei ole tegu juhtumiga, mis rõhutaks sõjalist võimekust kui eeltingimust aadellikeisusele, sest kuningas ja foogt lepivad ilma et foogt näitaks üles sõjalist võimekust.

lahingutegevuses isiklikult ei osalenud. Mõlemas kroonikas on aga erandeid: EK-s juhib Mats Kettilmundson (u 1280–1326) rüütli salka venelaste vastu, osaledes isiklikult lahingutegevuses, ning hiljem kutsub välja venelasi rüütellikule kahevõitlusele.²⁷³ Aga Mats on siinkohal erand ning ta on veel noor ning tundmatu ehk oma n-ö rüütlikarjääri alguses.²⁷⁴ Ka junkur Karl osaleb EK-s isiklikult lahingutegevuses, aga see on talle peale sunnitud seoses lahinguõnne pöördumisega ristisõdijate vastu Durbe lahingus (1260), kus ta ka hukkus.²⁷⁵ Ka LVR-is on ordumeistrite osalemist sõjategevuses kajastatud ainult juhtudel, kus ristisõdijad on lahingut kaotamas.²⁷⁶ Sama käib ka Taani asehaldur Eilart von Hoberci (†5. märts 1279),²⁷⁷ nn ristisõdijate foogti,²⁷⁸ ja piiskop Bertoldi (†24. juuli 1198) kujutamise kohta lahingutegevuses.²⁷⁹ Ainuke võimalik erand on Tartu piiskop Aleksandri (†18. veebruar 1268), surm 1268. aastal toimunud Rakvere lahingus, mida LVR kajastab kui Liivimaa maahärrade võitu Novgorodi üle. Samas on kirjeldus ebamäärane selles osas, kas Aleksandri hukkimine toimus hetkel kui lahinguõnn oli Liivimaa maahärrade vastu: „Sealt nad [kuninga vasallid] ründasid kuulsusrikkalt, vennad ja nende sulased hakkasi kõikidelt tiibadelt lööma. Seal hädas sai piiskop Alexander surma.“²⁸⁰ Ka Aleksandri ametijärglase, Friedrich von Haseldorfi (c. 1220 – 4. detsember 1285/1289), kohta on märgitud, et ta „juhtis ise oma rüütlite salka“, aga kajastatud ei ole tema otsesest osalust lahingutegevuses.²⁸¹ Kuigi ei saa välistada võimalust, et maahärrad võtsid ise lahingutegevusest osa tihedamini, kui tekstides on kajastatud, leian, et asjaolu, et seda on kajastatud peaaegu eksklusiivselt kontekstides, kus nende pool on lahingut kaotamas, viitab sellele, et nende isiklik osalemine lahingus ei olnud tavapärase ega plaanikohane. Pigem on juhtivate rüütlite osalemist lahingutegevuses kajastatud, et demonstreerida lahinguõnne pöördumist nende poole vastu.

---

²⁷³ CoDE, 102 / EK, 80.

²⁷⁴ CoDE., 104 / EK 81.

²⁷⁵ CoDE, 45-47 / EK, 36-38.

²⁷⁶ Taolistes oludes hukuvad Wolquin (LVR read 1859-1962), Volquin von Hornhausen (LVR, 5656-5660), Otto von Lauterberg (LVR, 7905-7919), Ernst von Ratzeburg (LVR, 8433-8452); Wilhelm von Nindorf (LVR, 10565-10675, eriti rida 10644). Ka meister Andreas von Westfalen hukub võitluses, aga mitte lahinguväljal vaid leedulaste varitsuse tulemusena (LVR, read 7985-7995). Lisa osaleb lahingus Anno von Sanghausen, kellel õnnestub aga ennast päästa, sest ta “raius väest läbi tõtates ulgumere poole. Siiski jättis ta hädas sinna osa vendi surnult” (LVR, 4057-4062) Ainuke erand on esimene Mõõgavendade ordu meister, Venno, kes “lõi seal [Koneses] maha nii mõnegi vapra mehe.” (LVR, 652).

²⁷⁷ LVR, read 8453-8487.

²⁷⁸ LVR, read 9337-9358.

²⁷⁹ LVR, read 566-574. Autor tundub olevat arusaamal, et kristlased kaotasid Riia lahingu.

²⁸⁰ LVR, read 7609-7616.

²⁸¹ LVR, read 9435-9438: „Vriedrichiks kutsuti piiskoppi, kes oma tublidust ei varjanud – ta juhtis ise oma rüütlite salka, see on tõsi.“

Kuna mõlemas kroonikas on väejuhtimine jäänud enamjaolt kajastamata,²⁸² siis reeglina peavad kõrgeaadlikest rüütlid – nii EK-s kui ka LVR-is – oma voorusi demonstreerima ning au välja teenima õukondlikes kontekstides, millest tuleb juttu järgnevatel peatükkides. Lahingus võitlevad neile alluvad rüütlid ja teised sõjamehed. EK-s on välja toodud asjaolu, et need teenistuses olevad rüütlid võitlevad oma isanda kuulsuse,²⁸³ isiku,²⁸⁴ au,²⁸⁵ võimu²⁸⁶ jne eest. Kuigi need isandate ja nende teenistuses olevate rüütlite suhted kajastuvad LVR-is (Taani kuninga vasallid, piiskoppide vasallide jne²⁸⁷), ei tooda esile nende kohustustega seonduvat kui rüütlite otsest motivatsiooni võitlemiseks.

Mis eristab ka kroonikate kajastusi rüütlitest, on asjaolu, et EK fookuses on Rootsi sise- ja välispoliitika, LVR aga kajastab peaaegu eranditult konflikte välisvaenlastega. Rüütlid EK-s mängivad olulist rolli kuningriigis nii rahu- kui ka sõjaajal ning rüütlitena on tõstetud esile nii kuningad, kuningasoo liikmed kui ka (kõrg)aadlikud.²⁸⁸ LVR-is on rüütlistaatust isikute puhul esile toodud pisteliselt ning puudub EK-ga sarnane rõhk, mis toonitaks rüütleid kui Liivimaa liidreid. EK-s ei ole toodud rüütleid välja ainult valitsejatena vaid isikutena, kes on sobilikud valitsejate harimiseks. Näiteks valib Birger Jarl oma poja, tulevase kuninga Valdemari õpetajaks rüütli, keda kroonikas on kutsutud ümbruskaudse piirkonna parimaks. See järgib rahva „nõudmisi“, et tulevasele valitsejale on vaja õpetada head käitumist, tervet mõistust ja aadellikust,²⁸⁹ millest võib järeldada, et kroonika seisukohast on parim isik nende omaduste tulevasele kuningale edasiandmiseks just rüütel. LVR-is võrdlusmaterjal puudub, kuna seal ei kajastu noorte aadlike elu ega kasvatust.

---

²⁸² On olemas üksikud erandid, nt LVR-i read 1908-1960, kus on kirjeldatud Saule lahingut, mille eel peab meister Volquin ristisõdijatega sõjanõu, kuigi viimaste arvamus jääb peale. Kuigi asjaolu, et meister annab sellises asjaolus järgi võib ehk viidata nõrgale juhi positsioonile, lükkab kroonik lahingu kaotuse süü niiläbi ristisõdijatele, kes meistrit kuulda ei võtnud. EK puhul näiteks juhtum (CoDE, 133-136 / EK, 103-106), mis kirjeldab esimesi sõjaretki kuningas Birger Magnussoni ja tema vendade, hertsogite Eriku ja Valdemari, vahel, kus on kirjeldatud kuidas nii Birger kui ka hertsogid (eriti Erik) annavad käskle oma alluvuses olevatele rüütlitele. Detailselt on kajastatud näiteks seda kuidas hertsog Erik käseb Mats Kettilmundsonil leida viis kuidas ületada jõge, vaatamata, et sild on okupeeritud kuningas Birgeri meeste poolt.

²⁸³ CoDE, 63 / EK, 51 ja CoDE, 157 / EK 121-122.

²⁸⁴ CoDE, 201 / EK, 155.

²⁸⁵ CoDE, 201-202 / EK, 155-156.

²⁸⁶ CoDE, 63 / EK, 51.

²⁸⁷ Taani kuninga vasallidele on viidatud alternatiivselt kui kuninga vasallidele (nt LVR, rida 2112) või "Revala rüütlitele" (nt LVR, read 5443-5444)

²⁸⁸ Nende isikute rüütlikeisust rõhutatakse näiteks läbi rüütlikeisumise. Kuigi kuningas Magnus Aidaluku rüütlikeisumist ei ole kajastatud, lööb ta ise isikuid rüütlikeis (CoDE, 83-84 / EK 66-67). Kajastatud on kuningas Birgeri (CoDE, 83-84 / EK 66-67), hertsog Eriku CoDE, 96-97 / EK 75-76, Braunschweigi hertsogi (CoDE, 83-84 / 66-67 EK) jne. rüütlikeisumist.

²⁸⁹ CoDE, 39-40 / EK 33-34.

5.1 Kroonikate arusaamad rüütlite rollist ühiskonnas – kas kaitsjad või rahirikkujad?

LVR-i maalitud pilt Liivimaa sisemisest ühtsusest on idülliline – Liivimaa-sisesed konfliktid ja pinged tekstis ei kajastu ning rüütlite roll narratiivis on kaitsta ristiusumaailma ja kristlasi ning levitada ristiusku. LVR-i narratiivi näol on tegemist põhimõtteliselt Jumalarahu ideaali²⁹⁰ täitumisega, kus rüütlite vägivaldne impulss on suunatud nii väljapoole, usuvastaste vastu, kui ka ristirahva kaitsmisele. Rüütlite poolt tekitatud kahju jääb vaenlase territooriumi piiridesse, kus võib tappa, rüüstata jne ilma takistusega. Vaenlane vastab samaga, aga rüütliid on seal, et täita oma kohust ja alamaid kaitsta.²⁹¹

EK-s seevastu on esikohal just kuningriigi-sisesed konfliktid ning poliitilised intriigid kristlaste vahel. Rüütliid on sageli otseselt või kaudselt nende rahirikkumiste põhjustajad ja konfliktid on peaaegu alati rüütlikevahelised²⁹² ning vastavad rüütlike väärtushinnangutele.²⁹³ EK aga ei suutu rüütlike poolt toime pandud vägivalda – olenemata kas see on suunatud teiste aadlike, lihtrahva või (lääne)kristluse vaenlaste suunas – negatiivselt, vaid jätab kas moraalsed hinnangud andmata või suhtub nende tegudesse isegi positiivselt.²⁹⁴ LVR-i narratiiv keskendub Saksa ordu perspektiivile, mistõttu puudub siin otsene võrdlusmoment. Ainuke juhtum, kus on kajastatud vähemat kui idüllilist seisukorda, on Mõõgavendade ordu meister Wenno mõrv orduvenna poolt, mille kroonik mõistis rangelt hukka seoses truudusevande rikkumisega.²⁹⁵ Siin esineb kontrast EK-ga, kus isandate teenistuses olnud rüütliid murdsid oma vandeid, aga ei saanud seesuguse hukkamõistu osaliseks, isegi kui reetmise jooksul pandi näiteks toime mõrv.

---

²⁹⁰ Seost Jumalarahu, rüütlikultuuri ja ristisõdade vahel vt näiteks Keen, *Chivalry*, 47-50. Rüütlike rolli n-ö rahu rikkujatena vt Kaeuper, *Chivalry and Violence*.

²⁹¹ See kehtib nii ordurüütlike (näiteks LVR, read 1736-1787 ja 4794-4810) kui ka ilmaliku aadli kohta (näiteks LVR, read 3256-3264 ja 6729-6750).

²⁹² Rüütliid on nii vürstid kui ka nende teenistuses olevad lihtrüütliid, tehes rüütlike-vahelisteks konfliktideks nii riikidevahelised sõjad kui ka õukonna kontekstis asetleidvad salasepitsused.

²⁹³ Näiteks CoDE, 125 / EK 97-98 kus on vastandatud hertsog Erikut ja tema venda Kuningas Birgerit kui rüütellik ning mitte-rüütellik. Birgeri mitte-rüütellikust ei ole tähistatud otseselt ehk käitumist ei ole nimetatud mitte-rüütlikuks, vaid seda on rõhutatud läbi Birgeri halbade kommete esile tõstmise, mis vastanduvad hertsog Eriku kombekale käitumisele mida on kirjeldatud rüütlikuna.

²⁹⁴ Näiteks (CoDE, 79-81 / EK 62-64) kus on kroonikas kiidetud Magnus Aidaluku poolt hukatud rüütlikeid, vaatamata asjaolule, et nad olid reeturlikult tapnud Magnuse (rüütlist) favoriidi ning vangivõtnud tema äia, keda on ka kirjeldatud kui märkimisväärset rüütliit.

²⁹⁵ LVR, read 701-715.

6 Au

Au olulisust on rõhutatud mõlemas kroonikas nii otseselt (inimese või tegevuse kirjeldamine kui auline/auväärne) kui ka kaudselt, eelkõige läbi isikute austamise. EK-s on rõhutatud näiteks hertsog Eriku puhul asjaolu, et ta „alati au ja voorust kaitses“²⁹⁶, ning Birger Jarli puhul asjaolu, et ta korraldas teise Soome ristsõja osalt au pärast.²⁹⁷ LVR-is on au rõhutatud nii Saksa ordu²⁹⁸ kui ka ristsõdijate puhul, olles üks peamisi ristsõdijaid Liivimaale tõmbav motivaator.²⁹⁹ EK-s on au esile tõstetud eelkõige kui midagi, mis on vastava staatusega isikule kaasasündinud, kuid ka midagi, mida saab isik võita – kas enda või oma isanda jaoks –, ning mida saab kellelegi omistada ja mille tulemusena muutub see isik auväärse(ma)ks.³⁰⁰ Mingil määral peetakse au kaasasündinuks ka LVR-is,³⁰¹ aga peamiselt tuleneb nii isiku kui grupi au LVR-is sõjalisest võimekusest³⁰² ning sarnaselt LVR-iga on teatud, kõrgeast seisused isikud need, kes saavad au „jagada“.³⁰³ Mõlemas kroonikas on au miski, mis saab olla ainult kristlastel ja eelkõige rüütlitel. Isikute austamine toimub mõlemas kroonikas läbi nii tseremooniade kui ka tunnustuste jagamise – näiteks olulisele positsioonile määramine sõjaväes jne. Mõlemast tuleb siin peatükis juttu. Au on seostatud LVR-is eelkõige sõjalise ning EK-s õukondliku kontekstiga, millest tulenevalt on peatükk jagatud kaheks.

6.1 Sõda ja au – *honor militaris*

6.1.1 Sõjategevus ja vägivald kroonikates

Kirjeldades hertsog Eriku ja tema venna hertsog Valdemari (u 1282–1318) rünnakut Skånele, on EK autor täheldatud, et ristiusumaailmas ei leidu rüütleid, kes oleks vooruslikumad nendest

---

²⁹⁶ CoDE, 119 / EK 92.

²⁹⁷ CoDE, 35 / EK 30.

²⁹⁸ Kogu ordu kohta on seda toodud välja näiteks LVR, read 1265–1268 (siin Mõõgavendade ordu kohta) või 1853. Üksikisikutest on tõstatatud näiteks vend Marquarti (LVR, read 1736–1781) ja meister Konrad von Feuchtwangen (LVR, read 9649–9650) puhul.

²⁹⁹ Üldsõnaliselt on see sõnastatud näiteks LVR, read 599–618. Üksikisikute puhul on see välja toodud näiteks Arnsteini krahvi (LVR, read 1690–1693) või hertsog Albrechti (LVR, read 868–882, 1213–1221) juures.

³⁰⁰ Näiteks kuningas Magnus Aidaluku teenistuses olevate rüütlite kohta on tõstatatud asjaolu, et nende teenistus toob nende isandale au (CoDE, 75-76 / EK, 60-61).

³⁰¹ Näiteks vend Marquarti (LVR, read 1777-1779) või kristlastega liidus olevate leedulastest teejuhtide (LVR, read 4213-4227) puhul on tõstatatud nende head/õilsat päritolu.

³⁰² See tuleb ehk kõige rohkem esile meister Volquini puhul (LVR, read 1914-1919), kes kõnetab ristsõdijaid enne lahingut: “Nüüd on aeg võidelda! Kogu meie au sõltub sellest: me lööme nüüd need esimesed maha ja võime takistamatult tagasi koju oma maale ratsutada.”

³⁰³ Näiteks hertsog Albrecht (LVR, read 1005-1033), kes austab parimat rüütlit kohustusega kaitsta lippu ning lisaks austab veel tosinat rüütlit kohustusega lipu-kandjat kaitsta. Meistrite puhul on seda tõstatatud näiteks LVR, read 2827-2834, 4437-4438, 99445-9450 jne.

kes pärinevad Upplandist, Östergötlandist ja Smålandist. Kuigi kroonika kirjeldus on suurejooneline, ei järgne sellele tuleproovi, mis seda väidet kinnitaks, vaid rüüsteretk, mille lõppedes Erik ja tema rüütlid naasevad edukalt koju.³⁰⁴ Suur osa (katoliiklastevahelisest) EK-s kirjeldatud sõjategevusest järgib taolist mudelit. Välilahingud toimuvad, aga need on haruldased ning suurem osa võitlustest leiab aset kähmluste ning piiramiste näol, kus domineerivad ratsameestest aadlikud, peaosas rüütlid.³⁰⁵ Ka suuremates välilahingutes on fookus rüütlitel või nendega võrdväärsel. Seeläbi tõstab kroonika esile üksikisikute (eriti rüütlite) saavutusi.³⁰⁶ Sarnane, rüüsteretkedel põhinev sõjategevus on esiplaanil ka LVR-is, kus kristlased, paganad ja venelased rüüstavad üksteist kordamööda ning suured välilahingud on haruldased.³⁰⁷ Teatav sarnasus on nähtav isegi autorite hinnangutes, kui võrrelda lõigu alguses välja toodud EK tsitaati sarnasega LVR-ist: „Nad [orduvennad] jõudsid Jersika juurde ühel varahommikul. Nad võtsid neilt linnuse ära. Nad lõid maha mitu vaprat meest, nii et need jõudsid vaid hüüda ‘Oh!’. Mõned, kes seal magasid, äratasid nad niimoodi, et neil pea puruks lõid. See oli **üks rüütellik retk**. Kuussada venelast sai surma, naised ja lapsed aeti kaasa kristlaste poolt. See rõõmustas vendi. Oma maale nad väga võimsalt ja kuulsusrikkalt sõitsid nii laevadega kui ka maad mööda. Nõnda oli see retk hästi laabunud vaestel kristlastel. Nad elasid seal kiiduväärset elu.”³⁰⁸ Erinevalt EK-st ei ole LVR-is konfliktid raamistatud kui aadlike või rüütlite vahelised ning kristlaste vastaste seast reeglina isikuid esile ei tõsteta. On erandeid, eelkõige Leedu valitsejad, kes on nimepidi välja toodud. Toimub ka kahevõitlus semgalite „kuninga“ Viestardsi (†1230) ja vend Marquart von Burbachi vahel, mis ei ole aga raamistatud rüütelliku võitlusena, vaid kui loona, kus kuningas teda taga ajaval rüütlil tuletukiga hambad suust välja lööb,³⁰⁹ mida võib pidada autoripoolseks ironiseerimiseks.

---

³⁰⁴ CoDE, 153 / EK 118-120.

³⁰⁵ Erandid oleks eelkõige Hova (CoDE, 62-64 / EK, 50-51) ja Ettaki (CoDE, 70-74 / EK, 56-59) lahingud, kuigi ka need on kajastatud kui võitlused rüütlite vahel, jättes laiema lahingutegevuse reeglina märkimata. Lisaks nendele on kajastatud sõjategevus Soomes, kus domineerivad piiramised (näiteks CoDE, 107-113 / EK, 83-88), aga on kajastatud ka muid võitlusi, kuigi kas tegu on tegelike lahingutega või kähmlustega, jääb ebamääraseks. Lisaks on need välivõitlused reeglina seotud kas rootslaste või „venelaste“ tugipunktidega (CoDE, 95-103 / EK, 76-82). Kroonika kulminatsioonis – kuningas Birgeri troonilt tõukamisel – võib ka kajastada välilahingut, arvestades, et näiteks Mjölkalanga küla juures toimunud võitluses võeti väidetavalt vangi 300 rüütlit ja svena't (CoDE, 224-225 / EK, 173-174), kuigi lahingut ennast tekst ei kajasta, mis jätab ebamääraseks, mis asjaoludel vangid võeti. Detailsemat kajastust leiavad sellest kroonika osast piiramised.

³⁰⁶ Parim näide on sellest ehk 1277. aastal toimunud Ettaki lahing (CoDE, 70-74 / EK 56-59), kus on tõstatatud mitme rüütli – näiteks Alsö Bengti, keda autor kirjeldab kui parimat rüütlit lahinguväljal, või Ulf Karlssoni, kes rääkis oma vägitegudest kuni oma surmani – tegusid ning neid üksikasjalikult kirjeldatud.

³⁰⁷ LVR-is on näiteid siiski rohkem kui EK-s, aga see tuleneb nii kroonikate erinevatest mahtudest kui ka asjaolust, et sõjategevus mängib LVR-i narratiivis olulisemat rolli.

³⁰⁸ LVR, read 660-683.

³⁰⁹ LVR, read 1736-1787.

EK kirjeldused sõjategevusest kristlaste ja mittekristlaste vahel erinevad märgatavalt. Nii võitlused hämelaste (ja teiste Soome hõimudega) kui ka venelastega sarnanevad pigem sõjategevuse kirjeldustele LVR-is kui kristlastevaheliste võitluste kirjeldustele EK-s. Võitlusi (katoliiklike) kristlaste vahel on reeglina kujutatud kui kokkupõrkeid rüütlite või nendele võrdväärsete aadlike vahel, kelle võitlusi on kirjeldatud detailselt, kuigi samas ilma võikamate (vägivalla värvikas kirjeldamine jne) detailideta.³¹⁰ See kerkib esile võrreldes juhtumitega, mis kajastavad võitlusi paganatega, mis on vähem detailsed, aga palju brutalsemad. Näiteks mitmel korral on kirjeldatud, kuidas rootslased tapsid kõik, kes vastu panid,³¹¹ ja kuidas nad korraldasid veresauna.³¹² Sarnase saatuse osaliseks saavad sageli ka lahinguid kaotanud kristlased.³¹³ Võitluses paganatega tulevad esile ka fantastilised saavutused, näiteks kui Liivimaal ristiretkel osalenud junkur Karl tappis Durbe lahingus nii palju mehi, et nende jaoks oli vaja ehitada palju tuleriitasid.³¹⁴ Taolisi kirjeldusi ei esine võitlustes läänekristlastega. Esile tuleb ka erinevus selles, kuidas hinnati vaenlase sõjalist võimekust. Kui võitlused rootslaste, norralaste ja taanlaste vahel on esitatud kui võitlused sõjaliselt võrdselt võimekate poolte vahel, siis venelased ja paganad (grupeeritud ühte) jäävad narratiivis rootslastele võitlusvõimekuses alla (isegi kui rootslased lahingu kaotavad) ning kannavad lahingutes rohkem kaotusi.³¹⁵ Ka tekstis välja toodud venelased ise tunnustavad rootslaste paremat võitlusvõimekust.³¹⁶

Vägivald mängib nii LVR-i kui ka EK narratiivides olulist rolli, kuigi erinevatel määradel, ning vägivalda suhtutakse narratiivides erinevalt. Mõlema kroonika autorid reeglina ülistavad toimepandud vägivalda – eriti kui vägivalla toimepanijad on kristlased ning sihtmärgiks on uskmatud³¹⁷ – ning naljatavad sõja ohvrite saatuse üle.³¹⁸ On aga ka märgatavad erinevused.

---

³¹⁰ Ainuke erand on ehk merelahing hertsogite Eriku ja Valdemari ning Norra kuninga meeste vahel, kus vangivõetud rüütlid tapetakse lihtsõdurite poolt (CoDE, 169 / EK, 125).

³¹¹ Näiteks kuidas talitati paganatest rüüstajatega (CoDE, 53 / EK 44) ja hämelastega (CoDE, 37 / EK 31-32).

³¹² CoDE, 102-103 / EK 80.

³¹³ Näiteks CoDE, 94 / EK 73-74.

³¹⁴ CoDE, 45 / EK 37-38.

³¹⁵ CoDE, 94 / EK 74.

³¹⁶ CoDE, 103-105 / EK 80-82.

³¹⁷ EK puhul on seda näha kõikides läänekristlaste ja nende vastaste vaheliste konfliktide kajastustes (CoDE, 35-37, 52-53, 93-107 / EK 32-33, 43-44, 80-83). Kui EK-s on näited pistelised, siis LVR-i puhul on kroonika narratiiv keskendunud läänekristlaste vägivalla tähistamisele nende vaenlaste üle.

³¹⁸ EK puhul tuleb see kõige eredamalt esile Landskrona piiramisel (CoDE, 107-108 / EK 83-84), kus autor naljab selle üle, et linnuse rootslastest garnison haigestub skorbuuti, mille tulemusena suurem osa sõdureid sureb ning kindluse kaitse märgatavalt halveneb. LVR-i puhul on näiteks kroonika autori harjumus iroonitseda sõna “külaline” kasutuses, kasutades seda näiteks piiramiste episoodides, kus linnustesse tungijad on “külalised” ning kaitsjad on “võõrustajad”. Näiteks Kretinga linnuse piiramise (LVR, read 7046-7047) puhul on autor märkinud: “Vennad ajasid neid [leedulasi] taga Kretinga linnusesse. Aukartustäratavad külalised löid maha kõik võõrustajad.” Dobebe linnuse piiramisel (LVR, read 5455-5456) on rollid vahetuses: “Vennad polnud sugugi

Näiteks LVR tunnustab ka uskmatute poolt toime pandud vägivalda, kui nood on hästi võidelnud,³¹⁹ kui aga EK jätab kristlaste vastaste sõjalise võimekuse mainimata või teeb seda maha.³²⁰ Kuigi seda ei ole rõhutatud LVR-iga samal määral, mängivad rüütlite sõjaline võimekus nii väejuhtidena kui ka lahingutegevuses osalejatena olulist osa ka EK narratiivis. Sõjalised saavutused on seal kaudselt üks au, kuulsuse ja hea maine allikatest,³²¹ kuigi see jääb võrreldes õukondliku kombekusega tahaplaanile. EK-s ei ole sõjaline võimekus väärtus iseenesest, vaid selle rakendamine mingil eesmärgil annab inimesele võimaluse eelmainitud saavutada. Siit tuleneb märgatav erinevus LVR-iga, kus vägivald ning sõjaline võimekus on ise tunnustust väärt ning miski, mille läbi on võimalik au saavutada. EK-s on aga vägivald tunnustust vääriva eesmärgi saavutamise abinõu.

6.1.2 Isandad ja nende rüütlid – kaks versiooni *honor militaris*'est

Kroonikates kerkib esile vahe sõjalisel võimekusel, mida erinevast seisusest rüütlid välja näitavad. Näiteks LVR-is seostatakse ordumeistrit ja otsest sõjalist võimekust lahinguväljal vähe ning ka siis ainult kui nende väed on lahingut kaotamas.³²² Teatud meistreid on kirjeldatud ka kui *vromer* ehk vapper, millel on seos sõjalise võimekusega ning mida on seostatud suutlikusega täita meistri kohustusi³²³, aga need kirjeldused ei ole toodud esile lahingutegevuse kontekstis. Meistrid on sõjakäikudel kas väejuhid – kuigi selles rollis on kajastatud ka muid ordu juhtfiguure³²⁴ – või eelkõige inspiratsiooniallikas nii orduvendadele kui ka ilmalikele rüütlitele.³²⁵ Kroonika autor rõhutab siiski meistreid ka sõdalastena, viidates neile sõnadega

---

laisad - nad valasid ikka rohkem ja rohkem külalistele [leedulastele], kes sinna tulid.“ Tuleb siiski toonitada, et teised uurijad, nt Jezierski, „Livonian Hospitality,“ 417-424 on neid näiteid tõlgendanud teisiti, nähes nendes Saksa ordu enesemääratluse osa.

³¹⁹ Näiteks LVR, read 7905-7919.

³²⁰ Ainuke erand sellele on juhtum, mis kajastab Priozerski (kroonikas viidatud kui Kexholm) vallutamist venelaste poolt (CoDE, 95 / EK 80), pärast mida on kroonika autor täheldanud, et venelased mehitasid linnuse „tarkade ja vaprate“ meestega.

³²¹ Näiteks CoDE, 63 / EK, 51 ja CoDE, 157 / EK 121-122. Rüütlite teenistus tõi ka au nende isandatele (vt nt CoDE, 75 / EK, 60).

³²² Näiteks meister Anno, kes „...raius väest läbi tõtates ulgumere poole. Siiski jättis ta hädas sinna osa vendi surnult.“ (LVR, read 4057-4060).

³²³ Vaprusega seotud omadusi on märgitud Wenno (LVR, rida 634), Burchard von Hornhausen (LVR, read 4395-4398) ja Meister Otto (LVR, rida 7554), Heinrich von Heimburg (LVR, rida 2326), Dyetrich von Gruningen (LVR, rida 3132.)

³²⁴ LVR, read 5706-5708.

³²⁵ Näiteks kui meister Volquin kõnetab enne lahingut oma väge (LVR, read 1810-1825), Saule lahingu kajastuses (LVR, read 1859-1962) või kui meister Anne kõnetab ristsõdijaid (LVR, read 4161-4168).

*helt*³²⁶ ja *degen*³²⁷, mis on autori eelistatud sõna meistrite kui sõdalaste kohta. Lisaks on meistreid Anno von Sangerhausenit († 1273, ametikohal 1257–1273) ja Halti (ametikohal 1290–1293) kirjeldatud kehaliselt võimekatena.³²⁸

Mida peetakse oluliseks rüütli kui lahinguväljal tegutseja puhul, tuleb välja lihtrüütlike kajastusest sõjategevuses. Sõjategevuses saavad nii rüütli spetsiifiliselt, aga laiemalt kõik võitlejad, tõestada oma võimekust, täites rüütli kui sõjamehe kohustusi, mille läbi saavad nad tunnustuse vääriliseks. LVR ja EK erinevad selle poolest, kuivõrd on sõjaline võimekus aluseks rüütli identiteedile ning kuivõrd on seda toodud esile võrreldes teiste voorustega. LVR-i puhul on sõjaline võimekus vooruste seas esikohal ning parim viis saada au ja kuulsuse vääriliseks. Näiteks on tähelepanu juhitud vend Johan von Ochtenhuseni omadustele – ta olevat oma mehetegude eest kiitust pälvinud leedulaste ja venelaste maal ning mitmeti on kirjeldatud tema vaprust.³²⁹ Sõjalist võimekust ja selle tunnustust on rõhutatud ka vend Bertolt von Schowenburci puhul, kes pälvis vendade austuse ja valiti lippuriks,³³⁰ ning vend Volmar von Bernhuseni³³¹ juures. Vend Merkel sai oma lahingutegevusega paganate seas kuulsaks.³³² Nii au kui ka avaliku tunnustuse olulisust on märgitud ka ristsõdijate puhul. Näited sellest on hertsog Albrecht, keda paljud kiitsid ja kelle ristsõidust tulenevat au olid valmis kinnitama paljud,³³³ kui krahv von Arnsteini, keda on kroonikas kirjeldatud kui „parimat rüütli Tüüringis ja Frankimaal“³³⁴ ja kes reisis „kuulsusrikkalt“ tagasi koju.³³⁵ Märkimisväärne on aga, et nimetatud ristsõdijaid ei tooda esile seoses isikliku võitlusvõimekusega. Ainuke erand on

---

³²⁶ Murray, *Crusade and Conversion*, 246-247.

³²⁷ Meistritest on kangelasena kirjeldatud näiteks Winnet (LVR, read 623-627 ja 634), Heinrich von Limburg (LVR, 2299), Otto (Talle on viidatud nii „vaprale“ kui ka „valitud“ kangelastele, LVR, 7554-7565 ja 7961), Walter von Nordecki (LVR, 7995), Gerhart von Katzenelenbogen (LVR, 8524), Willekin (LVR, 9736), kõrgmeister Burchard LVR, 9766) jne. Kuigi arvestades, et sõna tähendab kangelast/sõdalast ning autori poolt kõige rohkem kasutatud sõna individuaalsete sõdalaste – nii kristlaste kui paganate – on sellest võimalik ainult välja lugeda asjaolu, et autor omistab sellega meistritele sõjamehe ameti pidamise.

³²⁸ LVR, rida 11657 („*er was des liebes ein helt*“), 3175 („*es was des libes gar ein helt*“). Kuigi mõlemal korral on märgitud kehaline vägevus eksisteeriva omadusena, mitte väljendusena mingile meistri poolt tehtavale tegevusele, on kehaline vägevus rüütli kohustuste täitmisel oluline omadus.

³²⁹ LVR, read 8929-9004. Teda on mainitud tegemas „mehetegusid“, ta näitas end kartmatuna, tegi vapraid tegusid, tasus paganatele kätte „õige vapralt“, ta ründas paganaid kartmatult, milleks sundis tema vaprust. Rõhutatud on, et kõik – nii sõbrad kui vaenlased – tunnustasid tema vaprust.

³³⁰ LVR, read 10571-10578.

³³¹ LVR, read 10592-10612.

³³² LVR, read 11911-11917.

³³³ LVR, read 1213-1221.

³³⁴ LVR, read 1643-1652.

³³⁵ LVR, read 1690-1693. „Krahv von Arnstein“ on Arnsteini krahv Albert I, kes oli keiser Friedrich II usaldusalune ning hiljem Saksa ordu liige, vt. Astaf von Transehe-Roseneck, *Die Ritterlichen Livlandsfahrer des 13. Jahrhunderts – Eine genealogische Unterusch hrsg. Von Wilhelm Lenz* (Würzburg: Holzner, 1960), 70-72.

anonüümne ristisõdijate foogt, kes võitluses hukkus.³³⁶ Sõjalist võimekust kui kuulsuse ja tunnustuse alust on toodud välja mitte ainult välja toodud üksikisikute poolel, vaid seda seost on rõhutatud ka üldisemalt ning mitte ainult kristlaste, vaid ka paganate, puhul.³³⁷ Lisaks on kroonikas oluline au ja sõjalise võimekuse tunnustus lippuriks määramine (ja kohati valimine), sest tegu oli vastutusega, mis anti parimatele, kõige auväärsematele rüütlitele. Seda on näha nii orduvendade³³⁸ kui ka ristisõdijate puhul.³³⁹

Kuigi EK-s ei ole võimalik leida sama palju näiteid, on ka seal esile tõstetud auväärt rüütleid seoses nende tegudega lahinguväljal. Näiteks Alsö Bengt,³⁴⁰ junkur Karl³⁴¹ või ka Ulf Karlsson – keda on kroonikas kutsutud üllaks rüütliks ja kes räägib oma rüütlikest saavutustest kuni oma surmatunnini.³⁴² Rüütlikultuuri sõjalise külje näiteks *par excellence* on Mats Kettilmundsson, kelle võimekust sõjamehena tunnustab ka hertsog Erik.³⁴³ Läbi teksti on võimalik järgida tema karjääri – ta ilmub ta esmalt „noore tugeva sõdalasena, kes ei kartnud midagi“,³⁴⁴ aga kes ei olnud oma nooruse tõttu veel kuulsaks saanud.³⁴⁵ Ilmudes lahingusse venelaste vastu, muudab tema poolt juhitud aadlike rühm lahingu käiku ja põhjustab venelastele tõsiseid kaotusi.³⁴⁶ Pikemat kirjeldust pälvib lugu, kus Mats ratsutab peale lahingut üksi venelaste kindlustuste ette ja kutsub vastaspoole vägilasi endaga kahevõitlusele. Venelased aga keelduvad – krooniku sõnul teavad nad, et jääksid Matsile alla – ning Mats naaseb laagrisse ning kroonik tunnustab tema vaprust.³⁴⁷ Märkimist väärib ka viis, kuidas kahevõitluse reegleid on kirjeldatud – see pidi toimuma ratsa ning piikidega, kuni üks pool on

---

³³⁶ LVR, read 9357-9358.

³³⁷ Näiteks LVR, read 535, 660-683, 1810-1825, 7609-7616,

³³⁸ Näiteks Bertolt von Schowenburci (LVR, read 10 422-10428) või anonüümne lippuri, kes üksi võitlust alustab (LVR, 7637-7662) juures.

³³⁹ Näiteks ”...kõige paremale rüütlile, keda ta [hertsog Albrecht] leidis kogu oma sõjasalgast, andis ta selle üle. Ta ütles: ‘Usaldage end Jumala ja minu heasoovlikku hoolde! Ma tahan teiega olla.’ Kõige paremale väljavalitud rüütlile andis ta neli abiks. Marssalikeppi kandis ta ise Riigi tunnuseks. Ta ütles: ‘Me peame väe eest hoolt kandma. Kui Jumal tahab meile armuline olla, teeme me paganatele piina.’ Siis otsis ta parimaid rüütleid kaksteist, kellel oli selle üle hea meel, ja pani nad lipu ette. Nad lasid end meeledi paluda.” (LVR, read 1030-1033).

³⁴⁰ CoDE, 70-74 / EK 56-59.

³⁴¹ CoDE, 45 / EK 37-38. Karli võimekust lahingus on tõstetud asjaoluga, et ta tappis enne hukkamist palju paganaid, kelle laipade põletamiseks oli vaja ehitati mitu tuleriita.

³⁴² CoDE, 71 / EK 56-57.

³⁴³ CoDE, 134-135 / EK 104-105. Vajades (eeldatavasti) oma väe oskuslikumat sõjameest, käsib hertsog Erik, et üles otsitaks Mats ning palutakse tal Eriku juurde tulla.

³⁴⁴ CoDE, 102 / EK 80.

³⁴⁵ CoDE, 104 / EK 81. Matsi kohta on märgitud, et ta oli veel „...swen, han war then som stoppade en vid en...“ Swen'i on tõlkijad siinkohal tõlgendatud kui noort meest, mitte kui relvakandjat või veel rüütliklõõmata aadlikku. Mille põhjal on tõlkijad selle valiku teinud ei ole selge.

³⁴⁶ CoDE, 102-103 / EK 80.

³⁴⁷ CoDE, 105 / EK 82.

sadulast langenud. Võitlus ei lõpe aga ühe poole surmaga, vaid võitja saab kaotaja enda vangiks koos tema varustusega.³⁴⁸ See sarnaneb klassikalisele rüütlite kahevõitluse kirjeldusele.³⁴⁹

6.1.3 Kombekus sõjalises kontekstis – sõjavangid ja kahevõitlused

Olulise osa rüütlikultuurist moodustas aadlike omavaheline ühine identiteeditunnetus, mis väljendus selles, et üksteisega ümber käies järgiti teatud kombeid. Eredaim näide sellest oli, kuidas koheldi vangivõetud aadlike/rüütleid.³⁵⁰ Kui LVR-is ei mängi sõjavangide võtmine narratiivis reeglina rolli,³⁵¹ siis EK-s on sõjalises kontekstis au seostatud eelkõige just vangide kohtlemisega peale lahingute lõppu. Rootslaste omavahelistes lahingutes või lahingutes taanlastega ning norralastega järgitakse kombekohast käitumist – rüütlid võisid eeldada, et neid mitte ei tapeta vaid võetakse vangi.³⁵² Vangivõetud rüütlite varustus (relvad, rüüd, hobused ja muu vara) jäi isikutele, kes nad vangi võtsid³⁵³ ning vangistatud rüütlid ise jäid kas vangi,³⁵⁴ pidid andma lubaduse ilmuda teatud kohta peale teatud aja möödumist või said vabaks rahu tulemusena.³⁵⁵ Nii enda vabaks ostmine ehk lunaraha maksmine kui ka tingimisi vabanemine oli tavaline rüütlitevaheline praktika, mis toimus, sest eksisteeris ühine, aul põhinev ning (rüütlite) käitumist reguleeriv süsteem.³⁵⁶

Märkimist väärivad ka juhtumid, mis tõstavad esile tavalisest erinevat käitumist. Näiteks kui hertsog Eriku teenistuses olevad rüütlid võetakse norralaste poolt vangi. Vangistatud rüütlitelt võetakse nende varustus ning siis nad tapetakse lihtsõdurite poolt, mida kroonik detailselt ja taunivalt kirjeldab. Taoline käitumine sai krooniku sõnul laiema hukkamõistu osaliseks.³⁵⁷

---

³⁴⁸ CoDE 103-105 / EK 80-82. Siin võib aga olla aga tegu muljega, mis on tekkinud ingliskeelse tõlke teksti interpretatsioonist.

³⁴⁹ Keen, *Chivalry*, 25-26.

³⁵⁰ Näiteks Kaeuper, *Medieval Chivalry*, 167.

³⁵¹ Ainuke erand on juhtum, mis käsitleb leedu aadlikku Lengvenist, kes võetakse Saksa ordu poolt vangi ja tema eest nõutakse lunaraha, vt LVR read 2849-3074.

³⁵² Näiteks (CoDE, 72 / EK 57-58) Palne Hvide, kes võetakse vangi ja talutatakse tagalasse või kui hertsog Valdemari teenistuses olevad rüütlid võtavad peale äkkrünnakut vangi kuningas Birgeri teenistuses olevad rüütlid (CoDE, 135-136 / EK 105-106).

³⁵³ Näiteks CoDE, 215 / EK 167 ja CoDE, 135-136 / EK 105-106.

³⁵⁴ Kuigi seda praktikast läänekristlaste vahel ei kajastata – iga kord kui on kajastatud sõjavangide võtmist läänekristlaste vahel on märgitud võimalust ennast vabaks osta/vanduda - on sellele viidatud kui Mats Kettilmundson kutsub venelasi kahevõitlusele, kus kaotaja peaks lunaraha maksma (CoDE, 215 / EK 167). Eeldatavasti tuleneb vahe praktikatest läänekristlaste omavahel ning läänekristlaste ja venelaste vahel asjaolust, et viimases puudus jõustamismehhanism, mis oleks garanteerinud vabastamise tingimuste täitmise.

³⁵⁵ Näiteks (CoDE, 224 / EK 173) Skåne lahing(utes) langevad sõjavangi kolmsada rüütlit ning *swena*'t, kes lastakse vabaks, sest nad lubavad, et naasevad tagasikutsule kuni sõja lõpuni või Ettaki lahingus (CoDE, 73 / EK 58) kus vangid vabastatakse kui nad on nõustunud aasta pärast naasma spetsiifilisse kohta.

³⁵⁶ Keen, *Chivalry*, 174-175.

³⁵⁷ CoDE, 169 / EK 131.

Kirjeldusest ilmneb autoripoolne elitarism – lihtsõdureid on võrreldud pööbliga – ning hukka on mõistetud asjaolu, et nad ei jälginud rüütelite omavahelisi käitumisnorme, mida aga aadlikud ise tõenäoliselt lihtsõdurite kohta rakendanud ei oleks.

LVR-is sarnast elitarismi ei esine. Ainuke vahe aadli- ja lihtsoost sõdurite vahel on nende esile tõstmine kaotuste seas, kus on välja toodud silmapaistvad kristlastest aadlikud nii ordu ridadest ja Liivimaa vasallide seast,³⁵⁸ kuigi läbi kroonika on välja toodud ainult üks hukkunud ristsõdija ning isegi tema on jäetud anonüümseks.³⁵⁹ See on vaatamata asjaolule, et ristsõdijate kohalolek on kroonikas välja toodud näiteks Saule lahingus (1236).³⁶⁰ Miks hukkunud ristsõdijad jäetakse mainimata ei ole selge. Kui teha oletus lähtudes ideest, et LVR oli mõeldud ristsõdijate tõmbamiseks Liivimaale, siis nende surmade kajastamine võis sellele sihi vastu töötada (vt alapeatükk 7.2).

Mitteaadlikest hukkunutele on viidatud üldisemalt, kuigi erinevalt EK-st on nende surmasid mainitud.³⁶¹ Teatud määral tuleneb erinevus asjaolust, et erinevalt EK-st ei kajasta LVR konflikte (lääne)kristlaste vahel. See muudab märkimisväärselt ka vägivalla kirjeldust kroonikates. Kui sõjategevuse kajastus kristlaste ja väarusuliste vahel on (enamjaolt) EK-s ja LVR-is võrreldav,³⁶² siis võitlused kristlaste vahel EK-s on tsiviliseeritumad. Näiteks EK kajastus ristiretkedest Liivimaal ei maini ei vangivõtmist lunaraha eest ega vangide orjastamist, vaid lahingu kaotuse tagajärg on kaotavatele kristlastele märtrisurm või põgenemine lahingust.³⁶³ See ühildub LVR-i kajastusega, millest tuleb juttu peatselt, kus isegi vangivõetud kristlasi ootab surm. Tuleb aga toonitada, et siin on EK kajastuse puhul tegu vaid ühe näitega, mille põhjal tehtud üldistustega tuleb olla ettevaatlik.

Märkimisväärne on EK suhtumine venelastesse, kellega läbikäimise kombel on häguselt määratletud. Kuigi venelasi on kroonikas kujutatud väarusulistena, on nendega võimalik pidada vangide osas läbirääkimisi ning on teatud tavad, mida mõlemad pooled jälgivad. Seda on näha eelkõige siis kui Mats Kettilmudson kutsus venelasi kahevõitlusele, mis sarnaneb rüütellike praktikatega. Tegemine on võitlusega, mis pidi toimuma ratsa ning kestma kuni üks

---

³⁵⁸ Näiteks Aizkraukle lahingus (LVR, 8397-8510) kus on tõstatatud nii ordumeister Ernst von Ratzeburgi surma kui ka mitme märkimisväärse Liivimaa vasalli (Eilart Hobergi ja Johan von Thiesenhuseni) hukkumist.

³⁵⁹ LVR, read 9337-9358.

³⁶⁰ LVR, read 1859-1962.

³⁶¹ Näiteks Karuse lahingu kohta on toodud välja, et seal sai surma osa "maarahvast" (LVR, read 7905-7919).

³⁶² Kuigi venelastega võideldes kerkib esile Mats Kettilmundssoniga seotud erand.

³⁶³ CoDE, 45 / EK 37-38.

osapool teise piigiga hobuselt tõukab ning kaotaja ning tema varustus lähevad võitja valdusesse,³⁶⁴ kuigi täpsustamata jääb, mis oleks olnud kaotaja edasine saatus. Sõjavangide saatust EK-s on võimalik näha Landskrona piiramise tagajärgedes. Venelased jooksid rootslaste kindlusele tormi ning haavasid üht rootslasest rüütlit, kes küsis, kas venelased ei võtagi „häid mehi“ vangi. Võitluse lõpus vangistataksegi rootslased, aga neid ei hoitud, et saada lunaraha, vaid nad orjastati. Oluline on ka märkida, et linnuse kaitsjad nõudsid välja lubaduse, et nende elud säästetakse, kui nad alla annavad. See jätab mulje, et vähemalt kroonika vaatepunktist oli tavaline praktika vangid nendes usuvahelistes heitlustes surmata.³⁶⁵

On võimatu täie kindlusega öelda, kas ka Mats või tema võimalik vastane oleks orjastatud, aga arvestades, et tekstis oli märgitud, et võitja oleks omandanud kaotaja „elu, omandi ja vabaduse”,³⁶⁶ on see tõenäoline. Millest tuleneb erinevus venelastega ning paganatega ümberkäimises EK-s, on raske öelda. Võitluses venelastega kujutatakse Matsi ideaalse rüütlina, kes järgis läänelikke rüütellikke kombeid. Ka tema läbikäimine venelastega on raamistatud vastavasse konteksti. Kuigi orjastamine ei kuulunud rüütelliku kombestiku juurde – reeglina vabastati vangivõetud aadlik lunaraha maksmise järel – siis on nii Matsi kui Landskrona juhtumites kirjeldatud käitumine sarnasem rüütellikule kombestikule kui sellele, mida on kajastatud võitluses hämelastega või Liivimaa paganatega. Kuigi LVR-is ei ole reeglina märki rüütlikultuuri kombestiku rakendamisest Liivimaa kristlaste ja nende vaenlaste vahel, esineb üks kahevõitluse juhtum. See aga ei kohandu rüütelliku kahevõitlusega ning võitlus lõppeb sellega, et leedulaste kuningas lööb teda taga ajanud ordurüütliil kaikaga hambad suust välja ning seejärel põgeneb.³⁶⁷ See erineb märgatavalt EK-s kirjeldatud kahevõitlusest, mille Mats pakub välja venelastele.³⁶⁸

LVR-is ei ole peaaegu üldse jälgi sõjavangide kohtlemist reguleerivast kombestikust. Vangide saatus on reeglina kas orjastamine – eelkõige tsiviilelanike puhul – või surm.³⁶⁹ Erandiks on juhtum, mis käsitleb leedu aadliku Lengvenise (u 1360–pärast 1431) vangistamist³⁷⁰ Saksa orduga liidus olevate leedu ülikute poolt. Nood andsid Lengevenise üle Saksa ordu meistrile,

---

³⁶⁴ CoDE, 104-105 / EK 81-82.

³⁶⁵ CoDE, 107-113 / EK 83-88, spetsiifiliselt CoDE, 111-113 / EK 87-88.

³⁶⁶ CoDE, 104 / EK 81-82.

³⁶⁷ LVR, read 1736-1787.

³⁶⁸ CoDE, 104-105 / EK 81-82.

³⁶⁹ Mis sai vangivõetud aadlikest ei leia LVR-is reeglina kajastust, välja arvatud juhtum, kus vangivõetud ordurüütleid piinatakse/tapetakse, vt nt LVR, read 5794-5801.

³⁷⁰ LVR, read 2849-3074.

kes ta vangi võttis “nagu oli sünnis”³⁷¹ ja hiljem lunaraha eest vabaks lasi.³⁷² Lengvenise vangistuse puhul on rõhutatud ka asjaolu, et ta sõi koos orduvendadega,³⁷³ mis viitab tema heale ja seisukohasele kohtlemisele Saksa ordu poolt. Sellele järgneb aga vastanduv juhtum, kus on välja toodud kuidas leedulased kohtlesid vangivõetud orduvendi. Lengvenise, olles vabanenud, juhtis sõjakäiku Cēsise vastu, mille ta vallutas ja mille kaitsjad tappis. Ainult üks orduvend jäeti ellu, aga mitte selleks, et saada lunaraha, vaid et ta kannaks Cēsise komtuuri maharaiutud pead.³⁷⁴ Mis otstarbel orduvend pead kannab ja mis temast edasi saab, ei ole kirjas. Kuigi kõrvutamise võib olla seotud sündmuste kronoloogilise järjestusega, leian, et tõenäolisem (kuigi mitte esimest välistav) seletus on, et LVR näitab Saksa ordu ja eriti selle meistrit rüütlikultuuri normidele vastavalt käitumas.

Lengvenise vangistamine ja lunaraha eest vabastamine on sarnane praktikatele, mis kujunesid välja 14. sajandi jooksul, kus Saksa ordu ja Leedu vahelistes konfliktides toimus märgatav muutus vangide kohtlemises. Muutus tulenes rüütlikultuuri tavade (näiteks ülikute vangivõtmine ja vabastamine lunaraha eest) ülevõtmisest Leedu aadelkonnas, mille tulemusena paranesid märgatavalt aadlike šansid peale lahingut ellu jääda ning pääseda orjastamisest.³⁷⁵ Kuigi LVR-is on reeglina sõjavangide saatus hullem kui orjastamine,³⁷⁶ on eelnevalt välja toodud juhtum ehk märk muutuvatest praktikatest. Siinse uurimistöo puhul on aga olulisem asjaolu, et ülikute vangivõtmist on kajastatud nii EK-s kui ka LVR-is. Tuleb aga toonitada, et mõlemas kroonikas, eriti LRV-s, on need võitlused usuvaenlastega erandlikud.

6.2 Õukond, kombekus ja au

Nii EK-s kui ka LVR-is on rõhku pandud sellele, et isikud käituksid vastavalt oma seisusele ning kroonika positiivsed tegelased tõstetakse sageli esile just läbi nende kombekuse

---

³⁷¹ LVR, read 2961-2962.

³⁷² LVR, read 3063-3074.

³⁷³ LVR, read 3018-3020.

³⁷⁴ LVR, read 3075-3120.

³⁷⁵ Alyudas Nikžentaitis, “Lietuvoje ir Vokiečių ordino valstybėje (1283–1409).” In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, toim. Jolita Sarcevičienė (Vilnius: Lietuvos Istorijos Institutas, 1997): 511-512. Sõjavangide ja lunaraha praktikate kohta vt ka: Antanas Petrilionis, “The ‘Auf Die Hand’ Practice: Releasing Captives on Parole Between The Teutonic Order And Lithuania In The End of XIVth And The First Half of XVth Centuries,” *Lietuvos Istorijos Studijos* 45 (2020). Sõjavangide kohtlemise kohta üldisemalt vt ka Sven Ekdahl, „The Treatment of Prisoners of War during the Fighting between the Teutonic Order and Lithuania,” In *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber (New York: Routledge, 1994).

³⁷⁶ Näiteks LVR read 5794-5801: “Kästi teha tuld ja varsti selles põletati osa vend ja osa raiuti tükkideks. Jumal õnnistagu neid hingi! Nad kannatasid rasket märtrisurma, sestap on nad seltsis märtritega taevariigis.”

rõhutamise. Näiteks EK puhul on Fulvio Ferrari märkinud, et ainukesed rüütellikud väärtused, mida autor tähtsaks peab on (õige) kombekus, kartmatus ning suuremeelsus/õilis käitumine vastaste suhtes.³⁷⁷ Kuigi leian, et siin on tegu teatud määral liialdusega, sest välja on jäänud rõhk aule, feodaalse hierarhiale jne, on selles oma tõde.

Uurimistöös käsitletud kroonikate vahel on aga märkimisväärne erinevus – LVR-is ei esine õukonda kui sellist,³⁷⁸ mistõttu ei ole selle tegelastel kohta oma õukondliku kombekuse väljendamiseks. Kui lähtuda eelpool mainitud eeldusest, et kroonika oli mõeldud meelitamaks Liivimaale ristsõdijaid, on ka oluline uurida, kuidas ordu neid LVR-i järgi vastu võttis, sest see on LVR-is peamine kombekuse/heldekäelisuse ilming. 13. ja 14. sajandite jooksul pidi ordu muutuma aina vastutulelikumaks läänest saabuvate ristsõdijate ootustele ning õukondlikule-rüütellikule elulaadile,³⁷⁹ mis erines märkimisväärselt nende endi omast. Ka LVR-is rõhutab autor ristsõdijate (ja Liivimaa vasallide) suursugust vastuvõtmist ordu poolt Liivimaal ning ordumeistreid kui kombekuse musterkujusid.³⁸⁰ Au kui omadust on LVR-is välja toodud ainult kolme meistri juures,³⁸¹ aga nende osalus au-süsteemis kerkib esile siis kui meister võttis vastu ja austas Saksa orduga koos võitlevaid ristsõdijaid, Taani vasalle jne. Selle peamine väljendus LVR-is on pidusöömingud, mida Saksa ordu korraldas ristsõdijaid ning Liivimaa maahärrasid ja vasalle vastu võttes ning, maahärrade ja vasallide puhul, ka tagasi koju saates. Näide esimesest oleks Saksimaa hertsogi Albrechti I-se (u 1175-1260) vastuvõtmine Saksa ordu poolt, mida on kroonikas detailselt kajastatud.³⁸² Rõhku on pandud saabujate staatusele, viidates neile kui „auväärt ristsõdijatele“, kes võeti „väga väärilt“ ja „suure armastusega“ vastu. Kroonik ei ole tagasihoidlik oma Saksa ordu poolehoidus, juhtides tähelepanu sellele, et meister „omadega oli neile seltsiks“, hoolitses nende vajaduste eest ja oli see, kes nad pidusöögile kutsus. Söömingule olid kutsutud nii hertsog ja tema kaaskondlased kui ka „nii

---

³⁷⁷ Ferrari, „Literature as a performative act,“ 74.

³⁷⁸ Välja arvatud ehk Leedu suurvürst Mindaugase õukond, millel on aga narratiivis väga väike roll.

³⁷⁹ Fischer, *Di Himels Rote*, 145; Jerzierski, „Livonian Hospitality,“ 403-405 ja Werner Paravicini, *Die Preußenreisen des europäischen Adels: Teil 1* (Sigmarinen: Thorbecke, 1989), 122-136; Bernhard Demel, „Hospitality and Chivalry in the Teutonic Order.“ in *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber (New York: Routledge, 1994).

³⁸⁰ Näiteks meister Burchard von Hornhausen, kes ”hästi viisakalt austas oma sõpru ja õpetas neile viisakust” ning kelle puhul on toodud välja nii kombekat käitumist leedu kuninga Mindaugasega (LVR read 4437-4458) kui ka Liivimaa vasallidega (LVR, read 5437-5444). Ka meister Konrad von Feuchtwageni puhul on toodud välja tema kombekust (LVR, read 8832-8833) ning selle olulisust läbikäimises Taani kuninga vasallidega (LVR, read 9414-9422 ja 9649-9666). Üldsõnalisemalt on meistrite viisakusele viidatud Dietrich von Grüningen (LVR, read 3121-3126), Heinrich von Heimbürgi (LVR, read 2317-2323), Otto (LVR, read 7554-7565), Ernsti (LVR, read 8160-8168), Mangoldi (LVR, read 9720-9721) ja Andres von Stirlandi (LVR, read 3201) jne. puhul.

³⁸¹ Volquin (LVR, read 1050-1056); Konrad von Feuchtwagen, kelle puhul on spetsiifiliselt märgitud, et tema au ja voorusi märkasid rüütlid (LVR, rida 9649) ja Burchard von Hornhausen (LVR, rida 4408).

³⁸² LVR, read 913-946.

mõnigi mees, kes tema sõjateenistuses polnud.“ Esile tõstes seda, et „kedagi ei jäetud kutsumata, kõik pidid nendega koos sööma“ ja et „Rikkaid ja vaeseid ilma vaheta kostitati nii, et nad kõik Jumalast heameelt tundsid“ on rõhutatud ordu lahkust ja suuremeelsust. Pidusöögi enda rikkalikust on kirjeldatud, isegi et lühidalt: „...head veini, õlut ja mõdu oli ta varunud piisavalt. Südamlikult kanti ette kõike head, mida vaid osati tahta. Pidusöök oli säärane, et kõik teda tänasid.“ Kas kajastatu vastas ka reaalsusele on kaheldav, arvestades, et hertsog oli Riia piiskopi, ja mitte Saksa ordu, külaline.³⁸³ Leian, et on tõenäoline, et kroonik võis kas välja mõelda või liialdada ordu, ning eriti meistri, rolli Albrechti vastuvõtmises, seeläbi tuues ordu esile nii ristisõdijate peamise võõrustajana ning ka aadlike ja rüütlike väärtuste musternäidisena.

Lühemalt on kirjeldatud pidustusi, mis kaasnevad eduka ristiretke lõpuga. Näiteks kui meister kutsub edukalt retkelt naastes Taani kuninga vasallid pidusöögile: “Meister kutsus Revala omad kombekalt, nagu sobis, tagasiteel Riiga. Mitte midagi ei hoitud seal kokku. Ta hoolitses nende eest sõbralikult ja hästi, nagu auväärt külaliste eest ikka. Revala rüütliid ratsutasid seejärel rõõmsalt koju.”³⁸⁴ Vaatamata, et kirjeldus on lühem, on see niisama hästi kui identne hertsog Albrechti kajastusega – rõhutatud on külaliste auväarsust ja kombekat vastuvõtmist ning ordu, ja eriti meistrit, on kajastatud kui ristisõdijate võõrustajana. Sarnaselt on esile toodud ka külaliste rahulolu, mis tõestab, et ordu on vastavuses aadellike ja rüütlike käitumisnormidega.

Pidustuste kajastused LVR-is kerkivad eriti esile kui neid võrrelda näiteks Läti Henriku kroonikaga, kus sarnased pidustused jäävad kajastamata.³⁸⁵ On tõenäoline, et tekstidevahelised erinevused tulenevad eeskätt erinevustest autorite taustadest ja eelistustest – tõenäoliselt ei pea Henrik pidusööke oluliseks ja neid ei kajasta – aga ka kirjandusest, mida autorid kasutasid inspiratsioonina.³⁸⁶

---

³⁸³ Kaljusaar, „North German Prince,“ 137.

³⁸⁴ LVR read 5437-5444.

³⁸⁵ Kaljusaar, „North German Prince,“ 136. Sarnased pidustused on jäänud Läti Henriku kroonikast välja, nt mainitud hertsog Albrechti puhul – LVR-is toodud esile detailselt, Henriku kroonikas jäetud mainimata.

³⁸⁶ Jezierski, „Livonian Hospitality,“ 407-408. Jezierski rõhutab, et kuigi Henrik suhtus positiivselt ristisõdijatesse, on talle omapärane omaaja vaimulikele tüüpiline skeptiline suhtumine rüütlikultuuri ilmingutesse. Seevastu LVR-i autor, olles pärit aadellikust/rüütlikkust kontekstist, tõstatab neid õukondlikke pidustusi. Henriku pidustuste kirjeldamise stiil vastab Jezierski argumendi kohaselt pigem varakeskaegsetes allikates kujutatud *adventus*'tele.

Ristisõdijate austamine võis ulatuda ka selleni, et meistrid võisid jagada esikohta ristiretkede juhtimisel ristisõdijatega. Tegu on Saksa ordu poolsete mõõndustega ilmaliku rüütelkonna – nii ristisõdijate kui ka Liivimaa vasallide – ootustele. Kõike eelnevat demonstreerib juhtum, kus Mõõgavendade ordu võttis hertsog Albrechti Liivimaal pidustustega vastu. Albrecht mängis olulist rolli sõjakäigul ja toimis ka n-ö au lättena, autastades ristisõdijate armees olnud rüütleid.³⁸⁷ Tekstis on tõstetud esile ka Albrechti auväärust, juhtides tähelepanu asjaolule, et ta on Püha Rooma keisririigi marssal.³⁸⁸ Seeläbi on ehk rõhutatud ka Liivimaale tulevate ristisõdijate kõrget seisust. Läbi pidustuste ja heldekäelise ning oma aja aadelkonna norme järgiva külaliste vastuvõtu kujutamise võis kroonika näol olla tegu propagandistliku katsega tõmmata Liivimaale välismaiseid ristisõdijaid.³⁸⁹ Samas leian, et tegu võis olla ka demonstratsiooniga, kuidas Saksa ordu ning eriti selle juhtkonna kombed ja elulaad ühilduvad aadelliku ning rüütelliku elulaadiga, näidates välja oma kombekust, lahkust jne.

Meistrid ei ole aga ainult au tunnustaja või jagaja rollis, vaid neid endid austatakse avalikult. Näiteks võeti Liivimaale saabunud meister Burchard von Hornhusen (†1260, ametikohal 1257–1260) vastu tema aule kohaste tervituste ning tähistustega, mida on detailselt kirjeldatud: „Vennad ja sulased olid Riist talle [meister Burchardile] vastu tulnud, samuti olid, nagu ma kuulsin, linnakodanikud ja ristisõitjad nende hulgas. Kohe oli näha, et neil oli meistrit hea meel. Nad võtsid teda vastu nii, nagu oli aukohane.“ Aukohane vastuvõtmine tähendas pidusööki, kus meistrit kostitati „nii veini kui mõduga.“ Peale joomist ja rõõmutsemist „pöördusid nad [meister, tema kaaskond ja tervituskomitee] kindla Riia linna poole. Kogu rahvas palus üheskoos, et Jumal annaks neile väge kõikideks headeks tegudeks.“³⁹⁰

Vastavat rüütellikku ning õukondlikku kombekust võis nii otseselt kui kaudselt välja näidata ka läbikäimistes läänekristluse vaenlastega. Seda on näha näiteks selles, kuidas LVR rõhutab meistrite seisusele vastavat käitumist läbikäimistes Leedu suurvürsti Mindaugasega, kus meistrid järgisid sobivat kombestikku ning suurvürst vastas samaväärselt.³⁹¹ Wojtek Jezierski on ka seda kohta rõhutanud, aga toonud välja, et Saksa ordu õukondliku ja rüütelliku käitumise

---

³⁸⁷ LVR, read 1005-1033.

³⁸⁸ Kaljusaar, „*North German Prince*,“ 140. Vaata ka Hentrich Volker, „Die Darstellung des Schwertbrüderordens in der Livländischen Reimchronik (Ordenschronik, Missionsgeschichte oder nur 'Kriegstagebuch')“, in *Perzeption und Rezeption: Wahrnehmung und Deutung im Mittelalter und in der Moderne*, toim. Joachim Laczny ja Jürgen Sarnowsky (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2014).

³⁸⁹ Jezierski, „Livonian Hospitality,“ 404-405 ja Murray, „Structure, Genre and Audience,“ 246-250.

³⁹⁰ LVR, read 4405-4436.

³⁹¹ LVR, read 4437-4458.

rõhutamise näol on kroonikas tegu ka katsega eristada Saksa ordu nende vaenlastest.³⁹² Seda võib toetada ka asjaolu, et kui Mindaugas ütles ristiusust lahku, on tema naine Morta see, kelle läbi on tema tegusid kritiseeritud. Morta on seal, et Mindaugasele meelde tuletada aukohast käitumist, päästes niiläbi nende õukonnas oleva orduvenna Sieverti, keda Morta palub tagasi Riiga lubada. See halastus oleks toonud Mindaugasele au. Siiski on Morta mõjuvõimul piirid ja ta saab päästa vaid Sieverti, olles võimetu hoidma ära Mindaugase usust lahtiütlemist ning teiste kristlaste vangistamist ja tapmist.³⁹³

Kui Mindaugase sõjakäik ebaõnnestus, oli tema abikaasa seal, et teda lohutada.³⁹⁴ „Kui ta koju jõudis, kutsus naine ta sõbralikult kõrvale ja kõneles: 'Kui nägin sind sõjakäigult naasmas, märkasin, et mu väga armastatu oli väga nukker. Nüüd tahaks vaene Marthe meeleldi teada, kuidas retk läks, jutusta mulle sellest, kallis.'“ Peale seda kui Mindaugas kurtis ebaõnnestunud retke üle, on Morta see kes talle meelde tuletab, et oli teda hoiatanud eksiteele minemise eest. Morta toob ka välja, et: „Meister austas sind [Mindaugast] ja mind ja kogu su rahvast mitmeti. Ta lasi sulle sepiada väärisehteid, mis on kuninglikud auavaldused. Ta lasi õpetada õigust sulle oma pappidel.“ Mindaugas vastab aga vihaselt, et kuigi ta teab, et talitas „küllalt rumalasti“, on tema tegu tehtud. On aga toonitatud, et tema tegude tõttu ta „lugupeetus hävis.“ Seeläbi on LVR-is Mindaugas allutatud õukonna normide ideaalile, kus teda piiravad mitte sõjameeste, vaid tema daami arvamused. Lisaks on loodud seos Saksa ordu ja õukonnaelu tunnuste vahel ning esile on toodud Saksa ordu võimekus kasutada sedasorti „pehmet jõudu“, et nende liitlasi legitimeerida.

Õukondlikud üritused ning õukonnaga kaasnev ja selle normidele kohanduv kombestik on aga EK-s iseenesest mõistetav ning narratiiviga läbipõimunud, mis teeb võrdluse teatud määral loomupäraselt ebavõrdseks, arvestades, et lõviosa EK tegevusest leiab aset õukonna kontekstis. Kuigi võrreldes LVR-iga esineb *per capita* EK-s pidusööke rohkem, on neile juhitud vähem tähelepanu. Ilmselt seoses asjaoluga, et õukonna kontekstis olid pidusöögid vähem tähelepanuväärsed kui vaimuliku rüütliordu kontekstis. Pidusöögid mängivad aga EK-s olulist rolli.³⁹⁵ Võrreldes pidustuste kajastusi LVR-is ja EK-s, tulevad esile nii märgatavad sarnasused kui ka erinevused. Kui LVR-is esinevad pidusöögid seoses Saksa ordu külaliste

---

³⁹² Jezierski, „Livonian Hospitality,“ 402, 405-406.

³⁹³ LVR read 6426-6455.

³⁹⁴ LVR, read 6517-6586.

³⁹⁵ Näiteks üks teksti kulminatsioone on Nyköpingi pidusöök (*CoDE*, 197-203 / *EK* 153-157), kus kuningas Birger võtab pidusöögiga vastu oma vennad ning peale söömingut vangistab nad.

vastuvõtmisega ja ärasaatmisega enne ja pärast sõjakäike, siis EK-s kajastuvad pidusöögid kuningakoja/aadelkonna poliitika kontekstis, täites seal sarnast eesmärki kui pidusöögid LVR-is, aga siinkohal aadli vaatepunktist. EK-s aga ei esine pidusöögid reeglina üksi, vaid koos teiste õukondlike pidustuste nagu pulmade, turniiride ja rüütlikslöömistega, millest ükski LVR-is kajastust ei leia. Au on rõhutatud EK-s eelkõige just seoses õukondliku kontekstiga. Näiteks on kõige rohkem sõna *au* positiivselt kasutatud kui hertsog Erik külastab Norra õukonda, et korraldada abielu Norra kuningatütre Ingeborgiga.³⁹⁶ Negatiivselt on au tõstatanud kõige rohkem Nyköpingi pidusöögi kontekstis, kus on võrreldud kuningas Birgeri (u 1280–1321, valitses 1290–1318) ebaväärikat käitumist tema venna hertsog Eriku kombeka ning auväärse käitumisega.³⁹⁷ Kuigi õukondlike tseremooniate kirjeldused on EK-s reeglina napsõnalised, on neid tekstis rõhutatud ning vaatamata lühikestele kirjeldustele, on detailide kaudu rõhutatud nende tähtsust. Näiteks on esile toodud asjaolu, et hertsog Erik lasi ehitada enda ja oma venna hertsog Valdemari abikaasade, Norra kuningatütarde, vastuvõtuks kodaali, mille ehitust ja kaunistusi on kroonikas ka kirjeldatud. Lisaks pidusöögile tähistati vastuvõttu ka turniiri ja rüütlikslöömistega, kus kohalolijaid austati (näiteks anonüümse saksa krahvi poegade rüütlikslöömisel) ning kellele (eeldatavasti) hertsog(id) kingitusi jagasid.³⁹⁸

6.2.1 Rüütlikslöömised ja turniirid – üks EK ja LVR-i erinevus

Oluline osa EK-s kirjeldatud tähtsatest õukondlikest rituaalidest on rüütlikslöömised, mida LVR-is ei esine. Rüütlikslöömise tseremooniate puudumine LVR-ist on märkimisväärne, arvestades kui tavaliseks muutusid ristsõdijate seas rüütlikslöömise tseremooniad 14. sajandi Preisimaal. Varaseim teadaolev rüütlikslöömise tseremoonia leidis Preisimaal aset juba 1306. aastal ning need muutusid sajandi jooksul üsnagi sagedaseks. See võis tuleneda sellest, et (teadaolevalt) ei mänginud ordu olulist rolli rüütlikslöömiste tseremooniatel endil – ristsõitjaid löid rüütlikslöömise reeglina teised ristsõitjad –³⁹⁹ siis see ei pälvinud LVR-i autori tähelepanu. Tõenäolisemad on ehk võimalused, et kas rüütlikslöömise tava (kas ristiretkede jooksul või kohe peale nende lõppu) ei olnud veel välja arenenud või ei olnud see veel Liivimaale levinud. Lisaks ristsõdijatele pidid rüütlikeisuse pälvima ka rüütlitest vasallid ja

---

³⁹⁶ CoDE, 117 / EK 90.

³⁹⁷ CoDE, 197-203 / EK 153-157.

³⁹⁸ CoDE, 188-192 / EK 146-149.

³⁹⁹ Werner Paravicini, *Die Preußenreisen des europäischen Adels*: Teil 2 (Sigmaringen: Thorbecke, 1995), 130-133.

orduvennad. Informatsiooni selle kohta, kuidas ja mis kontekstis orduvennad⁴⁰⁰ või Liivimaa aadel rüütlikeisuse saavutasid, on aga raske öelda seoses allikalise ja vastavasisuliste uurimuste puudumisega.

Kuigi EK-s ole rüütliklöömisi kirjeldatud detailselt, on võimalik uurida nende kajastuste konteksti. Kõik need leiavad aset õukonnas ning rüütliklööjad on ainult kõrgaadel, eelkõige kuningakoja liikmed.⁴⁰¹ Peaaegu täielikult puuduvad tekstis rüütliklöömised lahinguväljal (v.a. hertsog Eriku sõjakäigul Norrasse, aga ka seal on see kujutatud õukondlike pidustuste kontekstis⁴⁰²) ning ka tseremoonia religioosne raamistus, näiteks relvade õnnistamine vaimulike poolt. Ainult kahes kajastuses on rüütliklöömist seostatud religioosse praktikaga. Esimene on hertsog Eriku rüütliklöömine, kus Erik osaleb enne tseremooniat missal⁴⁰³ ning teine on kuningas Birgeri rüütliklöömine (ning sellele järgnenud turniir), mille toimumise kohale püstitatakse hiljem klooster.⁴⁰⁴ Leian, et kuigi on võimalik, et religioosete praktikate mainimata jätmine võib tuleneda tseremooniate lühisõnalistest kirjeldustest, on tõenäolisem, et tekstis on rõhutatud kuningakoja rüütliklöömise monopoli ja selle kontrolli rüütlikeisuse üle. Miks ei ole kajastatud kroonikas rüütliklöömisi enne või pärast lahingut, on aga raskem vastata, arvestades et tegu oli (eriti Lääne-Euroopas) levinud tavaga, mis leidis kajastust nii ajaloolistes kroonikates kui ka ilukirjanduses.⁴⁰⁵ Tegu võib taas olla (jällegi kord) rüütlikeisuse ja õukonna sidumisega, välistades muud (religioosne, sõjaline) kontekstid, kus rüütlikeisuse omandada võis.

Nagu näha eelpool välja toodud näidetest, ei käinud turniirid kaasas mitte ainult rüütliklöömise tseremooniatega, vaid ka teiste õukondlike pidustustega, näiteks pulmadega. Turniire uurides ei saa lahutada üksteisest õukondlike ja sõjalisi aspekte – turniirid olid rüütlike ja õukondlike käitumise kombinatsioon, kus rüütlik said välja näidata (reeglina rahuajal) oma sõjalist võimekust ja õukondlike voorusi nagu kombekus.⁴⁰⁶ Käsitletud

---

⁴⁰⁰ Paravicini, *Die Preußenreisen*: Teil 2, 132.

⁴⁰¹ Näiteks CoDE, 83-84 / EK 66-67 või CoDE, 190-191 / EK 147-148.

⁴⁰² CoDE, 162 / EK 125-126.

⁴⁰³ CoDE, 96-97 / EK 75-76.

⁴⁰⁴ CoDE, 83-84 / EK 66-67.

⁴⁰⁵ Keen, *Chivalry*, 79-81, on toonud välja asjaolu, et rüütliklöömine enne lahingut muutus alates 13. sajandi teisest poolest levinud tavaks (kuigi näiteid sellest leiab ka eelnevatest sajanditest), mis leidis kajastust erinevates allikates. Ta on esile tõstnud nt Jean Froissarti (c. 1337 – c. 1405) kroonika kui teose, kus seda esines eriti palju. Ilukirjanduse puhul tõstatab ta vähem näited, tuues aga välja nt 13. sajandi algusest pärineva vanaprantsuse rüütliromaani "Durmart le Galois".

⁴⁰⁶ Karras, *Boys to Men*, 28-30 ja David Crouch, *Tournament* (London: Hambledon and London, 2005), 8-12.

ajaperioodiks olid turniirid muutunud suurel määral õukondlikuteks üritusteks, sageli pigem näitemängudeks.⁴⁰⁷ Olulist rolli turniiridel mängisid lisaks *faux*-sõjategevuses osalejatele ka pealtvaatajad ja need, kes võtsid osa seal toimuvatest tseremooniast. Näiteks Lääne-Euroopas toimuvatel turniiridel olid sealsete turniiride rituaal-mängude keskpunktis daamid.⁴⁰⁸

EK-s ei ole turniire⁴⁰⁹ ega rüütliklõõmise tseremooniaid üksikasjalikult kirjeldatud. Aga siiski esinevad need tekstis sageli⁴¹⁰ ja esile on toodud nende tseremooniade rüütellikust, rõhutades seda nii läbi kirjelduste⁴¹¹ kui ka kohati väljaloetavate detailide.⁴¹² Turniiridele on EK-s viidatud selgesõnaliselt kui sõjalistele mängudele⁴¹³ ning viisile, kuidas rüütlid said välja näidata nii oma sõjalisi oskusi ja sellega kaasnevaid omadusi⁴¹⁴ kui ka õukondlikku kombekust.⁴¹⁵ Kuigi reeglina ei anta edasi üksikisikute saavutusi, on siin üks erand – juhtum, kus Taani ja Rootsi kuningate kohtumiseks korraldatakse rootslaste ja taanlaste vaheline turniir, millest on esile toodud mitmeid piigivõitluseid ehk *dust*'e.⁴¹⁶ Detailselt on kirjeldatud näiteks piigivõitlust taanlase Magnus Dysewaldi, keda kroonik kirjeldab kui tugevat ja vaprat sõdalast, ning rootslasest *swena* Erengisle Plata vahel. Magnus laseb oma heeroldil esitada väljakutse rootslastele, mille Erengisle vastu võtab. Märkimisväärne on, et väljakutse ei esita mitte Magnus ise, vaid tema heerold. Eeldatavasti on autor heeroldite esiletõstmisega rõhutanud Lääne-Euroopa rüütlikultuuri ülevõtmist.⁴¹⁷ Erengisle ja Magnuse vahelise võitluse käigus tõugatakse Magnus tema hobuselt. Kaotades seeläbi oma hobuse ja võidukukru, häbistas Magnust ka porrikukkumine.⁴¹⁸ Thomas Småberg on oma EK turniiride uurimuses väitnud, et asjaolu, et mainitud turniiri osalejad olid peajasjalikult rüütlid, tähendab, et kroonika

---

⁴⁰⁷ Murray, "Introduction: From Mass Combat to Field of Cloth of Gold" in: *The Medieval Tournaments as Spectacle: Tourney, Jousts and Pas D'Armes 1100-1600*, 1-7, siin

⁴⁰⁸ Crouch, *Tournament*, 156-159.

⁴⁰⁹ Vaatamata detailide puudusele, tundub kroonika autor olevat turniiridega küllalt tuttav, et eristada nende eri vorme – *tornej*, *dust* ja *bohord*. Erinevatest kroonikas esinevatest turniirivormidest vt Småberg, „Ritual Battle“, 179.

⁴¹⁰ Näiteks korraldatakse turniire nii pulmade (näiteks CoDE, 95-98 / EK, 72-74), diplomaatiliste kohtumiste (CoDE, 81-82 / EK, 64-65) ja muude (näiteks kuningas Birgeri kroonimine, kus ühtlasi tähistatakse ka hertsog Valdemari abielu CoDE, 113-114 / EK, 88-89) ürituste puhul.

⁴¹¹ Näiteks CoDE, 81 / EK, 64; CoDE, 34 / EK, 29 ja CoDE, 40 / EK, 34.

⁴¹² Näiteks kui Magnus Dysewaldi heerold, mitte Magnus ise, esitab turniiril väljakutse rootslastele (CoDE, 82 / EK, 64-65).

⁴¹³ CoDE, 81 / EK, 64.

⁴¹⁴ Näiteks CoDE 67 / EK, 54-55.

⁴¹⁵ Näiteks kui hertsog Erik korraldas oma naise Ingeborgi Rootsi-tuleku puhul õukondliku festivali kus toimus ka turniir, kus EK-s on piigivõitlust kirjeldatud kui *höwelik* ehk õukondlik (CoDE 191 / EK, 148).

⁴¹⁶ CoDE 81-82 / EK, 65-66.

⁴¹⁷ Heeroldite rollist rüütlikultuuris vaata näiteks Richard Barber, "Heralds and the Court of Chivalry: From Collective Memory to Formal Institutions," in *Tournaments, Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*, toim. Anthony Musson ja Nigel Ramsay (Woodbridge: Boydell Press, 2018).

⁴¹⁸ CoDE 81-82 / EK, 65-66.

rõhutab rüütleid, mitte aadlikke laiemalt, kui kõige väljapaistvamad ühiskonna liikmeid.⁴¹⁹ Väite kohaselt on alam-aadel turniiridelt välja lülitatud, tehes sellest „rüütelliku rituaali“.⁴²⁰ Pidades seda seisukohta silmas, muutub eelnevalt mainitud Magnuse ja Erengisle kahevõitlus märkimisväärseks, sest tegu on *swena* – kellegi, kes valmistub rüütliseisuse vastuvõtmiseks⁴²¹ – võiduga üliku üle, keda tekstis on kirjeldatud kui tugevat ja vaprat aadlikku. Småbergi väitega võib aga osaliselt vastuollu minna asjaolu, et kolmest nimepidi mainitud turniiril osalejast on rüütlina viidatud ainult ühele – Peder Skåningule.

Ühest küljest on EK-s tehtud vahe isiku võimekusel lahinguväljal ja turniiriväljal. Näiteks on kuningas Magnus Aidaluku (1240-1290, valitses 1275-1290) äia Holstein-Itzehoe krahvi Gerharti (1232-1290) kohta öeldud, et ta on vapper sõdur ning meisterlik nii turniiridel kui ka *päris* sõjategevuses.⁴²² Samas on turniiridel mitteosalemisse suhtunud negatiivselt, näiteks kuningas Erik Kokutav ja Lombakas (1216–1250, valitses 1222–1229 ja 1234–1250), kes, kuigi üldjoontes positiivselt kujutatud, satub pilke alla turniiridel osalemisest hoidumise tõttu.⁴²³ Selline arusaam on vastavuses sellega, kuidas samaaegsed autorid järjestasid tähtsuse järgi sõjalise võimekuse väljendusi. Näiteks Prantsuse 14. sajandi rüütel Geoffroi de Charny (u 1306–1356) rõhutas, et pole ühtegi ”väikest” vägitegu, aga pidas siiski vägitegusid turniiridel kõige vähem muljetavaldavaks.⁴²⁴

Turniirid mängivad olulist rolli ka EK-s kajastatud poliitilises elus, kus neid on esitatud kui osana õitsva kuningriigi elust.⁴²⁵ Kui turniiridel osalevad rüütliid on edukad, siis tõstavad nad ka oma isandate prestiiži ning potentsiaalselt alandavad oma isanda vaenlaste oma. Näiteks kui kuningas Birgeri teenistuses olev rüütel loeb ette süüdistused hertsog Eriku vastu, siis on üks punkt see, et Eriku teenistuses olevad rüütliid võidavad turniiridel alati kuninga rüütleid. Samuti heideti ette, et Eriku teenistuses olev Mats Kettilmundson korraldab turniire, et kuninga vastu

---

⁴¹⁹ Småberg, „Ritual Battle,“ 183.

⁴²⁰ Småberg, „Ritual Battle,“ 191. Småbergi väite kohaselt oli rüütliseisus ning sellega kaasnevad tseremooniad võetud üle (ainult/peamiselt) kõrgeadli poolt, et eristada ennast alamaadlist.

⁴²¹ Tuleb tähildada, et *swena* ei tähistanud ilmtingimata isikut, kes valmistub rüütliseisuseks, aga nagu saksa k. *knecht*, on tegu mitmetähendusliku terminiga. Olen termini tähenduse määramiseks lähtunud kroonika ingliskeelsest tõlkest.

⁴²² CoDE 67 / EK, 54-55.

⁴²³ Ingliskeelses tõlkes (CoDE, 34) see nii läbi ei tule, aga Sven-Bertil Jansson, „Kommentar,“ in *Erikskrönikan*. Toimetanud ja kommenteerinud Sven-Bertil Jansson (Stockholm: Tidens Förlag, 1986), 184 on märgitud, et kroonik pilkab Eriku tema füüsilise võimetuse pärast.

⁴²⁴ de Charny, *A Knight's Book*, 22-23.

⁴²⁵ Småberg, „Ritual Battle,“ 189.

põlgust üles näidata.⁴²⁶ Nii sellest kui ka teistest turniiride kajastustest on võimalik välja lugeda rüütlite rolli oma isandate prestiiži eest võitlemisel, mis sidus rüütlikultuuri valitseja võimuga.⁴²⁷ Rüütli võimalusest turniiriväljal n-ö karjääri teha, tõstes samas oma isanda prestiiži, leiab tõestust mitmetest rüütlikultuuri puudutavatest teostest, näiteks rüütlite elulugudest.⁴²⁸ Småbergi väite järgi on turniire ja seeläbi rüütlikultuuri kuningavõimuga seotud ka läbi näiteks kui on märgitud Erik Kokutava ja Lombaka võimetust osaleda turniiridel,⁴²⁹ kuigi märkimist väärrib asjaolu, et ükski teine kuningasoost isik ei ole kajastatud turniiridel võitluses osalejana, mis teeb sellest kurioosumi.

6.2.2 Hertsog Erik

EK „peategelast“, hertsog Erikut, kujutatakse kroonikas kui rüütellikuse ja õukondlikkuse musternäidet. Nägusus ja kombekuses – teda on võrreldud ingligna⁴³⁰ – ei ole talle võrdväärset ning rõhutatud on tema rüütellikku ning kombekat käitumist.⁴³¹ Heldekäelisust kui omadust on omistatud talle läbi kroonika ning see väljendub ka tema läbikäimises oma alamatega.⁴³² Eriku kombekuse väljendust on võimalik näha näiteks juhtumites, mis kirjeldavad kurameerimisprotsessi tema ja ta tulevase naise, Norra printsess Ingeborgi vahel. Asjaolu, et Ingeborg on kurameerimisprotsessi alguses 5-aastane, teeb selle aga keerukaks. Kroonikas on olukord lahendatud nii, et Eriku kurtuaasne kombekus kurameerimisprotsessi alguses on suunatud mitte Ingeborgile, vaid Ingeborgi emale, Rügeni Eufemiale.⁴³³ Hiljem, võttes vastu Rootsi saabunud Ingeborgi, on juhitud tähelepanu Eriku kombekusele ning tähistuste rõhk ei ole mitte turniiril vaid pidusöögil – kontekstil, kus on võimalik esile tõsta isikute (eriti Eriku) kombekust.⁴³⁴

---

⁴²⁶ CoDE, 127 / EK, 98-99.

⁴²⁷ Småberg, „The Ritual Battle,“ 189.

⁴²⁸ Näide sellest oleks 12.-13. sajandi anglonormannist rüütli William Marshali biograafia, kus on kajastatud tema varajast karjääri. Tema tõus alamaadli seast on suuresti seotud just tema võimekusega turniiriväljal, vt Georges Duby, *Guillaume le Maréchal ehk Maailma parim rüütel*, tlk Lore Listra (Tallinn: Varrak, 2007). 76-79. Aga on ka teisi näiteid, näiteks 11./12. sajandil elanud flaami rüütli Gilles de Chini elulugu, mis pandi värsivormis kirja c. 100 aastat peale tema surma. Selles on kajastatud ka tema varajast teenistuskäiku, kus ta teeb märgatavat karjääri tänu oma oskustele turniiriväljal, mis toovad tema patroonile kuulsust, vt Crouch, *Chivalric Turn*, 59-61.

⁴²⁹ Småberg, „The Ritual Battle,“ 190.

⁴³⁰ CoDE, 97 / EK, 76.

⁴³¹ Näiteks tema kohtumistes oma venna kuningas Birgeriga on esile tõstetud tema kombekust ning aadellikku ja rüütellikku hoiakut (CoDE, 125 / EK, 97).

⁴³² See väljendub nii autori kommentaarides, kus ta toob välja asjaolu, et niipea ei ilmu kedagi kes oleks heldekäelisuses hertsog Erikuga võrdväärne (CoDE, 183-184 / EK, 142), kui ka sõnades, mida autor tegelaste suhu paneb (näiteks CoDE, 117 / EK, 90).

⁴³³ CoDE, 117-119 / EK, 90-92.

⁴³⁴ Smaberg, „Ritual Battle,“ 187-188.

Seevastu on tema sõjaliste omaduste kajastus kroonikas minimaalne. Ta osaleb sõjakäikudel ning turniiridel, aga teda ei ole reeglina kirjeldatud aktiivse osalejana kummaski⁴³⁵ ning talle ei ole omistatud sõjaka rüütli omadusi nagu võimekus lahinguväljal.⁴³⁶ Kuigi hertsog Erik ei osale kroonikas rüütlina sõjategevuses, on tal oluline roll rüütlikslööjana, rüütlikultuuri levitajana, ja isikuna, kelle teenistuses teised rüütliid on (ning kelle teenistuses saavad rüütliid välja paista). Tekstis paistab ta välja nii turniiride korraldajana kui ka isikuna, kelle saatjaskond on tuntud turniiriplatsil. Näiteks süüdistab kuningas Birger hertsog Erikut selles, et turniiridel võidavad Eriku mehed alati Birgeri omi, isegi kui nad on vähemuses.⁴³⁷ Samuti on esile tõstetud tema õigust lüüa inimesi rüütliks. Näiteks on seda välja toodud siis kui Erik, olles sõjakäigul Norra kuninga vastu, korraldas Akershusi (Oslos asuv kuninglik loss) müüride ees turniire ja lõi mehi rüütliks.⁴³⁸ Lisaks lööb ta rüütliks nii Skandinaavia kui ka Põhja-Saksa ülikuid.⁴³⁹ Kui lähtuda seisukohast, et EK sihiks oli hertsog Eriku ülistamine – mis on tõenäoline, arvestades et teda kujutatakse ideaalse vürsti ning rüütlina –, siis ennekõike õukondlike väärtuste sidumine Erikuga viitab asjaolule, et ülimad voorused kroonikas on seotud õukondliku kombekusega.

6.2.3 Au ja häbi – patronaaž, lojaalsus ja au piirid

Kui isik, ning rüütel spetsiifiliselt, ei käitu vastavalt normidele, oli selle tagajärg au kaotus ehk tema häbistamine ning väärtuse langemine tema seisuskaaslaste silmis. Seda ohtu rõhutati ka rüütlikirjanduses.⁴⁴⁰ Vääritu käitumise teema tõuseb rohkem esile EK-s kui LVR-is. EK-s on selle käitumise võimalikke tagajärgi raamistatud nii positiivselt (näiteks kui junkur Karl keeldub lahingust põgenemast, sest ta seisus aadliku ja rüütlina nõuab, et ta jääks kohale⁴⁴¹), neutraalselt (näiteks kui rüütel paisatakse turniiri jooksul mutta⁴⁴²) või negatiivselt (võimetus

---

⁴³⁵ On erandeid, näiteks kui kroonikas on kajastatud Akershusi piiramist hertsog Eriku poolt (CoDE, 162-163 / EK, 126), kus ta piiramise ajal turniiri korraldab ning seal ise ka osaleb.

⁴³⁶ Teda on toodud välja kui väe nominaalset juhti, kui ta näiteks oma venna, hertsog Valdemariga rüüstab Skånet (CoDE, 153-155/ EK, 118-120), kuigi teda ei ole kajastatud kui aktiivset väejuhti lahinguväljal.

⁴³⁷ CoDE, 127 / EK, 97-98.

⁴³⁸ CoDE, 162-163 / EK, 126.

⁴³⁹ Näiteks tähistades oma naise, hertsog Ingeborgi vastuvõttu Rootsi, korraldab ta Lödöses pidustused, kus rüütliks löödi palju mehi, kaasa arvatud kaks krahvide poega Saksamaalt (CoDE, 191 / EK, 148).

⁴⁴⁰ Näiteks de Charny, *A Knight's Book*, 60-66, 96; Keen, *Chivalry*, 174-178 ja Taylor, *Chivalry and Ideals*, 82-93.

⁴⁴¹ CoDE, 46 / EK, 38.

⁴⁴² CoDE, 82 / EK, 65.

kaitsta oma valdusi vastaste rünnakute eest⁴⁴³, venelaste keeldumine kahevõitlusest⁴⁴⁴). Kroonika rõhutab ka häbiväärset ja reeturlikku käitumist kui vastandit rüütellikule ja õukondlikule käitumisele.⁴⁴⁵ Ka LVR-is leiab rüütlikultuuri ootustele mittevastav käitumine hukkamõistu, näiteks nii sõjameeste puhul⁴⁴⁶ kui ka siis, kui autor räägib pilkavalt vaimulikest.⁴⁴⁷ Sellele vastandub autori positiivne suhtumine nendesse, kes täidavad sõjameeste käitumiskombestiku ootusi, mida autor samastab rüütellikusega, näiteks piiskop Berthold († 1198), kes, kuigi mitte rüütel, saab autoripoolse tunnustuse osaliseks: „Piiskop omade ees sinna tuli väga rüütellikult, nagu ühele isandale kohane.”⁴⁴⁸

Rüütliid olid oluline osa isanda kaaskonnast nii lahinguväljal, õukonnas kui ka turniiriväljal ning isanda võimsus, seisus ja au olid korrelatsioonis sellega, kui palju oli tema teenistuses rüütleid ning nendega võrdväärseid.⁴⁴⁹ Märkatav erinevus LVR-i ja EK vahel on asjaolu, et LVR ei käsitle peaaegu üldse isanda kaaskonnas teenivate rüütlite – või kellegi teise – lojaalsust isandatele. EK-s seevastu on rõhutatud rüütlite kohustust teenida oma isandat nii sõjaliselt⁴⁵⁰ – olgu see siis kas kuninga territooriumi⁴⁵¹, tema isiku⁴⁵² või au/kuulsuse⁴⁵³ kaitsel – kui ka aidata teda nõuannetega.⁴⁵⁴ Nad kandsid ka oma isanda tunnustega livreed⁴⁵⁵. Vastutasuks lojaalse teenistuse eest sai rüütel isanda patronaaži osaliseks. EK-s kirjeldatakse

---

⁴⁴³ Näiteks peale hertsogite Eriku ja Valdemari rüüsteretke, nendivad norralased, et nad kannatavad häbi all ja kui nad olukorda ei lahenda – läbi võrdväärse rüüsteretke korraldamise – vaadatakse neid põlgusega (CoDE, 164-165 / EK, 127-128)

⁴⁴⁴ CoDE, 104-105 / EK, 81-82.

⁴⁴⁵ Kõige silmatorkavam näide sellest on võrdlus hertsog Eriku ning tema venna kuningas Birgeri vahel, kus on esile toodud esimese rüütellikust, aadellikust ning kombekust vahetult enne, kui on välja toodud Birgeri halvastid kombeid ning vaoshoituse puudumine (CoDE, 125 / EK, 96-97). Sarnaselt võrreldakse ka isikute käitumist, kus on kõrvutatud rüütellikku ja kombekat ebameheliku ja ebaviisakaga (CoDE, 197-199 / EK, 153-155).

⁴⁴⁶ Näiteks LVR, read 4912-4935: “Seda oli tihti juhtunud, et kui vennad tapluses alla suruti, päästsid nemad sealt oma pea. Truud pidasid vaevale vastu ja olid surmani vendade kõrval [...] Kui argpükse põgenemas nähti, olid kartmatud ülemäära rõhutatud ja pidid seepärast veres suplema. Mõnega juhtus ka nõnda, et ta pääses taplevale käel ausalt kohu ja oli seejuures tühjade kätega.”

⁴⁴⁷ LVR, read 6623-6636: „Papid kartsid väga surma. See on neil juba vana komme ja on neile praegugi väga omane. Nad ütlevad, et peab end tublisti kaitsma: nad päästavad end meelsasti põgenemisega.”

⁴⁴⁸ LVR, read 535-570.

⁴⁴⁹ Näiteks on seda tõstatatud hertsog Magnuse – hilisema kuningas Magnus Aidaluku – ja tema kaaskonna puhul (CoDE, 56 / EK, 45).

⁴⁵⁰ Näiteks CoDE, 68-69 / EK, 55-56.

⁴⁵¹ Näiteks kui Norra kuninga foogt, Tord Unge, ei suuda kaitsta kuninga maid, saab ta kuninga ebasoosingu osaliseks, kuigi hiljem mehed lepivad (CoDE, 161 / EK, 139-140).

⁴⁵² Näiteks CoDE, 199 / EK, 155.

⁴⁵³ Näiteks CoDE, 157 / EK, 121 ja CoDE, 63 / EK, 51.

⁴⁵⁴ See tuleb välja nii individuaalsel tasandil, kus rüütliid annavad oma isandatele nõu (näiteks CoDE, 199 / EK, 155) kus kuningas Birgeri teenistuses olev rüütel annab kuningale nõu ning rõhutab hea nõu olulisust, kuid Birger eirab tema nõuandeid, mis lõppeb tema troonilt tõukamisega), kui ka ühiskondlikul tasandil, kus rüütliid on oluline klikk, kes räägib kaasa kuningriigi juhtimisel (näiteks CoDE, 48 / EK, 39).

⁴⁵⁵ Näiteks CoDE, 76 / EK, 61 ja CoDE, 138 / EK, 107.

patronaazi mitmeti, eelkõige väljendub see materiaalses toetuses, olgu siis näiteks maa läänistamise – mis esineb tekstis mitmel korral ja huvitaval kombel eelkõige välismaalt saabunud rüütlite/aadlimeeste puhul⁴⁵⁶ – või kingituste näol.⁴⁵⁷ Eelnev suhe on tekstis sõnastatud seoses hertsog Eriku teenistuses olevate rüütlitega.⁴⁵⁸ Kaudsemad hüved on näiteks rüütlile isanda poolt korraldatud abielu⁴⁵⁹ ja ligipääs karjäärivõimalustele.⁴⁶⁰

EK ei too esile üksnes lojaalsuse ideaali, vaid näitab ka selle toimimise varjukülgi. Mitmel korral esineb tekstis tüli rüütli ja tema isanda vahel. Näiteks kui kuningas Magnus Aidaluku vasall, Taanist pärit *herra* Peder Porse (1240–c.1287), võtab kuninga teda võõrustades vangi ning nõuab, et kuningas loovutaks talle maksmata võla tasuks teatud linnuse ning sellega kaasnevad maad. Kroonikas on kiidetud rüütli tema julguse eest ning on toonitatud, et mehed jäid sõpradeks.⁴⁶¹ Samuti ei eelda kroonik, et rüütel peaks täitma iga oma isanda käsku. Näiteks kui kuningas Birger valmistub oma vendi vangi võtma, protesteerivad mitu tema teenistuses olevat rüütli, sest see kahjustaks nii kuninga enda kui ka nende au. Kuningas süüdistab esimest, kelle poole ta pöördub, et too ei ole valmis tema au kaitsma.⁴⁶² Kuigi esimesel meeleavaldajal lastakse lahkuda, laseb kuningas järgmised kaks rüütli, kes paluvad tal ümber mõelda, vangistada.

LVR-is pole lojaalsust käsitletud samas võtmes kui EK-s. See tuleneb tõenäoliselt eelkõige asjaolust, et LVR, erinevalt EK-st, ei kajasta kristlaste omavahelisi suhteid puudutavat temaatikat. LVR-is puudub EK-ga sarnane isanda-sõltlase suhte kujutus, mistõttu on puutumata jäänud lojaalsuse, intriigide jne teemad. Lojaalsus ja kuulekus on LVR-is vaikumisi eeldatud ning välja toodud ainult paaril korral. Kõige rohkem kerkib lojaalsuse ning au seos esile kui on kajastatud meister Venno (†1209) mõrva ühe Mõõgavendade ordu venna poolt,

---

⁴⁵⁶ CoDE, 71 / EK, 57.

⁴⁵⁷ Kroonikas on pidustuste korral rõhutatud kingituste jagamist oma kaaskonna liikmetele, näiteks kui hertsog Erik võtab vastu oma naise, annab ta rüütlile, kes kandis tema toiduvaagnat, hobuse ning paari riideid. Ka teised hertsogi kaaskonna rüütlid said samamoodi tasustatud (CoDE, 188-192 / EK 146-149).

⁴⁵⁸ See on sõnastatud spetsiifilise juhtumi näitel näiteks CoDE, 71 / EK, 57 ning üldisemalt CoDE, 74-75 / EK 59-60.

⁴⁵⁹ Kroonika autor on välja toonud, et hea tava, mida isandad peaksid järgima, on abielude sõlmimine nende kaaskonnas teenivatele rüütlitele, ja toob välja hertsog Eriku kui hea näite isandast, kes seda praktikat ellu viib (CoDE, 145 / EK, 113). Isandate tava on toodud välja ka kuningas Magnus Aidaluku puhul, kes annab ühele oma lemmikule rüütlile naiseks oma sugulase (CoDE, 76-77 / EK 61).

⁴⁶⁰ Kuigi seda ei ole tekstis otseselt esile toodud, siis näiteks Mats Kettilmundson tõuseb kantsleriks ja asevalitsejaks läbi oma seose hertsog Erikuga, kelle teenistuses ta pikka aega oli ning kelle klikis ta tõusis mõjukale kohale, mis viis tema valimiseni eelmainitud positsioonidele (CoDE, 220 / EK, 170).

⁴⁶¹ CoDE, 75-76 / EK, 60-61.

⁴⁶² Esimene rüütel rõhutab, et on valmis oma isandat kaitsma, kui keegi teda ründab, aga ei ole nõus osalema vandenõus kuningas Birgeri vendade – hertsogite Eriku ja Valdemari – vastu (CoDE, 199-202 / EK, 155-156).

kelle meister oli vabastanud Võnnu komtuuri ametist. Kroonika autor laidab süüdlase ning tema teo maha ja tema hukkamise kohta on öeldud: „Mitte keegi ei palunud tema eest – nii näis headele inimestele õige. Oli see rüütel või sõjasulane, talle sooviti surma, nagu truudusetule ikka.”⁴⁶³

Võrreldes seda sarnaste juhtumitega EK-s, kerkib esile erinevus selles, kuidas mõistetakse lojaalsust ja au. Näiteks said kuningas Magnus Aidaluku teenistuses olevad välismaalt pärit rüütliid, eelkõige taanlane Ingemari ja kuninga sakslasest äi krahv Gerhard, teatud rootsi rüütlite viha osaliseks ning rootslased tapavad salanõu tulemusena Ingemari ja võtavad Gerhardi vang. ⁴⁶⁴ Hiljem vandenõulased vangistatakse ja kaks neist hukatakse, kuigi kroonik tõstab esile rüütlite aususe ja palub, et Jumal aitaks nende hingedel taevasse pääseda. ⁴⁶⁵ Niisiis LVR taunib meistri tapmist – selgesõnaliselt mõrvari hukka mõistes ja tuues välja asjaolu, et tegu oli normide range rikkumisega – kui aga EK-s on mõrvareid kujutatud sümpaatsemalt, nende tegusid on mingil määral õigustatud ja nende teod ei ohusta nende positsiooni ühiskonnas. Kuigi siin tekib kontrast käitumises, mida oodati LVR-is ja EK-s kajastatud rüütlitelt, tuleb meeles pidada, et esimesel juhul tapab rüütel isiku, kelle teenistuses ta oli, ning teisel juhul tapavad rüütliid nende rivaali, kes on nendega sama isanda teenistuses, mis teeb sellise kõrvutuse ehk ebavõrdseks. Kui õigustatud olid rüütliid vägivalla rakendamises – isegi kui vägivald oli seaduse- või moraalivastane – enda au ja õiguste kaitsmisel, oli ka küsimus, mis leidis ulatuslikku vastukaja rüütlikirjanduses, aga millele rahuldavat vastust ei olnud võimalik leida. ⁴⁶⁶

6.3 “Rüütellikuse” mõiste EK-s ja LVR-is

Samamoodi nagu au on seostatud EK-s õukonna kontekstiga ning LVR-is sõjategevusega, siis on ka EK-s rüütellikust kui isikuomadust või käitumise kirjeldust esile toodud peaaegu ainult õukondlikus kontekstis. Seevastu LVR-is on rüütellikust seostatud ainult sõjalise kontekstiga, näiliselt omamata muud tähendust kui vapper või sõjaliselt võimekas. ⁴⁶⁷ Väljapool seda ei ole LVR-ist võimalik lugeda välja ootusi, mis seati isikule (või tegevusele), et teda (või seda) saaks

---

⁴⁶³ LVR, read 686-716.

⁴⁶⁴ CoDE, 77-80 / EK, 61-63.

⁴⁶⁵ CoDE, 81 / EK, 64.

⁴⁶⁶ Teemat on põhjalikult käsitletud Kaeuper, *Chivalry and violence*.

⁴⁶⁷ Näiteks LVR read 660-683. Kuigi esineb ka ebamäärasemat kasutust, näiteks kui Taani vasallid ja ristisõdijad ratsutavad “rüütlikult” rüüsteretkelt tagasi nende oma maale (LVR, read 8357-8366).

kirjeldada rüütellikuna. Näiteks on ainuke nimepidi välja toodud isik, kellele on omistatud rüütellikust, piiskop Berthold.⁴⁶⁸ EK-s seevastu on rüütellikus omistatud nimetatud isikutest ainult (kõrg)aadli liikmetele. Leian, et EK rõhutab seeläbi nii õukondlikku/korrektset kombekust kui olulisimat osa rüütlikultuurist kui ka (kõrg)aadlit kui selle õige kombekuse kandjat. Rüütlikultuur muutub seeläbi eksklusiivsemaks institutsiooniks, millele on ligipääs isikutel, kes tegutsevad õukonnas. EK-s on õukondlikus kontekstis rüütellikust seostatud sõnadega nagu "mehelik"⁴⁶⁹ ning (eelkõige) aadellik.⁴⁷⁰

7 Rüütlikultuur ja sugu

7.1 Naine – rüütlikultuuri objekt

Oluline osa rüütlikultuurist ja õukondlikust kombestikust ning nende kajastusest rüütlikirjanduses, eriti rüütliromaanides, oli sugude omavaheline läbikäimine, mis väljendus näiteks selles kuidas kujutati daame ja nende teenistuses olevaid rüütleid.⁴⁷¹ Aga uurimistöös käsitletud kroonikatest ei mahu kumbki rüütliromaanide žanri piiridesse, vaid tegu on ajaloolisi sündmusi, eriti (risti)sõdu kajastavate kroonikatega, isegi kui neis on eklektilisi/erinevaid mõjutusi näiteks rüütliromaanidest ja muust õukonnakirjandusest. Nii EK kui ka LVR-i puhul on probleemkohaks asjaolu, et naiste roll narratiivis on minimaalne. See kehtib eriti LVR-i puhul, kus nende „roll on reeglina perifeerne“⁴⁷² ja kajastus on vastavuses ristisõdasisid käsitlevate narratiivides leitava temaatikaga. Sarnaselt nendele narratiividele on LVR-is naisi reeglina kujutatud kui sõjategevuse jaoks ebasobivatena ning sõjategevuse ohvrite või saagina.⁴⁷³

---

⁴⁶⁸ LVR, read 535-570.

⁴⁶⁹ Negatiivselt on see seos välja toodud näiteks kuningas Birgeri ja tema toetajate puhul, kus nende intriigide tõttu on viidatud nende „ebamehelikule ja mitterüütellikule“ käitumisviisile (CoDE, 198 / EK, 153). Vanarootsikeelses versioonis on kasutatud fraasi *med engin daadh*, mida Jansson on tõlgendanud kui *oridderligt* ehk mitterüütellik. Ingliskeeles alternatiivselt tõlgitud kui kas *unchivalrous* või *ungallant*.

⁴⁷⁰ Näiteks prints (hiljem kuningas) Birgeri rüütliklõõmise puhul korraldatud pidustustel on viidatud rüütellikusele ning aadellikele kombetele, mida osalejad väljanäitasid (CoDE, 83-84 / EK 66-67). Samamoodi on seostatud seda näiteks hertsog Eriku puhul, kes kohtumisel Birgeriga näitas välja oma rüütellikust ning aadelliku käitumist (CoDE, 125 / EK 97-98).

⁴⁷¹ Vt nt Wilkinson, „Gendered Chivalry,“ Kaeuper, Chivalry and Violence, 209-230, täpsemalt 209-214 ja Kaeuper, Medieval Chivalry, 311-327.

⁴⁷² Mary Christie Fischer, „Die Darstellung von Frauen in der historischen Erzählung des Deutschen Ordens,“ In *Neue Studien zu Literatur im Deutschen Orden*, toim. Arno Mentzel-Reuters ja Bernhart Jähniig (Stuttgart: S. Hirzel Verlag, 2014), 231-232.

⁴⁷³ Fischer, „Die Darstellung von Frauen,“ 231-235.

LVR-is välja toodud naistest on üksikiskuliselt mainitud vaid paganaid. See tuleneb sellest, et kroonika peamine fookus on sõjategevusel, mis välistab naiste osaluse suures osas kroonikas kajastatud sündmustes. Ka asjaolu, et kroonika oli kirjutatud vaimuliku rüütliordu liikme poolt ning et Liivimaal ei olnud õukonda kui sellist, välistab traditsioonilise miljöö, kus naistel oleks võinud sellistes narratiivides oluline osa olla. Õukonna puudumine välistab pea täielikult ka kurameerimiskombestiku. Siiski on ka erandid, näiteks suurvürst Mindaugase ja tema naise Morta suhte kajastus, kus Morta on daami ja Mindaugas temale andunud rüütli rollis,⁴⁷⁴ kuigi andumuse sügavus on siin mõnevõrra küsitav, arvestades, et Mindaugas käitub oma naise soovitude vastaselt ja isegi noomib Mortat.⁴⁷⁵ Siiski on kujutatud vahekord näide n-ö klassikalisest daami-rüütli dünaamikast. LVR-ile omapärasem on see, kuidas kroonikas kujutatakse Neitsi Maarjat. Kuigi LVR-is ei ilmu naised pea et üldse sõjalises kontekstis, siis ainuke erand sellele on Neitsi Maarja, kes tuleb kroonikas esile kui rüütlite ihaldusobjekt, kelle eest nad võitlevad.⁴⁷⁶ Naispühakutel oli oluline funktsioon vaimulike rüütliordude maailmapildis, kus nad astusid rolli, mida nende ilmalike seisuskaaslaste juures täitsid aadlidaamid, ja olid eeskujuks, näidates välja „passiivseid kristlikke voorusi“ nagu kõlbeline puhtus, kannatlikus, pikameelsus, tagasihoidlikus jne, mille ordurüütliid pidid omandama, et tasakaalustada sõdalasaadli käitumisnorme.⁴⁷⁷ Neitsi Maarja spetsiifiliselt esineb kõrg- ja hiliskeskaegses rüütlikirjanduses rüütli teenistuse ühe ülima adressaadina,⁴⁷⁸ rüütli aitajana nii lahinguväljal⁴⁷⁹ kui ka sellest eemal⁴⁸⁰ jne. LVR-is väljendub see näiteks selles, kuidas autor on sõnastanud ristsõdijate foogti tahtmise lahingus surra ning „meie Emanda lähedal einet võtta“⁴⁸¹ ning ka kroonika autori alandlikes pöördumistes Neitsi Maarja poole, keda ta tihti kutsub „meie Emandaks“.⁴⁸² Maarjat on kroonikas seostatud ka otseselt sõjanduse sfääriga, kus ta sekkub sõjategevusse ristsõdijate poolel.⁴⁸³

---

⁴⁷⁴ Fischer, „Christian Chivalry“, 224-225 ja Fischer, „Die Darstellung von Frauen“, 234-235.

⁴⁷⁵ LVR, read 6565-6586.

⁴⁷⁶ Näiteks LVR read 8332-8336 ja 10675-10686.

⁴⁷⁷ Helen J. Nicholson, „The Military Orders,” in *A Companion to Chivalry*, toim Robert W. Jones ja Peter Coss (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2019), 79-80. Vaata ka Helen J. Nicholson, „The Head of St Euphemia: Templar Devotion to Female Saints.” In *Gendering the Crusades*, toim. Susan B. Edington ja Sarah Lambert (Cardiff: University of Wales Press, 2001).

⁴⁷⁸ Kaeuper, *Chivalry and violence*, 50, 113, 285.

⁴⁷⁹ LVR, 238.

⁴⁸⁰ Kaeuper, *Chivalry and violence*, 50.

⁴⁸¹ LVR, 9337-9358.

⁴⁸² Näiteks LVR rida 8423, read 8332-8336, 9493-9502, 10675-10686 jne.

⁴⁸³ Eric Christiansen, *The Northern Crusades: Second Edition* (London: Penguin Publishing Group, 1997), 95. Christiansen väidab, et LVR-is on Maarjat kujutatud kui sõjajumalannat. Seda on ehk näha selles kuidas peale lahingut: „...[kristlased] tänasid Jumalat taevas ja Tema armsat Ema.“ (LVR, read 3340-3345)

Käsitletud kroonikatest kajastab sugudevahelist läbikäimist ja kurameerimiskombestiku temaatikat omaajalisele õukonnakirjandusele tüüpilisemalt EK. See tuleneb asjaolust, et erinevalt LVR-ist leiab EK narratiiv suuresti aset õukondlikus kontekstis ning kajastust leiavad tseremooniad, kus olulist rolli mängivad naised, näiteks abielud. Vaatamata sellele on sugudevahelist läbikäimist kajastatud kroonikas vähe ning EK kohta on väidetud, et erinevalt selle inspiratsiooni allikatest „...on [Eriku] riimkroonikast silmatorkavalt puudu armastuse väljendus.“⁴⁸⁴ Kuigi see väide on ehk liiga drastiline,⁴⁸⁵ on (kurtuaasse) armastuse osatähtsus tekstis napp, mis tähendab, et ka miljöö, kus naised olulist osa mängisid, on kroonikas sellevõrra väiksem. Kroonikas täidavad naised nii abikaasa, poliitilise intrigandi⁴⁸⁶, nõuandja – nii hea kui halva nõu andjana⁴⁸⁷ – kui ka kättemaksja rolle. Esimese puhul on tegu rüütliromaanidele kohanduva kajastusega, näiteks Magnus Aidaluku ja krahv Gerhardi tütre abielu⁴⁸⁸ või hertsog Eriku ja tema tulevase naise Ingeborgi kurameerimise protsess. See väljendub nii hertsog Eriku läbikäimises Ingeborgi endaga, näiteks kui Ingeborg Rootsis Eriku poolt vastu võetakse,⁴⁸⁹ kui ka näiteks Ingeborgi emaga, kes kurameerimise protsessi alguses on Ingeborgile n-ö asemik, arvestades, et Ingeborg on veel laps.⁴⁹⁰ Vaatamata asjaolule, et EK paneb rohkem rõhku õukondlikule kombestikule, esineb kroonikas ka juhtum, kus naine võtab üle (sõja)mehe kohustused. Naine sõjaka kättemaksja rollis kerkib esile EK-s juhtumis, mis käsitleb jarl Joni surma Karjalast pärit piraatide käe läbi. Peale mehe tapmist põgeneb tema anonüümne naine, keda on kirjeldatud kui „veatu ja üllas daam“, ning, kuigi ta on leinast ja kurbusest murtud, naaseb naine sõjasalgaga ning tapab paganad.⁴⁹¹ See on aga erand ning naised leiavad kajastust kroonikas reeglina (potentsiaalsete) abikaasade rollis.

---

⁴⁸⁴ Arnved Nedkvitne, *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia* (Turnhout: Brepols, 2004), 220.

⁴⁸⁵ Ferrari, „Literature as a performative act,“ 73.

⁴⁸⁶ Näiteks kuningas Birgeri naine Taani Märta (1277-1341), kes veenab oma venda, Taani kuningat Erik VI Menvedi (1274-1319, valitses 1286-1319), toetama Birgerit tema vendade vastu (CoDE, 128-129 / EK, 99-100).

⁴⁸⁷ Näiteks küsib Birger jarl nõu oma naiselt, Ingeborgilt, seoses nende poja Valdemari abielu sõlmisega ning naine annab talle nõu, mille järgi Birger ka talitab (CoDE, 47-48 / EK, 39-40). Teine näide on kuningas Birgeri naine Märta, kes annab oma abikaasale nii head (näiteks kiidab kroonika autor teda, kui ta sekkub ühe vangistatud aadli eeskostel ning palub kuningal ta vabastada - CoDE, 98 / EK, 76) kui ka halba nõu (kuninganna Märta koos teiste õukondlastega annavad kuningale kurja nõu ning veenavad teda oma vendi vangistama) - CoDE, 206 / EK, 159).

⁴⁸⁸ CoDE, 67-68 / EK, 54.

⁴⁸⁹ CoDE, 188-192 / EK, 146-149.

⁴⁹⁰ CoDE, 117-119 / EK, 90-92.

⁴⁹¹ CoDE, 52-53 / EK 43-44.

7.2 Mehelikkus

Paremale arusaamisele kroonikates käsitletud soorollidest ning sellest, kuidas need seostuvad rüütlikultuuriga, on võimalik jõuda, kui uurida, mida on kroonikas seostatud naiselikkuse või mehelikkusega. Rüütlikultuur ja sugu on omavahel lahutamatult seotud. Kõige ilmselgem on seos mehelikkusega, arvestades, et rüütliid olid mehed ning rüütlikeisus oli piiratud elitaarne rühm, mille liikmed õigustasid oma staatust ühiskonnas sõjalise võimekusega, kehtestades seeläbi “hegemoonilise mehelikkuse.”⁴⁹² Sõjalise võimekuse sfääris on mehelikkus kontrastis naiselikkusega. LVR-i puhul on selle silmatorkavaim näide Saule lahingu kajastus, kus on kirjeldatud, kuidas kristlasi „löödi maha nagu naisi“,⁴⁹³ ning autor avaldab kahetsust, et nad seal „ilma võitluseta maha löödi“,⁴⁹⁴ seostades niiläbi naiselikkust ja võimetust ennast vägivalda eest kaitsta. Sõjalise võimekuse võrdsustamisega mehelikkusega tuleb esile näiteks üks žemaitide juht õhutab oma sõjamehi: „Teie, žemaidid, peate seisma oma au ja sõjasaagi pärast kristlastele vastu päeval ja ööl. Te olete liiga kaua pikutanud ja peate nüüd rohkem sõdima ja mehiselt kristlaste maad rüüstama.“⁴⁹⁵ Vend Johan von Ochtenhusen, „mehine sõdalane,“ kes võitis kuulsust tehes „mehetegusid“ ja saades tunnustatud isegi vaenlaste seas.⁴⁹⁶ Volmar von Bernhuseni puhul on esile tõstetud, et „tema mehisus ei jätnud teda maha. Kui ta vaenlasi silmas, jooksis ta kohkumatult nende poole...“⁴⁹⁷ Mehelikkust on niiläbi LVR-is seostatud sõjalise sfääriga.

Rüütli tegi mehelikuks nii õigete omaduste – näiteks julguse, tahtejõu, nägususe, vagaduse või füüsilise ja sõjalise võimekuse – kui ka tegude väljanäitamine. Mehelikkus võis (lihtsustatult) väljenduda erinevates tegevustes: 1) (võimalikult kasulike) abielude sõlmimine, pärijate saamine ja pere loomine; 2) pere ja alluvate kaitsmine; 3) vara ning maade omandamine ja kaitsmine; 4) staatuse näitamine suuremeelsusega jne. Need väljendused on reeglina aga otseselt või kaudselt seotud võimekusega rakendada vägivalda.⁴⁹⁸ EK narratiiv kajastab suuresti just neid tegevusi ja neid tegevusi läbiviivaid aadlimehi. Kuigi kuskil ei ole kajastatud kõiki neid tegevusi korruga, on hea näide sellest Rootsi kuninga Valdemar Birgerssoni (1239–

---

⁴⁹² Friedman, „Masculine attributes,“ 91.

⁴⁹³ LVR, rida 1933.

⁴⁹⁴ LVR, rida 1935.

⁴⁹⁵ LVR, read 4664-4670. Originaalses sõnastuses on kasutatud fraasi „mit mannes hant“ ehk „mehelike kätega“.

⁴⁹⁶ LVR, read 8929-9004.

⁴⁹⁷ LVR, read 10606-10612.

⁴⁹⁸ Murray, „Contrasting masculinities,“ 113.

1302) abielu Taani printsessi Sofiega⁴⁹⁹ (1241–1286). Valdemar sõlmib soodsa abielu Taani kuningakoja liikmega. Ehitud kauniste rõivaste ja juveelidega, saadetakse Sofie Rootsi ning Valdemar saadab talle vastu „nägusa“ grupi rüütleid ja relvakandjaid, kes teda „suure auga“ kohtlevad. Valdemar ja Sofie saavad kolm last, kes omakorda sõlmivad poliitiliselt ja majanduslikult kasulikud abielud.⁵⁰⁰

Need välja toodud tegevused on aga ilmaliku aadlkonna pärusmaa ning suur osa nendest on vaimulikes rüütliordudes teenivatele rüütelitele keelatud, mistõttu pidid rüütliordudes teenivad rüütliid leidma muid viise, kuidas oma mehelikkust väljendada. Kuna vaimulikes rüütliordudes teenivatel rüütlitel ei olnud lubatud naistega seksuaalsesse vahekorda astuda ja seeläbi n-ö oma mehelikkust välja näidata, väljendasid nad seda (selles kontekstis) tsölibaadiga, mis demonstreeris nende enesedistsipliini ja seeläbi mehelikkust.⁵⁰¹ Erinevalt vaimulike ordude liikmetest olid vaimulikes rüütliordudes teenivad isikud kohustatud taluma kannatusi, vägivalda ja surma vaenlaste käe läbi.⁵⁰² Leian, et see vastupidavus suurendas nende silmis nende enesekontrolli ja seega nende tajutavat mehelikkust. Samas on oluline toonitada, et vaimulike rüütliordude liikmed ei näinud ennast vaimulikena. Näide sellest on eelpool välja toodud LVR-i autori põlglik suhtumine vaimulikesse, kui nad ei näidanud välja sõjalist vaprust ja/või võimekust⁵⁰³ ehk teisisõnu ei käitunud (rüütli vaatenurgast) piisavalt mehelikult. Seega on LVR-i autori vaatenurk segu rüütli ja vaimuliku omast, milles on keelatud osad aadlimehe elu defineerivad tegevused nagu intiimsed suhted, vara omamine, staatuse väljanäitamine jne, aga samas on neil ikkagi pea et identne, sõjalisel võimekusel põhinev staatus.

Kuigi eelmainitud omadused olid rüütellikuse puhul üldiselt väärtustatud, sõltus suhtumine osadesse omadustesse kontekstist, kus rüütliid tegutsesid. Osalemine ristsõdades pani (teoreetilised või tegelikud) piirangud rüütelite käitumisele ning omadustele, mida võis rõhutada. Nii nagu vaimulike rüütliordude liikmetele oli ka ristsõdijatelt oodatud seksuaalne vaoshoitus.⁵⁰⁴ Kuigi Lähis-Idas toimunud ristsõdade puhul on teada, et ristsõdijate kaaskondades olid ka naised (eeskätt näiteks mõjukamate ristsõdijate abikaasad), siis Läänemere-äärsetel aladel toimunud ristsõdade puhul ei ole märke, et ristsõdijatega oleksid

---

⁴⁹⁹ Kroonikas on teda ekslikult nimetatud Juttaks.

⁵⁰⁰ CoDE, 58-61 / EK 47-49.

⁵⁰¹ Jennifer D. Thibodeaux, *The Manly Priest* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015), 34.

⁵⁰² Murray, „Contrasting masculinities,“ 117-118.

⁵⁰³ LVR, read 6623-6636.

⁵⁰⁴ Murray, „Crusading masculinities,“ 113-114.

naistest kaaskondlasi kaasas olnud. Samas on tõenäoline, et ristosõtta minekut nähti kui osa rüütlite teenistusest, et võita oma daami heakskiit.⁵⁰⁵ See kattub nii LVR-i kui ka EK narratiividega, kus ristiretkede kajastustes ei esine naistegelasi. Läbikäimised naistega olid Läänemere ääres toimuvate ristosõdade kontekstis asendatud meestekesksete tegevustega nagu sõjategevus, jahtimine ja pidusöömingud, mis aitasid kõik rüütlite seas tekitada ühtekuuluvustunnet ja seltsimehelikkust.⁵⁰⁶ Neid tegevusi on võimalik eelkõige näha LVR-is, kus leidub nii sõjakäikude kui ka pidusöökingude kajastusi, kuigi jahtimine jääb tekstis kajastamata. EK-s on ristiretkede kontekstis kajastatud ainult sõjategevust ning puuduvad pausid, kus pidusööke, jahte jne korraldada. Isegi kui ristosõdijad on võimetud Rootsi tagasi pöörduma ja peavad Soome jääma, on nende ajaviide vaenlaste maa rüüstamine. Rüüstele suunduv rühm koosneb „noortest, õilsatest sõdalastest“, kes olid agarad võitlema.⁵⁰⁷ Kirjeldus jätab rüüsteretkest mulje kui tegevusest, mis oli mõeldud ühtekuuluvustunde/seltsimehelikkuse tugevdamiseks. Lisaks seksuaalsele vaoshoitusele olid vähemalt teoreetiliselt ristosõdade kontekstis taunitud ka aadli-/rüütliseisusega seotud omadused, nagu uhkus, ning ka sellega seonduv nagu näiteks rikkalik riietus, nägus väljanägemine jne.⁵⁰⁸ Sellele ootusele on LVR-is ka kohandatud. Näiteks eelpool mainitud Johan von Ochtenhuseni puhul on rõhutatud, et tema elu oli „vooruslik ja kasin.“⁵⁰⁹ Kuigi siinkohal on tegemist orduvenna, mitte ristosõdijaga.

Rüütlite puhul ei tõstetud esile ainult nende õiget käitumist, vaid ka nende nõ õiget väljanägemist. Mõlemas kroonikas on rõhutatud nägusust ning tugevat kehaehitust kui ideaali. Eriti tuleb esile EK puhul, kus hertsog Eriku, rüütellikkuse musterkuju, välimust on võrreldud inglisa,⁵¹⁰ aga seda on esile tõstetud ka näiteks kuningas Valdemari poja Eriku (1272–1330)⁵¹¹ ja rüütel Ingemari⁵¹² puhul. Nägusust on ka otseselt seostatud rüütellikkusega. Näiteks rüütlitest ja *swena*'dest koosnev kaaskond, mille Valdemar saatis tema tulevat naist, Sofiat, vastu võtma, on kirjeldatud ainult kui „nägusat.“⁵¹³ Kui Valdemari vend, Magnus, valmistub sõjaks, on tema poolt värvatud ratsasõjameeste puhul, keda tekst kirjeldab võimekatena,

---

⁵⁰⁵ LVR, 119-120.

⁵⁰⁶ Murray, „Contrasting masculinities,“ 121.

⁵⁰⁷ CoDE, 106-107 / EK 82-83.

⁵⁰⁸ Andrew Holt, “Between Warrior and Priest: The Creation of a New Masculine Identity during the Crusades,” in *Negotiating Clerical Identities: Priests, Monks and Masculinity in the Middle Ages*, toim. Jennifer D. Thibodeaux (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 188-193.

⁵⁰⁹ LVR, rida 8941.

⁵¹⁰ CoDE, 97 / EK, 76.

⁵¹¹ CoDE, 60 / EK, 48.

⁵¹² CoDE, 79 / EK, 62.

⁵¹³ CoDE, 39 / EK 47.

rõhutatud kahte omadust – vaprust ja nägusust.⁵¹⁴ Vaatamata asjaolule, et n-ö ilmalike atribuutide nagu nägususe esile tõstmine oli Saksa ordust tabu,⁵¹⁵ on LVR-is seda mainitud näiteks ka meistri kohustusi täitja Gerhard von Katzenellenbogeni († kas 1280 või 1312, ametikohal 1279–1280)⁵¹⁶ ja meister Konrad von Hattsteini (ametikoha 1288–1289/1290)⁵¹⁷ puhul. Gerhardi puhul on nägusust esile tõstetud koos teiste voorustega nagu peene kombekus, õiglus ja kangelaslikus.

Kui rüütel ei täitnud talle määratud ootusi *vis-à-vis* mehelikkus, tähendas see, et teda võidakse pidada argpüksiks või/ja ebamehelikuks ning ta kaotaks au ja tema maine kannataks kahju.⁵¹⁸ Kõige paremini leiab see väljendust EK-s, kus kuningas Birger peab vandenõud oma vendade, hertsogite Eriku ja Valdemari vastu. Nende „ebamehelikke ja mitterüütellikke“ salasepitsusi, mis toovad kaasa Birgeri ja tema kaaskondlaste au kaotuse ja häbisse langemise, on kõrvutatud Eriku ja Valdemari rüütelliku, kombeka käitumisega.⁵¹⁹ Seeläbi on loodud otsene seos mehelikkuse ja õige, rüütelliku ning kombeka käitumise vahel ning hoiatatud, et käitumisnormide mittejärgimine tähendab „ebamehelikust“ ja au kaotust. Kas töö kontekstis saab rääkida ühest „hegemoonilisest maskuliinsustest,“ on küsitav. Kuigi ilmaliku aadli ja vaimulikes rüütliordudes teenivate rüütelite mehelikkustes oli palju ühist, eristusid need ka märgatavalt. Sobiv näide on sellest käsitletud kroonikad – LVR-is on seostatud mehelikkust üksnes sõdimisega kui aga EK-s leiab see väljendust õukonnas.

---

⁵¹⁴ CoDE, 62 / EK 50.

⁵¹⁵ Delters, „Aspects,“ 142-145.

⁵¹⁶ LVR, read 8518-8526. Tema kohta on kasutatud sõna „hubesch,“ mida on tõlgitud „kenaks.“

⁵¹⁷ LVR, read 11642-11651. Krooniku sõnul oli Konrad „...toredaim („hubeschten“) vend, keda mu silm on näinud.

⁵¹⁸ Friedman, „Masculine attributes,“ 89-92 ja Murray, „Contrasting masculinities,“ 122.

⁵¹⁹ CoDE, 197-203 / EK 153-157.

8 Ristisõdade, märtrisurma, (rüütlite) vagaduse ja vaimulike kajastus kroonikates

8.1 Ristisõjad kroonikates

EK-s ja eriti LVR-is narratiivide domineeriv teema on ristisõjad Läänemere ümbruses. Kummaski kroonikas ei mainita sõjategevust Vahemere piirkonnas, mis on märkimisväärne, arvestades nii Rootsi aadlkonna⁵²⁰ kui ka Saksa ordu⁵²¹ jätkuvat huvi ristiretkede vastu Lähis-Itta. EK keskendub selle asemel enamjaolt Rootsi kuningriigi laienemisele Soome aladele teise ja kolmanda Soome ristiretke näol. EK narratiivi esimene oluline sündmus on Birger Jarli teine Soome ristiretk. LVR-i keskmes on aga sõjategevus Liivimaal, mida kajastab ka üks erandlik juhtum EK-s.⁵²² Mõlemas kroonikas on ristiretki kirjeldatud suuremal või vähemal määral kui (kõrg)aadli rüütellikke avantüüre, kus saab välja näidata nii oma sõjalist võimekust, teenides seeläbi au, kuulsust ja muud, aga ka täita oma religioosseid kohustusi, tagades seeläbi vähemalt nende endi silmis pääsemise taevasse.

Esimesena on Birger Jarli (u 1210–1266, ametikohal u 1248–1266) ristiretkele kutsutute seas mainitud rüütleid⁵²³, kuigi on tõsiselt kaheldav, et 13. sajandi keskpaigas Rootsis rüütleid märkimisväärsel hulgal oli.⁵²⁴ Tõenäoliselt ei ole kajastatud tegelikkust, vaid pigem ristisõja ja rüütlikultuuri ideaali 14. sajandi alguses.⁵²⁵ Küsimusele, kas autoripoolne ristisõdade mineviku n-ö rüütlikuks värvimine on sihilik või mitte, ei ole võimalik kindlat vastust anda. Siiski näitab see, et vähemalt kroonika kirjutamise ajal nähti nii toimuvaid kui toimunud ristisõdasisid rüütellike tegudena. LVR erineb EK-st seoses asjaoluga, et kroonika vaatepunktist on oht Liivimaale eksistentsiaalne, mõjutades kõiki Liivimaa elanikke. EK-s on aga otsene oht palju väiksem, kuigi ka seal on rõhutatud paganaid kui ohtu Rootsi enda elanikele.⁵²⁶ Võitluses

---

⁵²⁰ Waško, *Frömmigkeit und Ritteridee*, 120-121.

⁵²¹ Militzer, „From the Holy Land to Prussia,“ 20-23.

⁵²² Liivimaal toimuv sõjategevus leiab kajastust seoses junkur Karli eksiiliga, kus ta võitleb ja hukkub ristisõdijana (CoDE, 44-47 / EK, 36-39).

⁵²³ CoDE, 35 / EK 30.

⁵²⁴ Småberg, „Ritual Battle,“ 167.

⁵²⁵ Gisella Nordstandh, „En kritisk läsning av Erikskrönikans första korstågsperiod,“ *Historisk Tidskrift för Finland* 75, no. 1 (1990): 22–23.

⁵²⁶ See leiab väljendust Jon jarli tapmises 13. sajandi alguses, pool sajandit enne kroonika muu sündmustiku algust (CoDE, 52-53 / EK 43-44).

uskmatutega on esikohal aadlike ilmalikud motiivid, näiteks teise Soome ristiretke juhtimisel on Birger Jarli üks esile toodud motivatsioon oma au väljanäitamine.⁵²⁷

Vaatamata kroonikate erinevatele mahtudele, ristsõdade kesksusele narratiivis ja fookusele, mida LVR paneb vägivallale oma kroonikas, kajastab EK rohkem individuaalselt välja toodud ristsõdijate saavutusi. LVR-is ei mainita ristiretkedel osalevaid ristsõdijaid otseselt lahingutegevuses osalejatena, kuid EK-s on neid toodud välja mitmel korral. Näiteks junkur Karl, kes kroonika sõnul tappis Durbe lahingus (1260) küllalt paganaid, et nende laipade põletamiseks pidid paganad palju tuleriitu ehitama⁵²⁸ või Mats Kettilmundson ja tema kaaslased, kes korraldasid venelastega võideldes veresauna.⁵²⁹ Seda erinevust saab seletada kaheti. Ühelt poolt võib olla tegu n-ö moodsama Lääne-Euroopa õukonnakirjanduse, eeskätt rüütliromaanide mõjutustega EK-le, mis leiavad siin väljendust läbi indiviidide saavutuste ning rüütlike kahevõitluste kajastuse.⁵³⁰ Teisalt võib olla see tingitud asjaolust, et LVR-i fookuses on rüütliid, kes teenisid vaimulikus rüütliordus, mis rõhutas kollektiivi olulisust indiviidi üle.⁵³¹

8.2 Märtrisurm ja kannatused

Üks ühine tunnus kroonikate vahel on see, kuidas neis on kajastatud rüütlike märtrisurma ristiretkedel. Nii LVR kui ka EK narratiivides esinevad rüütliid, kes uskusid, et nende hing saab niimoodi päästetud. See kehtib mõlemas kroonikas nii vaimulike rüütliordude ridades võitlevate rüütlike kui ka nende ilmalikku aadelkonda kuuluvate relvavendade kohta. Kõige rohkem tuleb see temaatika esile LVR-is. Kroonikate sõjalise fookuse tõttu on kristlaste kannatused ja surm lahingutegevuses paganatega oluline osa sellest kuidas kroonikad kajastavad vagadust. Nii moraali tugevdamiseks kui ka kihutustööks leiavad LVR-is kujutatud kristlaste kannatused mõtestatud põhjenduse, milleks siinkohal on Jumala teenimine läbi kristluse kaitsmise ja levitamise, mida autor ka toonitab.⁵³² Rõhutatud on ka taevalikku tasu –

---

⁵²⁷ CoDE, 35 / EK, 30.

⁵²⁸ CoDE, 45 / EK 37.

⁵²⁹ CoDE, 102-103 / EK 80.

⁵³⁰ Kahevõitlust lahingu kontekstis on kirjeldatud Mats Kettilmundsoni puhul. Kuigi see tegelikult aset ei leia, on kahevõitluse protsessi seal detailselt kirjeldatud (CoDE, 104-105 / EK 81-82). Rüütlike saavutusi on kroonikas kirjeldatud mitmete lahingute puhul, näiteks Ettaki lahing (CoDE, 70-74 / EK 56-59), kus on tõstatatud näiteks Alsö Bengti, keda autor kirjeldab kui parimat rüütli lahinguväljal, või Ulf Karlssoni, kes rääkis oma vägitegudest kuni oma surmani.

⁵³¹ Nicholson, *The Military Orders*, 75-77.

⁵³² LVR, read 1736-1787, 3206-3218, 4516-4526, 4775-4782, 5656-5660, 10675-10686, 10 870-10 876 jne.

millest ülim on märtrikroon –, mis võib osaks saada Liivimaal surnud või kannatanud kristlastele, nii ordu liikmetele,⁵³³ läänest tulnud ristisõdijatele⁵³⁴ kui ka Liivimaa aadlile.⁵³⁵

Sarnane perspektiiv väljendub ka EK-s. Näiteks kui on kirjeldatud junkur Karli osalemist ristiretkel Liivimaal. Karl põgenes pärast konflikti Birger Jarliga Rootsist Liivimaale, kus ta võttis osa Saksa ordu sõjakäikudest leedulaste vastu ning kus ta lõpuks Durbe lahingus hukkus. Kroonika kirjeldab tema saabumist Liivimaale, kus Saksa ordu orduvennad küsivad tema käest, et kas ta soovib nendega sõjakäigul ühineda. Karl annab sõjaka vastuse, öeldes, et ta ei taha võitlusest ilma jääda ning et ta on valmis surema, eriti kui see tähendab, et ta patud andestatakse ning ta seeläbi taevasse saab. Kui kristlased hakkavad lahingut kaotama, käsivad orduvennad Karlil lahingust põgeneda, rõhutades enda kohustust kristlikke maid paganate eest kaitstes raskuski või surma mitte karta. Nad võtavad surma rõõmuga vastu, sest on kindlad oma uskumuses, et surm lahinguväljal paganatega võideldes garanteerib neile taevasse minemise. Karl vastab, et tema loodab sama, aga erinevalt orduriütlitest, kes ei saa lahingust põgeneda, sest nad on andnud vande, ei saa tema seda teha oma sünni ja staatuse tõttu. Kroonika rõhutab, et ta hing jõuab peale tema hukkumist taevasse ning isegi Birger Jarl – Karli vaenlane, kelle eest too eksiili põgenes – loodab, et Karl on taevas, tänades samas Jumalat, et Karl on surnud.⁵³⁶ Junkur Karl ei ole ainukene isik EK-s, kes kaotab oma elu religiooselt motiveeritud sõjategevuses. Võideldes venelastega saab lahingutegevuses surma näiteks Sigge Loke. Kuigi tema surma ei ole kirjeldatud sama suursuguselt, kinnitab autor siiski, et Sigge ja kõik hukkunud kristlased surid Jumala ja ristiusu eest ning et tema hing on loodetavasti seetõttu taevas, samas kui kõik venelaste surnud on suunatud põrgusse.⁵³⁷ Tekstis esineb ka teisi sarnaseid juhtumeid.⁵³⁸

Siin ilmneb märkimisväärne sarnasus oma kaasaegse rüütlikirjandusega, eriti *chansons de geste*'idega. Nimelt jagavad mõlemad sarnast – teoloogiliselt väärast – arusaama, et paganate ja väärusuliste vastu lahingus langenud rüütlitest said märtrid.⁵³⁹ Kuigi märtrisurm on LVR-is

---

⁵³³ LVR, read 5644-5649, 5656-5660, 5794-5801, 10757-10766.

⁵³⁴ LVR, read 1952-1958, 9337-9358.

⁵³⁵ Nt LVR, read 8480-8487

⁵³⁶ CoDE, 44-47 / EK, 36-39.

⁵³⁷ CoDE, 94-95 / EK, 73-74.

⁵³⁸ CoDE, 111-113 / EK 87-88.

⁵³⁹ Jansson, *Medeltidens rimkrönikor*, 123 ja Kaljusaar, „Martyrdom“, 247-248, 257. Nagu on märkinud Kaljusaar, ei olnud need kirjanduses esile tulevad arusaamad aga aheldatud poolfantastilisse kirjandusmaailma, vaid mõjutasid inimeste arusaamu ja käitumist. See arusaam märtrisurmast ei levinud mitte ainult ilmaliku aadelkonna hulgas, vaid seda on võimalik tuvastada ka rüütliordude liikmete seas.

mõnevõrra tagaplaanil,⁵⁴⁰ on võimalik, et märterlust on kajastatud ka läbi kristlaste kannatuste, mis pidi imiteerima Kristuse kannatusi (*imitatio Christi*). Võimalus kannatuste kaudu oma kristlikke kohustusi sõjategevuses täita võis olla tekstis välja toodud, et tõmmata Liivimaale ristsõdijaid⁵⁴¹ ning ehk ka moraalseks toeks orduvendadele. Kaljusaare väitele, et *imitatio Christi* võimaluse pakkumine just kannatamise ja mitte surma näol oli suunatud ristsõdijatest sihtrühmale, räägib vastu aga asjaolu, et ainuke koht, kus on ristsõdija kannatusi kirjeldatud, on ristsõdijate foogti – head rüütli – käsitlev lugu. See lõpeb foogti surmaga peale seda, kui ta on väljendanud oma soovi: „veel täna keskpäeval taevase Trooni ees meie Emanda lähedal einet võtta.”⁵⁴²

Asjaolu, mis ehk eristab nii LVR-i kui ka EK-d varasematest ristsõdajasid käsitletud rüütlike perspektiivist kirjutatud teostest (eestkätt näiteks *chansons de geste*’idest) on see, et ainus seal kajastavatest pühakutest on Neitsi Maarja.⁵⁴³ Läbi LVR-i on võimalik välja lugeda autori – ning ehk ka nii Saksa ordu kui ka ristsõdijate – suhtumist Neitsi Maarjasse, kui ta kutsub Maarjat „meie Emandaks“ ja „taevaseks kuningannaks“⁵⁴⁴ ning kirjeldab tema sekkumist ordu ja Liivimaa kaitseks, mille eest autor teda tekstis korduvalt tänab⁵⁴⁵. Tekstis ilmneb ka Maarja hoolitsemine hukkunute hingede eest⁵⁴⁶. Puuduvad viited teistele, rohkem traditsiooniliselt ristsõdade jooksul väljakujunenud nn sõdalaspühakutele,⁵⁴⁷ näiteks püha Jüri⁵⁴⁸ või Juudas Makkabeus,⁵⁴⁹ keda peeti tähtsaks nii rüütelkonna seas kui ka kitsamalt Saksa ordus. EK-s on

---

⁵⁴⁰ Kaljusaar, „Martyrdom,” 258, 261. Kaljusaar toob välja kaks otseselt lahingutegevusest tulenevat juhtumit, millele lisanduvad veel üldisemad autori kommentaarid märtrisurma võimalikkuse kohta Liivimaal, nt on Kaljusaar pakkunud välja, et märtrisurma liigne esiletõmine võinuks minna vastuollu teose ühe võimaliku kirjutamis põhjusega – ristsõdijate tõmbamisega Liivimaale.

⁵⁴¹ LVR, 261.

⁵⁴² LVR, read 9337-9358.

⁵⁴³ Rõhk Neitsi Maarjale on põhjendatud, tegu oli Saksa ordu kaitsepühaku ja isikuga, kelle järgi Liivimaa oli *Terra Mariana*’ks nimetatud, et rõhutada selle olulisust ristsõdija tandrina. Vt Carsten Selch Jensen, „How to Convert a Landscape: Henry of Livonia and the Chronicon Livoniae,” In *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, toim. Alan V. Murray (England: Ashgate. 2009), 165.

⁵⁴⁴ Nt LVR, read 8336, 8423, 9337-9358, 9497, 9894-9898, 11786-11793 jne.

⁵⁴⁵ LVR, read 3340-3345, 9493-9502 jne.

⁵⁴⁶ LVR, read 10675-10686 jne.

⁵⁴⁷ MacGregor, *Negotiating Knightly Piety*, 317-345 ja Kauper, *Chivalry and violence*, 49-50.

⁵⁴⁸ Klaus Guth, „Patronage of Elizabeth in the High Middle Ages in Hospitals of the Teutonic Order in the Bailiwick of Franconia,” in *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber (New York: Routledge, 1994), 245-248.

⁵⁴⁹ Juudas Makkabeus oli ilmaliku rüütelkonna üks kõige olulisemaid sõdalaspühakuid ning proto-rüütleid, vt ka Kauper, *Chivalry and violence*, 200, 285. Juudas Makkabeuse rollist Saksa ordu kirjanduses vt nt Henrike Lähnemann, „The Maccabees as Role Models in the German Order,” In *Killing for the Faith - Dying for the Faith. Old-Testament Faith-Warriors (1 and 3 Maccabees) in Historical Perspective*, toim. Gabriela Signori, 177-193. Leiden: Boston, 2011.

üksikud viited Neitsi Maarjale⁵⁵⁰, mis on aga liiga üldsõnalised, et nendest midagi võrreldavat välja lugeda. Leidub üksikuid viiteid ka teistele pühakutele nagu Assisi Clara⁵⁵¹ (1194–1253) ning ka Taani kuningale Erik Adrarahale (u 1216–1250) on viidatud kui pühakule.⁵⁵²

8.3 Rüütellik vagadus

Nii EK-s kui ka LVR-is on vagadust käsitletud eelkõige rüütelite perspektiivist ning vaimulike vaatenurk on sekundaarne. Jumal kiidab heaks kroonikas ilmuvate rüütelite sõjameheameti ning nad võivad loota Jumala poolehoidu võitlustes eeskätt paganatega, aga EK puhul ka (lääne)kristlastega. Välja toodud suhtumine väljendub eelkõige LVR-is, kus vagadust kui omadust on omistatud vähestele isikutele ning kõigil juhtudel on tegu meistritega.⁵⁵³ Vaadates aga vagaduse ilminguid üldisemalt, tuleb esile selle olulisus. Mitmes kohas on välja toodud (väidetavalt) meistrite⁵⁵⁴ ja ka autori enda⁵⁵⁵ usku, et Jumal (või Neitsi Maarja) sekkub lahingus nende poolel ning kiidab heaks nende sõjalise tegevuse. Sama usku väljendavad tekstis ka ordurüütliid ning kristlased laiemalt.⁵⁵⁶ EK-s ei kutsuta Jumalat appi ainult paganatega võideldes, vaid Jumal sekkub ka kristlaste omavahelistesse võitlustesse⁵⁵⁷ ning isegi nendes omavahelistes võitlustes on lootust, et kohane surm võib garanteerida pääsu Taevasse.⁵⁵⁸

---

⁵⁵⁰ Ainuke viide Neitsi Maarjale kui isikule on, kui hertsog Valdemar käib palverännakul, mille puhul ta Neitsi Maarjat austab (CoDE, 153 / EK, 118).

⁵⁵¹ CoDE, 84-85 / EK, 67.

⁵⁵² CoDE, 58 / EK, 47.

⁵⁵³ Andres von Stirlandi on iseloomustatud kui „*geistlich man*“ ehk „vaga mees“ (LVR, rida 3191); Burchard von Hornhausen on samuti „*geistlich man*“ (LVR, rida 8787), kes „mõtles alati Jumala peale“ (LVR, read 8789-8790). Ka Anno von Sangerhausenit on iseloomustatud kui jumalakartlikku meest (LVR, read 4335-4337).

⁵⁵⁴ Meister Andrese juures tuuakse esile asjaolu, et peale võitu lahingus annab ta osa sõjasaaki tänutäheks võidu eest Jumalale (LVR, read 3399-3404). Samamoodi talitab Meister Haolt (LVR, read 11993-11995). Dietrich von Grüningen, keda autor kirjeldab kui isikut, kes „kandis oma südames Jumalat nii üksinduses kui avalikult“ (LVR, read 3122), sai autori sõnul idee tungida Kuramaale Jumalalt (LVR., read 2347-2362.). Usku Jumala sekkumisest on märgitud ka Volquini juures, kes rõhutab Jumala (sekkumise) olulisust lahingute tulemusele ja lahingutes osalejate suremisele või pääsemisele (LVR, read 1005-1033, 1810-1825). Ka Volquini surm Saule lahingus on krooniku sõnul Jumala tahe ning too ise selle eest vastutav ei olnud (LVR, read 1859-1861). Meister Anno kutsub ristsõdijaid üles, et „võtsite risti vastu kristluse heaks ja näidake end seal nii, et saaksite hiljemgi sest rõõmu tunda.“ (LVR, read 4165-4168)

⁵⁵⁵ Nt LVR, read 444-449, Ning ka kroonika viimane värss on „Kui kuuldi teateid, et vägi rõõmuga saabub, kiideti Jeesus Kristust, kes väärib kogu kiituse ja tema armsat Ema Maarjat, meie Emandat“ (LVR, read 12012-12017).

⁵⁵⁶ LVR, read 3340-3345, 3927-3931 jne.

⁵⁵⁷ Näiteks (CoDE, 134-136 / EK, 104-106) kus enne lahingut rõhutavad tegelased, et lahingu tulemus sõltub Jumalast ning peale lahingu lõppu on toodud välja, et tegu oli Jumala tahtega.

⁵⁵⁸ See tuleb esile eeskõige nende kristlaste puhul, kes hukuvad seoses vastaste autute meetodite tõttu. Näiteks vangivõetud rüütliid, kes tapetakse lihtsõdurite poolt (CoDE, 169 / EK, 131) või rüütel Arvid, kes hukub kui kuningas Birgeri mehed proovivad teda kinnivõtta (CoDE, 204 / EK, 158).

LVR-is on rõhku on pandud rüütlite – eriti orduvendade – kohustusele kaitsta kristlasi, isegi kui see tähendab kannatamist või surma. Näiteks vend Marquart, kelle puhul on toodud esile tema iha surra võitluses paganatega, et päästa vangivõetud kristlased. See langeks kokku rüütlitele omistatud ning nende poolt vähemalt teoreetiliselt ülevõetud kohustusega kaitsta neid, kes ei suuda ennast kaitsta⁵⁵⁹ ning seeläbi täita oma ühiskondlikult määratud rolli sõjamehena.⁵⁶⁰ Lahingutegevuses näitab ta üles vaprust ning osaleb ainukeses kroonikas kirjeldatud kahevõitluses semgalide „kuninga“ Viestursiga, kelle ta suudab põgenema sundida, saades ise haavata.⁵⁶¹

Soovi kaitsta kristlasi – ning tegevuse käigus ka ehk surra – väljendab autor, kirjeldades ka vend Bernhart von Harenit, kes targalt ja „nagu õige sõjamees“ ajas taga paganaid, kes olid rüüsteretkel vangistanud kristlasi. Nagu Marquart, kutsub ta oma kaaslasi üles, et nood oleks valmis vangide vabastamiseks oma elud ohverdama. Võttes lipu enda kätte, tungis Bernhart oma kaaslastega paganatele kallale.⁵⁶² Vangistatud kristlaste päästmist on rõhutatud ka vend Lupprehti sõnades.⁵⁶³ Sarnast kohustust ei ole välja toodud EK puhul. See tuleneb tõenäoliselt sellest, et seal kajastatud sõjategevus paganate vastu kujutab ülekaalukalt kristlaste rünnakut paganate territooriumile, mis tähendab, et ei ole (kristlastest) vaimulikke, naisi ja lapsi keda kaitsta. On ka võimalik, et EK autor seda kohustust lihtsalt ei tähtsustanud. Ainult korra kajastatud paganate rünnakut territooriumile, mis on kindlalt kristlaste käes.⁵⁶⁴

Üks võimalik kroonikate poolt jagatud perspektiiv, mis väljendab rüütlite iseseisvust vaimulike autoriteedist, on kohati pilkav suhtumine vaimulikesse. See on palju esiletungivam LVR-is, kus autor pilkab vaimulikke, sest tema sõnul: „Papid kartsid väga surma. See on neil juba vana komme ja on neile praegugi väga omane. Nad ütlevad, et peab end tublisti kaitsma: nad päästavad end meelsasti põgenemisega.”⁵⁶⁵ EK-s nii otsest väljaütlemist ei ole, aga autor pilkab teatud vaimulikke, näiteks piiskop Koli seoses tema osalusega Birger Jarli vandenõus Birgerisse vaenulikult suhtuvate magnaatide vastu.⁵⁶⁶ Erinevalt LVR-ist ei kujutata vaimulikke

---

⁵⁵⁹ LVR, read 1736-1787.

⁵⁶⁰ Keen, Chivalry, 3-4 ja Kaeuper, *Chivalry and violence*, eriti lehed 71, 230.

⁵⁶¹ LVR, read 1736-1787.

⁵⁶² LVR, read 2490-2535.

⁵⁶³ LVR, read. 1519-1525.

⁵⁶⁴ CoDE, 52-53 / EK, 43-44.

⁵⁶⁵ LVR, read 6623-6636.

⁵⁶⁶ CoDE, 42-43 / EK, 34-36.

aga otseselt sõjategevuses, kuigi üks vaimulik – Uppsala peapiiskop Johannes – sureb paganate käe läbi kui nood Sigtunat rüüstavad.⁵⁶⁷

8.4 Ilmalik versus vaimulik – kas eksisteerib vastandumine?

Nii EK kui ka LVR tõmbavad (semantilise) joone vaimulikes rüütliordudes teenivate ja mitteteenivate rüütlike vahel. Mõlemad kroonikad viitavad Saksa ordu⁵⁶⁸ vendadele kui “Jumala rüütlikele” või lihtsalt ”vendadele”.⁵⁶⁹ LVR-i tekst toob esile ka erinevused ilmalike rüütlike ja ordurüütlike elustiilis ning motivatsioonis. Erinevad eluviisid, mida elasid ilmalik aadel ning nende vaimulikes rüütliordudes teeninud seisuskaaslased, ning ootused, mis olid neile pandud seoses nende staatusega, leidsid suuremal või vähemal määral tekstides kajastust. LVR-is on toodud välja, et ühinedes vaimuliku rüütliorduga, pidi aadlik loobuma „sõpradest, sugulastest ja omandist“ ehk suurest osast sellest, mis moodustas ilmaliku aadli identiteedi. Kõik need mängisid olulist rolli ilmalike rüütlike kirjeldustes EK-s, kus on rõhutatud rüütlike omavahelisi sõprussuhteid,⁵⁷⁰ nende abielusid⁵⁷¹ ning nende omandit, eelkõige nende maid.⁵⁷²

Võrreldes LVR-iga on EK-s ilmalikel ja ordurüütlike vahel tegemine ebamäärasem ning mitmeti tõlgendatav. Kroonika ainsas orduvendi kajastavas loos, kus orduvendid seletavad oma kohustust kaitsta ning vajadusel surra ristiusu maailma eest, vastab junkur Karl neile, et tema loodab jagada nende saatust. Karli vaates on ordurüütlik kohustatud oma vande ning tema oma päritolu tõttu, mida ta ehk näeb ilmselt siduamana.⁵⁷³ Kui lähtuda seisukohast, et tegu on junkur Karli ning tõenäoliselt krooniku elitaarse suhtumisega ordurüütlikesse, siis mis võis olla selle põhjus? Junkur Karl oli Rootsi kõrgeaadlik, kui aga Saksa ordu liikmeskond koosnes

---

⁵⁶⁷ CoDE, 52 / EK, 43.

⁵⁶⁸ LVR-i puhul ka Mõõgavendade ordu vendadele.

⁵⁶⁹ LVR-is on eristatud „Jumala rüütlike“ (Nt LVR read 4731-4732) ja erinevaid nimetusi kandvaid ilmaliku aadli seast pärit rüütlike (ristisõdijad ja Liivimaa maahärrade vasallid). EK-s on Saksa ordu liikmetele viidatud reeglina kui „Jumala rüütlike“, kuid ka kui ”Vendadele” (CoDE, 45-47 / EK, 36-38.).

⁵⁷⁰ Mitmes kohas on toodud välja sõprussuhteid rüütlike ning nende isandate – kes olid samuti rüütlikud – vahel. Näiteks kuningas Magnus Aidaluku puhul on mitmes kohas esile tõstetud tema sõprust tema teenistuses olevate rüütlikega (CoDE, 74-76 / EK, 59-61).

⁵⁷¹ EK-s on välja toodud isandate tava – mida kroonika autori sõnul peaksid kõik isandad järgima – korraldada oma teenistuses olevate rüütlike jaoks abielusid. Näiteks eelmainitud kuningas Magnus Aidalukk, kes korraldas oma favoriidile abielu enda sugulasega (CoDE, 76-77 / EK 61). Ka hertsog Erik korraldas abielusid oma teenistuses olnud rüütlikega (CoDE, 145 / EK, 113). Lisaks on kajastatud ka kõrgeadlikest rüütlike kurameerimiskombeid ning abielusid, mille kõige eredam näide on Norra kuninga tütre Ingeborgi kosimine hertsog Eriku poolt, kus on rõhutatud tema kombekat ning rüütlikele käitumist.

⁵⁷² Maad on toodud välja kui üht peamist hüve, millega isand sai oma teenistuses olevaid rüütlike tasustada (Näiteks CoDE, 71 / EK, 57).

⁵⁷³ CoDE, 46 / EK, 38.

suuresti alamaadli (eeskätt ministeriaalide) seisusest isikutest.⁵⁷⁴ On võimalik, et Karli väljendatud seisukoht tuleneb seisuslikust erinevusest. Samas on see kaheldav, arvestades et oli vähemalt üks Rootsi kõrgeadli liige – Birger Jarli (pool)vennapoeg Johan Elofsson († pärast 1295) – kes 13. sajandil Saksa ordu ridadesse astus.⁵⁷⁵ Kuidas Rootsi (kõrg)aadli seas karjääri ordurüütlina vaadeldi, on ebapiisava allikmaterjali tõttu siinkohal võimatu kindlalt öelda. On ka võimalik, et Saksa ordu vendade kajastus EK-s tuleneb lääneliku rüütlikirjanduse mõjutustest, kus vaimulikke rüütliordu liikmeid kujutati reeglina nende ilmalikke seisuskaaslaste toetavas rollis ning kus nad ei ilmunud üksikisikutena.⁵⁷⁶

Vaatamata asjaolule, et EK-s on toodud välja ilmalike ja ordurüütlike eristus, on vähemalt motivatsiooni osas tegu eristusega, kus tegelikult vahe puudub, sest nii ilmalik rüütel kui ka temaga koos võidelnud ordurüütliid on kujutatud kindlana oma veendumuses, et neil on ühine kohustus ning ühine tasu kohustuse täitmise eest. Sarnane suhtumine väljendub ka LVR-is, kus on kujutatud nii ristosõitjaid kui ka ordurüütleid nende veendumuses, et rüütli kohustuste täitmine ning sellega kaasnevad kannatused ja surm aitavad pääseda Taevasse. Tekstis on rõhutatud Jumala, tema au ning tema Ema eest võitlemist ja eriti suremist kui olulist osa orduvendade elust ja missioonist Liivimaal.⁵⁷⁷ Sarnast lootust väljendab ka ainuke tekstis kajastatud ristosõidija, kes lahingutegevuses hukub.⁵⁷⁸ Kattuvad ei ole ainult religioossed ajendid, vaid mõlemas kroonikas on pandud rõhku ka ilmalikele ajenditele, eeskätt näiteks aule, mis motiveerib rüütleid nii EK-s kui ka LVR-is. Mõlemas on ristosõjas osalemine kujutatud nõu- ja au-süsteemi osana, kus isikud osalevad sõjategevuses eesmärgiga au omandada või olemasolevat au kaitsta. Au kui miski, mida rüütliid saavad endale võita, on otsesemalt EK-s rõhutatud võitlustes teiste läänekristlastega⁵⁷⁹ aga mingil määral ka läänekristlaste vastastega.⁵⁸⁰ Märkimisväärne on asjaolu, et erinevalt EK-st on LVR-is rõhutatud materiaalsel kasu kui miskit, mida on rüütliitel võimalik omandada.⁵⁸¹

---

⁵⁷⁴ Klaus Militzer, „Recruitment of Brethren for the Teutonic Order in Livonia, 1237–1562,” in *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber (New York: Routledge, 1994).

⁵⁷⁵ Line, *Kingship and State Formation*, 516 ja 592.

⁵⁷⁶ Nicholson, *Love, War and the Grail*, 187-227, eriti lehed 222-227.

⁵⁷⁷ LVR, read 2269-2279, 2432-2434, 2594-2596, 4516-4526 jne.

⁵⁷⁸ LVR, read 9337-9358.

⁵⁷⁹ Sellest ei tuleks välja lugeda, nagu EK rõhutaks läänekristlaste vahelist võitlust kui konteksti, kus rüütliitel on rohkem võimalusi võita au kui ristosõja kontekstis, vaid see tuleneb asjaolust, et EK narratiiv keskendub läänekristlaste vahelisele võitlustele.

⁵⁸⁰ Näiteks Birger jarli puhul on tõstatatud asjaolu, et ta soovis Soome ristiretke juhtida, et au võita (CoDE, 35-37 / EK, 30-32).

⁵⁸¹ LVR-is rõhutatud nii ristosõidijaid, ordurüütleid kui ka vasalle naasmas oma kodusesse rüüstatud vara ning vangidega. EK-s vastavad näited enamjaolt puuduvad, isegi sarnastes kontekstides LVR-iga.

9 Kokkuvõte

Siinse uurimistöö eesmärk on välja selgitada, kuidas kajastub rüütlikultuur kahes 13. sajandi lõpus ja 14. sajandi alguses kirjutatud kroonikas, mis pärinevad Läänemere-piirkonnast – „Liivimaa vanemas riimkroonikas“ ja „Eriku kroonikas.“ Esmalt sai antud ülevaade rüütlikultuurist, eriti sellest kuidas see väljendus käsitletud perioodil ja vaatluse all olevas piirkonnas, ning materjalist, mille põhjal on võimalik rüütlikultuuri uurida. Teemat on käsitletud vähe, osaliselt just piiratud allikmaterjali tõttu. Seepärast on LVR ja EK ainulaadsed ning väärtuslikud allikad uurimaks rüütlikultuuri Läänemere-äärses piirkonnas. Allikate unikaalsed, üksteisest märgatavalt erinevad kontekstid andsid võimaluse võrrelda ka, kuidas erinesid rüütlikultuuri ideaal(id) õukondlikus ja vaimuliku rüütliordu kontekstis. Mõlema kroonikas on eristatud ilmalikke ja vaimulikes rüütliordudes teenivaid rüütleid. Tegu on aga ehk eristamisega, kus eristus puudub, sest kroonikates on mõlema grupi kohustusi ning õiguseid väljendatult sarnaselt. See tulemus on oluline nii rüütlikultuuri uurimisele Läänemere-äärses piirkonnas kui ka laiemalt seoses joonega, mis on, eriti näiteks LVR-i historiograafia puhul, tõmmatud nende rüütlite vahel, kes teenivad või ei teeni vaimulikes rüütliordudes (vaimulik/kristlik rüütellikkus versus ilmalik rüütellikkus). Leian, et piir nende kahe grupi motivatsioonide ja ideaalide vahel on paindlikum, kui seda sageli kujutatakse.

Kuigi mõlemad kroonikad on anonüümsed, on kroonikatest võimalik mõndagi lugeda välja nende autorite kohta. Tegu on isikutega, kes tegutsesid ning kirjutasid kroonikad üksteisest vägagi erinevates kontekstides. LVR on kirjutatud 13. sajandi Liivimaal Saksa ordu rüütlevenna poolt, mis tähendab, et kroonika annab edasi perspektiivi, mis on mõjutatud vaimuliku rüütliordu omapäradest ja keskendub ordu tegevusele, ning kroonika narratiivi keskmes on sõjategevus, täpsemalt sõda läänekristlaste ja nende vaenlaste vahel. LVR on kirjutatud kontekstis, kus sõjaseisukord on aktiivne ning autor ise võis olla sõjategevuses osaline, millest (vähemalt osaliselt) tulenevalt mängib sõjategevus narratiivis olulisemat rolli ning on rõhutatud sõjategevusega seotud voorusi. Kuigi EK autori kohta on raske teha samasuguseid kindlaid järeldusi nagu LVR-i puhul, on siiski võimalik väita, et EK autor oli aktiivne õukonnas ning tõenäoliselt aadlipäritolu. EK õukondlik kontekst tähendab, et rõhk on pandud õukonnale ning sellega seonduvatele voorustele. Sõjaline (nii päris kui ka matkiv) osa on EK-s seotud peamiselt poliitiliste, aga ka religioossete kaalutlustega. Isegi kui lähtuda väitest, et EK autor oli vaimuliku taustaga, ei leidu sellest märke tekstis endas, kus

domineerivad ilmaliku kõrgklassi huvid. Kas see tuleneb EK autori päritolust või patrooni(de) huvidest ei ole võimalik kindlalt öelda. LVR-i puhul võib eeldada, et kroonika autori ning patrooni motivatsioonid ja taust ühtisid. Mõlema kroonika autorid ja patroonid olid aadlipäritolu ning tuttavad selle seisuse kombestike, tõekspidamiste ning (kirjanduslike) eelistustega, mis leiavad kajastust ka kroonikas, kuigi erinevatel määradel.

Mõlema kroonika (eeldatav) lugejaskond oli aadlipäritolu ning koosnes valdavalt, eriti LVR-i puhul, sõjameheametit pidavatest või selleks treenitud meestest. LVR-i puhul olid nii orduvennad kui ka ristsõdijad Liivimaal läbiviidava ristsõja kontekstis ühtne sihtrühm, keda LVR proovis kõnetada ning kelle jaoks kroonika lõi ühendavat müüti ja sihti. EK puhul on aga tegemist ühtse, (kõrg)aadli seast pärineva publikuga, aga ka seal on eesmärk ühendada oma lugejaskonda, kuigi mitte läbi sihi, vaid ühtse, aadellikel (eriti rüütellikel) kommetel põhineva mineviku ülesehitamise. Samas aga oli tegu publikutega, kes olid pärit erinevatest geograafilistest (ning seetõttu kultuurilistest) kontekstidest. Lisaks oli LVR-i lugejaskond Saksa ordu sees sunnitud olema teistmoodi meelestatud kui nende ilmaliku aadelkonna seast pärit kaaslased, vaatamata nende ühisele sotsiaalsele päritolule. Nõuded, mis pandi vaimulikes rüütliordudes teenivatele rüütelitele, panid märkimisväärsed piirangud endiste ilmaliku aadelkonna liikmete eludele. Kurameerimiskombestik, perekonnasuhted, suhted isandate ja nende rüütelite vahel ja õukonnapoliitika – kõik teemad mis olid aktuaalsed ilmaliku rüütelkonna seas ning leiavad kajastust rüütlikirjanduses – on olemas EK-s ning puuduvad LVR-is.

LVR-i narratiivi fookuses on ainuüksi sõda läänekristlaste ja usuvaenlaste vahel ajaperioodil, mis oli ristsõdade jaoks muutlik ning otsustav. Konflikt on kajastatud mustvalgena ning tekstis kõikehõlmavana, allutades endale muud temaatikad ning jättes kajastamata Liivimaa-sisesed lahkkelid. Ka rüütelite ülim kohustus – kaitsta kristlasi ning laiendada ristiusumaailma piire, hävitades seejuures selle vaenlasi – ning rüütellike vooruste selgeim väljendus leiab aset võitluses paganatega. See kohustus on nähe rüütelite iseseisvast vagadusest, ega ole neile vaimulike poolt peale surutud. EK seevastu on oma fookuses palju rohkem laialivalgub, hõlmates nii Rootsi kuningriigi sisepoliitikat ning seal eksisteerinud lahkkelisid, aga ka läänekristlaste vahelisi konflikte ja sõdasid läänekristluse vastastega.

Mõlemas kroonikas on esile tõstetud ning positiivselt kujutatud rüütellikke ning aadellikke isikuomadusi, millega publik sai samastuda. Samuti on toodud esile ristsõdasid kui konteksti,

kus ilmalik aadel sai võita kuulsust ja au, täites samaaegselt ka oma religioosseid ajendeid. Seeläbi oli mõlema kroonika üks tõenäoline siht rõhutada publikutele ristsõdade ja rüütlike väärtuste seost. Kroonikate eesmärk oli ka ülistada oma patroone. LVR-i puhul Saksa ordu ja selle meistreid, keda kujutatakse rüütlikena nii lahinguväljal, aga ka eriti läbikäimistes läänest tulnud ristsõdijatega. Kuigi EK puhul on võimatu määrata patrooni, kes kroonika kirjutuse tellis, eeldan selle töö jaoks, et tegu oli kõrgeadlist isikuga, kes oli lähedal hertsog Erikule või Mats Kettilmundsonile ning soovis neid ülistada nende kujutamise ja rüütlikkuse ning aadellikkuse musternäidistena.

Vaatamata asjaolule, et LVR on kirjutatud vaimuliku rüütliordu kontekstis, on mõlema kroonika mõttepilt rüütlike privileegidest ja (usulistest) kohustustest märgatavalt sarnane, pea et identne. Kuigi LVR-is on tõstetud rohkem esile rüütlike kohustust kaitsta kristlasi usuvaenlaste eest, siis selle aspekti puudumine EK-st on seletatav asjaoluga, et seal kajastatud ristsõjaline tegevus on ründav, mitte kaitsev. LVR-is esineb mõlemat ja kristlaste kaitsmist tuuakse esile paganate poolt vangivõetud kristlaste puhul. Kuigi mõlemas kroonikas tehakse vahet „Jumala rüütliel“ ning ilmalikel rüütliel, ei esine tekstides tähenduslikku vahet motivatsioonidel, mis rüütliid (lääne)kristluse vastastega võitlema paneb. Nii vaimulike rüütliordude liikmed kui ka ilmalikud rüütliid võisid loota patuandestusele ning jumalikule soosingule, kui nad võitlesid ja kannatasid sõdades usuvaenlasestega. Ülima, jumaliku tasu pälvisid need, kes surid märtritena.

Selline arusaam on kroonikate üks silmatorkavamaid jagatud suhestuspunkte oma aja rüütlikirjandusega, eriti kangelaseepostega ning ristsõdu käsitletud tekstidega. Aga see ei ole ainukene. Uurimistöö üks siht oli uurida, kuidas suhestuvad käsitletud kroonikad oma aja rüütlikirjandusega. Kuigi mõlemad on riimkroonikad, erinevad nende mõjutused märgatavalt. EK on leidnud oma inspiratsiooni nii vanematest kangelaseepikatest aga eeskätt just Lääne-Euroopa õukonnakroonikatest ja rüütliromaanidest. Õukonna ümber keerlev poliitiline sündmustik, korrektsele kombestikule asetatud rõhk, rüütlike olulisus narratiivis, rüütlikekesksed lahingukirjeldused jne näitlikustavad seda eelistust. Kuigi LVR-i on mõnel määral mõjutatud „moodsama“ rüütlikirjanduse poolt, on see märkimisväärselt erinev nii stiilis kui ka fookuses. Õukond ei mängi narratiivis rolli, sest Liivimaal õukonda ei olnud – kuigi õukondlikku kombekust ja rituaale on rõhutatud läbikäimistes läänest tulevate ristsõdijatega ning mingil määral on kajastatud Leedu suurvürsti Mindaugase õukonda – ning kroonika keskpunktis on sõjategevus.

Mõlemas kroonikas on pandud rõhku sellele, et isikud järgiksid korrektset, oma seisusele kohast kombestikku. Kroonikate vahel on see kombestik laias laastus kattuv, kuigi kombekuse väljenduskontekstid on erinevad. LVR-is ei ole tegu õukondlikkusega ehk *courtliness*'iga vaid kombekuse ehk *courtesy*'iga. Kombekuse peamised väljenduse kontekstid on seal läbikäimised Saksa ordu ja ilmalike rüütlite – nii lääne poolt tulevate ristsõdijate kui ka Liivimaa vasallide – vahel. Kuigi Liivimaal puudub õukond kui selline, on LVR-is rõhutatud, et ordu käitumine ühtib rüütlikultuuri ideaalidega. Läbi õige kombekuse järgimise on Liivimaad esile tõstatud kui kohta, kus rüütliil on võimalik omandada au ja näidata ennast rüütellikuna. EK-s on pandud kombekusele märkimisväärselt rohkem rõhku kui LVR-is, mis tuleneb eelkõige õukonna keskest rollist EK narratiivis. Erinevalt LVR-ist, kus on tegu eelkõige mööndusega ilmalikule aadelkonnale, on kombestik EK narratiiviga läbipõimunud niivõrd, et see on seal isikute puhul üldiselt ning rüütlite puhul spetsiifiliselt toodud välja kui ülim voorus, mis defineerib ka seda, mida peeti rüütellikuks.

Siit tuleneb ka rüütlikultuuri perspektiivist kõige suurem erinevus kahe kroonika vahel. Kui EK-s on rüütli ülim käitumine seostatud pea ainult tema kombekusega ning rüütellikkus leiab väljendust õukonnas, siis LVR-is on ülim voorus, mida isik saab välja näidata, sõjaline võimekus ning rüütellikust on seostatud edukusega sõjaväljal, vaatamata isegi asjaolule, kas isik, kellele rüütellikust omistatakse, on rüütel. Kuigi tuleb toonitada, et EK-s rõhutatakse ka sõjalise võimekuse ning LVR-is kombekuse tähtsust, jäävad nad mõlemas alla eelpool mainitud voorustele. Osalt võib see nähtus olla seotud kirjanduslike mõjustustega – kangelaseepostes, eriti saksa kultuuriruumis, võrdsustati rüütellikust sõjalise võimekusega, samas kui rüütliromaanides hakkas see rohkem seostuma kombekuse ja üllusega. Viidates tagasi sissejuhatuses välja toodud Aldo Scaglione välja pakutud käitumisnormide süsteemile, võiks EK-s ilmuvatele käitumisnormidele viidata kui rüütellik/kombekas ja õukondlik. LVR-is esile tõstetud käitumisnormide on aga rüütellik/kangelaslik ja ehk ka rüütellik/kombekas. EK keskpunktis on rüütlikultuur õukonnas, mistõttu on seal rõhutatud aadellikku ehk kombekat käitumist. LVR-is seevastu mängib kõige olulisemat rolli sõjategevus, mistõttu on rõhutatud seal sõjakaid voorusi, ning korrektne kombekus on teisejärguline.

Õukond ei olnud aga ainukene kontekst, kus isikud võisid välja näidata neilt oodatud kommete järgimist, vaid seda sai teha ka sõjalises kontekstis. Siinkohal erinevad aga kroonikad märgatavalt. EK puhul on sõjategevus (lääne)kristlaste – peaaegu eksklusiivselt rüütlite – vahel

reguleeritud kommetega. Kõige rohkem tuleb see esile sõjavangide kohtlemises, kus vangilangenud rüütlid võisid oodata seisusekohast kohtlemist. See erilise, oma seisusele vastava kohtlemise ootus, mille läbi on rõhutatud rüütlite erinevust tavasõduritest, on osa rüütlikultuuri elitaarsusest. Aadellik, elitaarne kombestik väljendub ka näiteks lahinguväljal, kus mõlema osapoole parimad peavad üksteisega duelle. See käitumine ilmneb isegi läbikäimistes usuvaenlastega. LVR-is seevastu sarnane kombestik puudub ning läbikäimine vaenupoolte vahel on mustvalge – reeglina oli võitlejate, nii aadlisoost kui mitte, saatus lahingus kas võit või surm.

Sõjaliste sfääride võrdlus kroonikates toob välja aga ehk mõnevõrra paradoksaalse asjaolu – Kuigi EK paneb vähem rõhku rüütlite sõjalisele võimekusele, on seal *per capita* välja toodud rohkem üksikisikute sõjalist võimekust demonstreerivaid juhtumeid kui LVR-is. Kuigi sõjategevuse hulk on (tõenäoliselt) suurem LVR-is seoses selle kolm korda suurema mahuga. On tõenäoline, et see fookus individuaalide võimekusele tuleneb esiteks sellest, et EK võttis rohkem eeskuju rüütliromaanidest kui varasematest kangelaseepostest, ning teiseks sellest, et vaimulikud rüütliordud panid pahaks üksikisikute kuulsuseotsimist ning rõhutasid ordu kui kollektiivi. Siiski on mõlemas kroonikas sarnasused sõjategevuses. Konflikte Liivimaal on mõlemas kujutatud identselt ning mõlemas kroonikas on kirjeldatud rüüsteretkedel põhinevat sõjategevust rüütellikuna.

Rüütlikultuur oli lahutamatult seotud soorollide- ja normidega. Rüütliks olemine käis käsikäes mehelikult käitumise ja mehelike omaduste (nt vaprus, tahtejõud, hea välimus, vagadus, füüsiline ja sõjaline jõud) väljanäitamise ja nõudmisega. Kõik see moodustab n-ö hegemoonilise maskuliinsuse – normi, mis õigustas aadelliku rüütlikeisuse võimu neid ümbritseva üle, k.a. naiste ja mitte küllalt mehelike meeste. Mittemehelik käitumine tõi rüütli jaoks kaasa au ja staatuse kaotust. Näiteks LVR-is kajastub see selles kuidas mehelikkust seostatakse suutlikkusega toime panna vägivalda, samas kui vägivalda ohvriks olemist seostatakse naiselikkusega. Mehelikkus leidis väljendust ka näiteks läbi selle kui edukas oli mees vara (eriti maavalduste) ja sotsiaalse staatuse saavutamisel ning oma perekonna loomisel ja juhtimisel. EK, mille narratiivi keskmes on dünastiline poliitika, keskendub suuresti just nendele mehelikkuse väljendustele. Mehelikkust ning rüütellikust on EK-s seostatud õukonna kontekstiga, mille käitumisnormide rikkumist peeti nii "ebamehelikuks" kui ka "mitte-rüütlikuks."

Need on märgatavad erinevused EK ja LVR-i vahel. Viimases ei leia kajastust ei dünastilised ega materiaalsed püüdlused. See tuleneb kahest asjaolust. Esiteks on LVR-i narratiivi keskmes vaimulik rüütliordu, mille liikmed olid andnud vaesus- ja tsölibaadivanded. Kuigi see välistas kaks eelmainitud mehelikkuse väljenduse viisi, võisid LVR-is kajastatud Saksa ordu rüütelvennad oma mehelikust tõestada näiteks seksuaalsest vahekorrast hoidumisega või usu eest võitlemise ja suremisega. Teine tegur on see, et kroonikas ei ole pea et üldse kajastatud naistegelasi ega kontekste, kus nad reeglina rüütlikirjanduses kajastust leidsid (eeskätt õukond).

Mõlemas kroonikas mängivad naised üldiselt perifeerseid, kitsalt määratletud arhetüüpseid rolle, olles pigem tegelastüübid kui tegelased. See tuleb eriti esile LVR-i puhul. Hallist massist, keda on rühmana kujutatud sõjategevuse ohvritena, eristuvad vaid üksikud. Naistegelaste vähesus kroonikas tuleneb nii õukonna konteksti puudumisest kui ka keskendumisest Saksa ordu tegevusele. Need tegurid välistavad nõ õukondliku armastuse kujutamise (v.a hertsog Mindaugas ja tema naine Morta). Vaimulikes rüütliordudes aga omistati aadlidaamide roll naispühakutele ning LVR-is leiab see väljendust selles kuidas on kajastatud rüütlite andumust Neitsi Maarjale.

Kui LVR-is õukonna kontekst pea et puudub, siis EK-s seevastu on see narratiivi keskmes. See võimaldab naistegelastel rohkem esile tulla. Kuigi üksikisikuliselt rohkem esile toodud, on nende roll tekstis reeglina siiski väga kitsalt määratletud. Ennekõike on nad abikaasad, kuigi selles rollis võivad nad esineda ka kui intrigandid, nõuandjad ja kättemaksjad. Aga siiski lähtub naiste positsioon kroonikas meeste tegevuste kujutamisest. Õukondliku armastust on aga EK-s kajastatud suhteliselt vähe ning ka siis eelkõige selleks, et esile tõsta meeste kombekat käitumist suhtlusel naistega.

Tulenevalt sellest, kas rüütel täitis temalt oodatud käitumisnorme võis talle osaks saada au, mis dikteeris tema väärtust ühiskonna ning eriti tema seisuskaaslaste silmis. Isikute au ning nende tegevuste auväärse väljatoomine kroonikates, niivõrd kui seda on võimalik kontekstidest välja lugeda, järgib sarnaseid jooni. LVR-is on isikute auväärset ning osalemist au-süsteemis seostatud eelkõige nende tegevusega sõjalises sfääris. EK-s on au ning auväärset käitumist seostatud õukondliku kontekstiga.

Rüütliid – nii vürstisoost kui aadelkonna madalamatel astmetel pärinenud mehed, kes olid läbinud rüütlikslöömise tseremoonia – mängisid mõlemas tekstis olulist rolli, olles juhtivatel positsioonidel nii EK kui ka LVR-i narratiivides. Samas on mõlemas kroonikas nii märkimisväärseid erinevusi kui ka sarnasusi selles kuidas rüütleid kajastati. Rüütliid EK-s kuuluvad ühte piiratud ning elitaarsesse rüütlikeisusesse – mille alla kuuluvad ka rüütlitega võrdväärseid – kes on omavahel seotud nii ideoloogiliselt kui ka seisuslike sidemete poolt. Selle ühise identiteedi loomiseks ja rõhutamiseks on kroonikas välja toodud rüütlikslöömisi ja turniire ehk (kõrg)aadli rituaale, mille läbi oli võimalik luua ja tugevdada ühtekuuluvustunnet aadelkonna liikmete seas. Läbi rootsi rüütlike seostamise rüütlikirjandusest tuntud tegelastega lõi kroonika Rootsile rüütlike mineviku ja seostas selle n-ö rahvusvahelise rüütlikekultuuriga. Sarnast katset luua Liivimaale rüütlike minevikku ei eksisteeri LVR-is. See tuleneb tõenäoliselt erinevustest kontekstides näiteks: 1) erinevalt Rootsist, oli Liivimaa vallutatud maa; 2) erinevalt EK-st, ei olnud LVR-i sihtpublik kohalik eliit; 3) Saksa ordu huvid ja võimekus erinesid Rootsi kuningakoja omast, mis välistas võimaluse kehtestada nii-öelda monopol Liivimaa kohapealse rüütlikeisuse üle. Rüütlikeisus on LVR-is passiivselt eeldatud ning tähelepanu ei ole juhitud rüütlikele rituaalidele nagu rüütlikslöömised, turniirid jne mille kaudu on EK-s eristatud rüütlikeid teistest sõdalastest. LVR-is siiski eksisteerib idee ühtsest, rüütlikeid hõlmavast identiteedist, aga see on ebamääraselt piiritletud ning selle keskmes ei ole mitte aadellikkus/rüütlikekus kui selline, vaid sõjaline võimekus kristluse teenistuses. Rõhutatud on rüütlike – vaatamata kas tegu on ordurüütlike, Liivimaa vasallide või läänepoolt tulevate ristisõdijate – relvavendlust võitluses paganate vastu.

Eelnevalt mainitud erinevuseid tulenesid osalt sellest, mis allikast vastavad kroonikad inspiratsiooni ammutasid – EK puhul oli tegu rüütliromaanidega ja LVR-i mõjutasid kõige rohkem saksa kangelaseeposed. Näide *par excellence* sellest on termini “rüütlikekus” seostamine vastavalt õukondliku ja sõjalise sfääriga. See peegeldab tolleaegset olukorda kangelaseepostes, eriti Saksamaa kultuuriruumis, kus rüütlikekus võrdsustati sõjalise võimekusega, samas kui rüütliromaanides seostati seda rohkem kommete, staatuse ja õukondliku armastusega. Lisaks, kui EK keskendus rohkem üksikisikule, nii lahingutegevuses kui õukonnas, siis LVR-is jäi üksikisik taustale ja olulisimat rolli mängis kollektiiv. Kroonikatel on aga ka sarnasusi, näiteks on mõlemas kujutatud tegelasi seostatud tuntud tegelastega rüütlikirjandusest, luues seeläbi nii Rootsi kui Liivimaa jaoks seose laiema rüütlikekultuuriga. Nagu tegelased rüütlikirjandusest, on ka kroonikates ilmuvad (positiivsed) tegelased vähemalt mingil määral idealiseeritud. Eesmärk oli nii ülistada neid tegelasi kui ka

lasta neil kehastada ideaalset käitumist – olgu see siis LVR-i rüütellik/kangelaslik mudel või EK õukondlik ja rüütellik/*courteous* mudel – mida kroonikate kuulajad oleksid pidanud jälgendama, tugevdades niiläbi rüütellikkuse mõju Läänemere piirkonnas.

Uurimistöös käsitletud kroonikad on unikaalsed allikad rüütlikultuuri uurimiseks, nii spetsiifiliselt Läänemere-piirkonnas – eriti seoses piiratud allikmaterjaliga – kui ka laiemalt. Kroonikate autorid kirjutasid oma töö erinevates kontekstides, mis olid mõjutanud ka rüütlikultuuri kujutamist kroonikates. Vaatamata erinevustest rüütlikultuuri kujutamises ja mis voorusi rüütlite puhul väärtustati, on kroonikate vahel ka märgatavaid sarnasusi, eelkõige selles, mis kohustused ja õigused on rüütlikeisusele omistatud. Nii kroonikate autorid, patroonid ja publik kui ka nendes kajastatud isikud olid aadlisoost ning nende isikute ühiseid isikuomadusi, väärtusi ja käitumist on esile tõstetud kui eeskuju, mida kroonikate publikud peaksid järgima. Niiläbi konstrueerivad ja tugevdavad kroonikad aadelliku, ja spetsiifiliselt rüütelliku, mõttemaailma. Suuresti on kroonikate “...eetilised-ideoloogilised mõtteviisid” kattuvad, kuigi LVR seostab rüütellikku käitumist sõjategevusega, EK aga õukonnaga. Need erinevused tulenevad nii erinevatest kirjutamise kontekstidest kui ka inspiratsiooni allikatest, kuigi oluline sarnasus on, et mõlema kroonika puhul on nende rüütellikkuse versioonide ülistamine seotud ebakindlustundega. LVR-i puhul oli sõjaliste väärtuste ülistamine seotud sõjategevusega läänekristluse vastaste vastu ja rüütlikeisus oli allutatud sellele eesmärgile. EK näol on aga tegu kuningakoja ja/või kõrgaadli katsega kindlustada oma positsioon uue, eneseteadliku ja eksklusiivse identiteedi, rüütlikeisuse, omaksvõtmisega, mida nad said kasutada relvastatud eliiti taltsutava kontrollmehhanismina.

10 Summary

“Who bravely Dietrich von Bern did fight”: Knights and chivalry in the “Livonian Rhymed Chronicle” and “The Chronicle of Duke Eric”

Emil Jakob Oras

The aim of this master’s thesis is to investigate how chivalry is portrayed in two anonymous Baltic Sea area rhymed chronicles from the turn of the 13th and 14th centuries, how and why these portrayals differ from each other, how these depictions fit into the wider context of chivalry and what these conclusions can tell us about chivalry in the Baltic Sea area. Towards this end I have utilised both primary sources – the Livonian Rhymed Chronicle (LRC) and the Chronicle of Duke Eric (CoDE) – as well as secondary and tertiary sources, encompassing a variety of literature from different countries and academic disciplines. Chapters one and two give an overview of the relevant subject matter – the state of (pertinent) research has been outlined in regard to the chronicles themselves as well as chivalry and chivalric literature and what has been studied in regard to these topics in the context of the aforementioned chronicles – and both posed the research questions outlined above as well as highlighted the problems of the research heretofore.

Namely, while there have been significant strides made in understanding certain aspects of the portrayal of chivalry in these two chronicles, there is still no comprehensive study of chivalry in either. The purpose of this study is to add to the study of chivalry in these chronicles, using the contrast provided by the comparison between these chronicles to highlight matters that have been overlooked. Additionally, this study highlights the value of these chronicles as sources for chivalric culture in the Baltic Sea area, which is a topic that has received scant attention.

The third chapter places the chronicles into the context of the literature of the day. The fourth chapter, and its sub-chapter, examine who are and who aren’t knights in the chronicles as well as the role of knights in the societies they portray. The fifth, and longest, chapter deals with the topic of honour, which I divided into two – honour in military contexts and honour in court contexts. Studying the concept of honour in the chronicles reveals what behaviour is most valued in knights, which informs the sixth chapter, where I examine the meaning of the word

“chivalrous” in the chronicles. In the final chapter, I look at how chivalry in the chronicles relates to the crusades in general and piety specifically. Throughout the thesis, I have compared and contrasted the depictions of chivalry in the chronicles both with each other as well as with chivalry in general.

The different contexts of the chronicles give an opportunity to compare the ideal(s) of chivalric culture in differing environments, namely the royal court of the kingdom of Sweden and the communities of the military orders – specifically the Teutonic Order – in Livonia. The LRC was written in 13th-century Livonia, amidst the conflict(s) between Latin Christians and their opponents, the pagans and orthodox Rus’, by an anonymous knight of the Teutonic Order in Livonia. While it is difficult to draw as firm a conclusion about the authorship of the CoDE, it was most likely authored by a cleric of noble origins who was well connected among the leading figures of early 14th century Sweden – who were most likely behind the writing of the chronicle – and active in the royal court. Despite the assumption that the author had a clerical background, there are little or no signs of this in the text, where the interests of the secular (upper) nobility – those most invested in the institution of chivalry – dominate. Whether this stems from the author's own background or the interests of the patron(s) cannot be said for sure. Regardless, the courtly context of the CoDE means that the emphasis is placed on the life and activities at court as well as the virtues related to it, summed up with the terms courtliness and courtesy. The manifestations of the military sphere – whether real warfare or tournaments – are subsumed to political interests and, unlike the LRC, military actions are not celebrated for their own sake.

With the LRC being written in a context where there is an active state of conflict and by an author familiar with both the specifics of the fighting in Livonia as well as the profession of knighthood at large, war takes centre role in the narrative and the virtues that are highlighted are foremostly, though not exclusively, associated with the military sphere. The narrative of the LRC focuses solely on the war between Western Christians and their enemies during a time that was transformative and decisive for the Crusades. This is portrayed as a black and white conflict between good and evil, subordinating to it all other concerns and painting over any internal divisions in Livonia, presenting the whole region as a unified bulwark while, in fact, Livonia was divided between several sovereign entities such as the Teutonic Order, the bishoprics (the archbishopric of Riga being the most prominent) and the Danish crown, who were often in competition with each other. In this conflict, the paramount duty of the knights

was to protect Latin Christians and expand the borders of Latin Christendom, destroying its religious enemies and the foremost expression of chivalric virtue was the exhibition of military prowess in the context of holy war. However, this duty was not something imposed on the knights from outside, by the clergy, but in the LRC it is a manifestation of independent knightly piety. The CoDE, on the other hand, is much more diffuse in its focus – while crusades play an important role in the narrative, they are, in direct contrast to the LRC, subsumed to the internal politics and dynastic disputes of the kingdom of Sweden or conflicts with its Latin Christian neighbours.

The premise that in warfare both knights and other individuals can prove their ability by fulfilling the duties of a warrior – thus becoming worthy of recognition – holds true for both the LRC as well as the CoDE. However, the extent to which military prowess is the basis of the knight's identity, his worth in the eyes of society and to what extent it is highlighted compared to other virtues is much more subdued in the latter. The comparison of the military spheres in the chronicles reveals an additional, perhaps somewhat paradoxical, fact – the CoDE, although placing less emphasis on military prowess in general, highlights the military prowess of individual knights more, at least when adjusted to consider that the LRC is three times the length of the CoDE. There are, however, also similarities in the depiction of military activities, as, for example, in both chronicles raid-based warfare is regarded as in line with chivalry.

In addition to military prowess, both chronicles stress the importance of following the (courtly) manners appropriate to a knight due to their status. While these customs are broadly overlapping between the chronicles, the contexts of the custom's expression are different, foremost because there is (almost) no court setting depicted in the LRC. Despite this, the Teutonic Order is shown as conforming to the ideals of knightly culture, but its members do not exhibit courtliness – manners appropriate to a court setting – but rather they exhibit courtesy. The main contexts for the expression of courtesy were the interactions between the Teutonic Order – specifically its master, as a font of chivalry. Compared to the LRC, in the CoDE more emphasis is placed on manners, understandable given the central role of the court in the narrative. Unlike in the LRC, where these customs are primarily a concession to the secular nobility, courtliness and courtesy are intertwined with the narrative in the CoDE to such an extent that they are presented, both in general and also specifically in the case of knights, as the ultimate virtue and something which defined what it meant to be chivalrous.

However, the court was not the only context where individuals could demonstrate compliance with the customs expected of them as this could also be done in a military context. An important part of the knightly culture was the sense of solidarity among the nobles, which was expressed through the following of certain customs when dealing with each other, for example, among captured knights. Here, however, the chronicles differ considerably. In the CoDE, warfare between (Western) Christians, knights specifically, is regulated by customs, where if a knight was captured in battle, he would be entitled to good treatment and ransom, as opposed to the ordinary soldier. Noble, elitist manners are also expressed, for example, on the battlefield, where the best of both parties duelled with each other in a regulated fashion and the loser was taken prisoner, rather than killed. These behaviours are also evident even in dealings with religious enemies, namely the Orthodox Russians. In the LRC, on the other hand, there are no similar customs governing the conduct between the Latin Christians and their enemies – as a rule, the fate of combatants, whether noble or not, in battle was either victory or death. Additionally, the elitism that permeates the CoDE is muted, or absent, from the LRC and missing are the descriptions of chivalric duels between nobles. While the author of the CoDE can view the nobility of their religious enemies as being equal in status to knights, there is no such courtesy extended to the enemies of Latin Christians in the LRC.

From these points emerges the biggest difference between the chronicles – while in CoDE the ideal behaviour of a knight is associated mainly with courtly virtues, in LRC chivalry is associated with the battlefield and praise is heaped on those who exhibit prowess. However, that does not mean that courtesy is not held in high esteem in the LRC, or that military prowess is not valued in the CoDE. There are ample examples of both.

Whether a knight lived up to these standards – prowess, courtesy and courtliness – would determine whether he would be considered worthy of honour or dishonour, which, in turn, dictated his worth in the eyes of his peers. The highlighting of the worthiness (and thus honour) of people – both individuals as well as groups – and their actions in the chronicles follows similar lines. In both chronicles, both individuals and groups are highlighted by drawing attention to how they live up to these standards or, in the case of negative examples, fail to do so. This is especially evident in the case of the CoDE, the eponymous – although the naming of the chronicle is retrospective, not concurrent to the writing – hero of which, Duke Eric, is

lauded by the chronicler and shown to be a perfect knight, with his courtly manner being exhibited as the pinnacle of knighthood.

The contexts of the chronicles also give rise to another difference between them – the knights depicted in CoDE are almost exclusively members of the secular nobility while the ones in LRC, though also nobles, are bound by monastic vows, which means that to them many avenues of expressing chivalry – open to the knights who appear on the pages of CoDE – such as courtly love, feudal loyalty and so forth are closed off. And while there are hints of these topics evident in the LRC, they are, by and large, absent, unlike the CoDE where those topics play a prominent role. Likewise, the pursuit of glory by individual knights was frowned upon in the military orders who placed an emphasis on the collective. Indeed, as was stated above, the recognition heaped upon individual knights is more common in the CoDE than the LRC. Despite these points, and the fact that in both chronicles a distinction is made between the knights serving in monastic orders and those knights who were unburdened by monastic vows, the depiction of the boons and (especially religious) duties inherent to knighthood are remarkably similar in both chronicles.

The religious duties and piety of knights play an important role in both chronicles, though the matter receives more attention in the LRC. There, as stated, the ultimate duty of the knights is to protect Christians, destroy their enemies and expand the borders of Christendom. While in CoDE the episodes depicting crusading are sparser, they reflect similar attitudes, although more muted. However, in both chronicles the crusades have also been highlighted as a context in which knights could win fame, material gain and honour, all the while simultaneously fulfilling their spiritual obligations. Thus, one likely purpose of the chronicles is to emphasise to the audience the connection between the crusades and chivalry.

Similar to the characters depicted in the chronicles, the presumed intended audiences of the chronicles were, by and large, noblemen who had been trained in the knightly arts and were familiar with the institution of knighthood, whether they themselves were knighted or not. The presumed audience of the LRC were probably composed of both the knight brothers of the Teutonic Order as well as crusaders, for whom the LRC tried to create a unifying myth and purpose – the protection and expansion of Christendom, in the pursuit of which also worldly rewards could be gained. In the case of the CoDE, however, the presumed audience was composed of a single group – the (high) nobility. There the goal, similarly, was to unite its

audience through the construction of a common, noble and specifically knightly past. There is, however, a critical difference – the LRC’s readership within the ranks of the Teutonic Order was bound to a different code of conduct than their peers among the secular nobility. Familial and feudal ties, courtship as well as court politics – all topics that were relevant among the secular nobility and are reflected in knightly literature – are present in the CoDE, but absent in the LRC, reflecting the differing priorities of their audiences.

Additionally, knights in the CoDE belong to a single, defined and elitist knighthood which is united politically, ideologically and through status and which plays an important part in the functioning of the kingdom. This group, somewhat paradoxically considering the elitism of the CoDE, also includes those “equal to knights”, men who had not been knighted but nonetheless fulfilled a near identical military and social function. To create and emphasise this common identity, chivalric ceremonies such as the conferral of knighthood and tournaments are highlighted in the chronicle, tying the status of knighthood to one’s participation in these rituals which were tightly controlled by the monarchy and, to a lesser extent, the (high) nobility. To legitimise the estate of knighthood, the chronicler also associates Swedish knights with well-known characters from knightly literature, creates a knightly past for Sweden and links Swedish chivalry to the wider European knightly culture. In the LRC there is no similar attempt to create a chivalric past for Livonia, although the author does link the knights appearing in the chronicle to a character from chivalric literature, thereby, similarly to the CoDE, associating the knights of Livonia with a wider, “international” knighthood. This difference likely stems from the contrasting contexts: 1) Livonia, unlike Sweden, was conquered, not native, land for both the writer and audience of the chronicle 2) the audience of the CoDE, unlike that of the LRC, was a native elite 3) the interests and capability of the Teutonic Order differed from that of the Swedish royal court and thereby could and/or would not try to establish a monopoly on knighthood. The characters’ status as knights in the LRC is passively assumed and there is no mention of chivalric ceremonies such as the ones highlighted in the CoDE. There is still, however, a unified knighthood, though its focus is not on chivalry, but military prowess, specifically in service of Christianity. This prioritisation of prowess over manners also entails the lack of the elitism that is present in the CoDE. This knighthood – regardless of whether they are knights of the Teutonic Order, Livonian vassals or crusaders coming from the west – are united in their defence and expansion of Christendom.

One of the defining aspects of chivalry was its relation to gender roles and norms. Being knightly went hand in hand with engaging in masculine behaviours and exhibiting masculine attributes (e.g. bravery, willpower, good looks, piety, physical and military might) or, utilizing the terms used by the chronicle, being manly. Failure to live up to these standards meant a loss of honour and status. Masculinity is expressed in both chronicles through a “hegemonic masculinity,” a privileged and upheld standard which legitimized the power of the nobility in general, and knights specifically, over their surroundings (women and men deemed not to be manly enough). This can be seen in the depiction of violence in the LRC, where masculinity is associated with the ability to inflict violence while being the victim of violence is associated with the feminine. Masculinity could also be expressed through other means, such as success in both material (acquiring and defending property, providing for kith and kin) and familial (intercourse, siring heirs, protecting the family). Though these too were associated (in)directly with the ability to perform violence. The CoDE, where dynastic politics play a major role, provides good examples of such expressions of masculinity. Additionally, the CoDE associates masculinity and chivalry with the court environment, with the violation of the rules of that *milieu* being considered both “unmanly” and “unknightly.” By contrast, in the LRC one cannot find the pursuit of either familial or material prosperity. This is due to two factors. Firstly, the LRC is focused on the activities of a military order, the members of which were expected to be celibate and forsake personal possession. Thus, being denied some of the traditional avenues where noblemen expressed their masculinity, the Teutonic Knights depicted in the LRC could exhibit masculinity by demonstrating willpower through both celibacy as well as a willingness to suffer and die. Secondly, there is an almost total lack of female characters in the LRC.

As a matter of fact, in both chronicles women generally have peripheral, supporting roles, which they are assigned both by the chronicler as well as the wider literary and cultural contexts. In effect, they are there not as actors but as figures to be acted upon. However, in the LRC this is especially apparent, with the anonymous mass of women being depicted as the victims of war while a scarce few appear as individuals. The lack of women in the chronicle is partly explained by the lack of a court environment as well as the focus on the activities of a military order. Both exclude classic depictions of courtly love (except for Duke Mindaugas and his wife Morta). However, the latter provides a different avenue for the expression of a knight’s devotion to his lady – that of the devotion of the military orders to female saints. In the LRC this is expressed in the depiction of the love of knights towards the Virgin Mary. In the CoDE there is more opportunity for women to individually stand out, in large part due to predominant

role the court plays in the narrative. They appear primarily as wives, though in this role they can appear as schemers, advisors and avengers. In all roles, however, they are defined by their relations to the men in their lives. Despite all of this, however, the depiction of courtly love is relatively scant in the CoDE and the existing depictions are there to highlight the virtues of the men doing the courting.

One of the goals of my research is to investigate how the chronicles relate to knightly literature at large. While CoDE-s main font of inspiration were the chivalric romances originating from France and arriving in Sweden through Germany and Norway, the LRC was most influenced by the heroic epics of Germany. From this to a smaller or greater degree, stem many of the differences between the chronicles. For example, one of the main differences between the chronicles is the association of the term “chivalry” with the courtly and military spheres respectively. This mirrors the situation in heroic epics, while in chivalric romance the term became more associated with manners, status and courtly love. Another example is the depictions of combat, with the CoDE placing its emphasis on the individual, favouring the chivalric contests taking place between knights and governed by established customs. In contrast, in the LRC the individual generally falls into the background, with the collective being paramount. The brothers of the Teutonic Order – sworn to seek neither individual fame nor glory – are generally referred to as a group, with only a scarce few ever being singled out. Additionally, the combat in the LRC is more brutal and there is little sign of customs, knightly or otherwise, governing the conduct therein. While thus differing, the chronicles also share some similarities. For example, in both the characters depicted are associated with well-known characters from knightly literature, creating for the audience of the chronicle an association between the people depicted and the literary figures familiar to the listeners of the chronicle. Like the characters in those tales, the (positive) personae appearing in the chronicles are, at least to some degree, idealised. The goal is to both glorify those figures as well as to have them embody ideal behaviour, the “...ethico-ideological frame of mind” dubbed chivalry – whether it is the knightly/heroic model of the LRC or the courtly and knightly/courteous model of the CoDE – which the audiences of the chronicles are supposed to emulate, strengthening the foothold of chivalry in the Baltic Sea region. In both cases the glorification of chivalry stemmed from a place of insecurity – In the case of the LRC chivalry was something which could mobilise the knights of Christendom to its defence and expansion, with the Teutonic Order being the facilitator of this chivalry, while in the case of the CoDE it was a push by a monarchy and/or (high) nobility to secure their positions through the adoption and adaption of new, more exclusive identifiers, the dispensation of which they had control over.

11 Kirjandusloetelu:

Algallikate publikatsioonid

Liivimaa vanem riimkroonika:

- *Liivimaa vanem riimkroonika*. Toimetanud Enn Tarvel, tõlkinud Urmas Eelmäe. Tallinn: Kirjastus Argo, 2003.
- *Livländische Reimchronik mit Anmerkungen, Namenverzeichnis und Glossar*. Toimetanud Leo Meyer. Paderborn: Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1876.

Eriku kroonika

- *Erikskrönikan enligt Cod. Holm : D.2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter*. Toimetanud Rolf Pipping. Uppsala, 1963.
- *Erikskrönikan*. Toimetanud ja kommenteerinud Sven-Bertil Jansson. Stockholm: Tidens Förlag, 1986.
- *Erikskrönika Cronique d'Erik, première chronique rimée suédoise (première moitié du XIVe siècle)*. Tõlkinud ja kommenteerinud Corinne Péneau. Paris: Publications de la Sorbonne, 2005.
- *Erikskrönikan: en medeltida krönika i nusvensk version*, toimetanud ja tõlkinud Erik Carlquist, Peter C Hogg, Zeth Alvered. Nordic Academic Press, 2019.
- *Svenska medeltidens rimkrönikor*, kd I. Toimetanud Gustav E. Klemming. Stockholm: P.A. Norstedt & söner, kongl. Boktycckare, 1865.
- *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*. Tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg. Lund: Nordic Academic Press, 2012.

Muud

- *Das Eckenlied. Mittelhochdeutsch/Neuhochdeutsch*. Toimetanud Francis B. Brévant. Stuttgart: Reclam, 1986.
- de Charny, Geoffroi. *A Knight's Own Book of Chivalry*. Tõlkinud Elspeth Kennedy ja kommenteerinud Richard, W. Kaeuper. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005.

Sekundaarkirjandus

- Angermann, Norbert. „Die mittelalterliche Chronistik.“ In *Die Geschichte der deutschbaltischen Gesichtsschreibung*, toim. Georg von Rausch, 3-20. Köln: Böhlau, 1986.
- Bale, Anthony, (toim.) *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades. Cambridge Companions to Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

- Barber, Richard. “Heralds and the Court of Chivalry: From Collective Memory to Formal Institutions.” In *Courts of Chivalry and Admiralty in Late Medieval Europe*, toim. Anthony Musson ja Nigel Ramsay, 15–28. Boydell & Brewer, 2018.
- Bellis, Joanna, ja Megan G. Leitch. “Chivalric Literature.” In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones ja Peter Coss, 241–62. Boydell & Brewer, 2019.
- Bengtsson, Herman. *Den höviska kulturen i Norden – En konsthistorisk undersökning*. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien, 1999.
- Borst, Arno. „Das Rittertum im Hochmittelalter. Idee und Wirklichkeit.” In *Das Rittertum im Mittelalter*, toim. Arno Borst, 212-246. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989.
- Brauns, Wilhelm. “Die Livländische Reimchronik” In *Die Deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon*, kd 5, toim. Wolfgang Stammer ja Karl Langosch, 956-967. Berlin: De Gruyter, 1955
- Bumke, Joachim. *The Concept of Knighthood in the Middle Ages*. Tlk W.T.H. Jackson ja Erika Jackson. New York: AMS Press, 1982.
- Bumke, Joachim. *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*. 2 kd. Göttingen: Hartmut Boockmann, 1986.
- Bumke, Joachim. *Geschichte der deutschen Literatur im hohen Mittelalter*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1990.
- Carlquist, Erik ja Peter C. Hogg “Translators’ remarks.” In: *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*. Tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg, 27-31. Lund: Nordic Academic Press, 2012.
- Carlquist, Erik ja Peter C. Hogg, „Translators’ remarks,“ in *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*, tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg (Lund: Nordic Academic Press, 2012).
- Claussen, Samuel A. “Chivalric and Religious Valorization of Warfare in High Medieval France.” In *Prowess, Piety, and Public Order in Medieval Society*, toim. Craig M. Nakashian ja Daniel P. Franke, 199-217. Leiden: Brill, 2017.
- Christiansen, Eric. *The Northern Crusades: Second Edition*. London: Penguin Publishing Group, 1997.
- Coss, Peter. “The Origins and Diffusion of Chivalry.” In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones and Peter Coss, 7-38. Boydell & Brewer, 2019).
- Crouch, David. *Tournament*. London: Hambledon and London, 2005.
- Crouch, David. *The Birth of Nobility: Constructing Aristocracy in England and France, 900–1300*. London: Routledge, 2005.
- Crouch, David. “Chivalry and Courtliness: Colliding Constructs.” In *Soldiers, Nobles and Gentlemen: Essays in Honour of Maurice Keen*, toim. Peter Coss ja Christopher Tyreman, 32-48. Boydell & Brewer, 2009.
- Crouch, David. *The Chivalric Turn: Conduct and Hegemony in Europe Before 1300*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Daniel, Norman. *Heroes and Saracens: An Interpretation of the Chansons De Geste*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1984.
- Delters, Marcus. “Aspects of the master figure in the „Livonian Rhymed Chronicle“: A study of the characterisation of the Livonian master of the Teutonic Order.” Doktoritöö, University of the State of New Jersey, 1989.
- Demel, Bernhard. “Hospitality and Chivalry in the Teutonic Order.” In *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber, 278-279. New York: Routledge, 1994.

- Duby, Georges. *Guillaume le Maréchal ehk Maailma parim rüütel*. Tõlkinud Lore Listra. Tallinn: Varrak, 2007.
- Dunbabin, Jean. *Captivity and Imprisonment in Medieval Europe, 1000-1300*. Basingstone ja New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Ecke, Paul. "Die livländische Reimchronik." Doktoritöö, Greifswald: Asler, 1910.
- Eesti keele seletav sõnaraamat. "Relvakandja." Kasutatud 01.04.2024. <https://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=relvakandja>
- Eesti keele seletav sõnaraamat. "Rüütlikirjandus." Kasutatud 27.08.2023. <http://eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=r%C3%BC%C3%BCTlikirjandus>
- Ekdahl, Sven. „The Treatment of Prisoners of War during the Fighting between the Teutonic Order and Lithuania.“ In *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber, 253-263. New York: Routledge, 1994.
- Elst, Stefan Vander. *The Knight, the Cross, and the Song: Crusade Propaganda and Chivalric Literature, 1100-1400*. University of Pennsylvania Press, 2017.
- Ferrari, Fulvio. "Literature as a performative act: Erikskrönikan and the making of a nation." In *Lärdomber oc skämptan. Medieval Swedish Literature Reconsidered*, toim. Fulvio Ferrari ja Massimiliano Bampi, 55-80. Uppsala: Svenska formskriftsällskapet, 2008.
- Fischer, Mary Christie. "The Idea of Christian Chivalry in the Chronicles of the Teutonic Order." Doktoritöö, University of St. Andrews, 1984. <https://research-repository.standrews.ac.uk/handle/10023/2621>
- Fischer, Mary Christie. *'Di Himels Rote': The Idea of Christian Chivalry in the Chronicles of the Teutonic Order*. Göppinger: Kümmerle Verlag, 1991.
- Fischer, Mary Christie. "Biblical Heroes and the Uses of Literature: The Teutonic Order in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries." In *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150-1500*, toim. Alan V. Murray, 261-275. Aldershot: Ashgate, 2001.
- Fischer, Mary Christie. „Die Darstellung von Frauen in der historischen Erzählung des Deutschen Ordens.“ In *Neue Studien zu Literatur im Deutschen Orden*, toim. Arno Mentzel-Reuters ja Bernhart Jähnig, 229-246. Stuttgart: S. Hirzel Verlag, 2014.
- Friedman, Yvonne. *Encounter Between Enemies: Captivity and Ransom in the Latin Kingdom of Jerusalem*. Leiden: Brill, 2002.
- Friedman, Yvonne. "Masculine attributes of the other. The shared knightly model." In *Crusading and Masculinities*, toim. Natasha R. Hodgson, Katherine J. Lewis ja Matthew M. Mesley, 89-100. Abingdon: Routledge, 2019.
- Guth, Klaus. "Patronage of Elizabeth in the High Middle Ages in Hospitals of the Teutonic Order in the Bailiwick of Franconia." In *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber, 245-252. New York: Routledge, 1994.
- Görich, Knut. „Ehrformen in der Geschichte des Früh- und Hochmittelalters.“ In *Ehre*, toim. Matthias D. Wütrich, Markus Höfner ja Richard Amesbury, 41-58. Tübingen: Mohr Siebeck, 2021. 41-58.
- Haymes, Edward R. "Dietrich von Bern im Nibelungenlied." *Zeitschrift für Deutsches Altertum und Deutsche Literatur* 114, no. 3 (1985): 159–65. <http://www.jstor.org/stable/20657655>.
- Helm, Karl ja Walther Ziesemer. *Die Literatur des Deutschen Ritterordens*. Gießen: Wilhelm Schmitz Verlag, 1951.
- Holt, Andrew. "Between Warrior and Priest: The Creation of a New Masculine Identity during the Crusades." In *Negotiating Clerical Identities: Priests, Monks and*

Masculinity in the Middle Ages, toim. Jennifer D. Thibodeaux, 185-203. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

- Honemann, Volker. "Zu Selbstverständnis und Identitätsvorstellungen in der livländischen Geschichtsschreibung des Mittelalters." In *Geschichtsschreibung im mittelalterlichen Livland*, toim. Matthias Thumser, 255-295. Berlin, Münster: Lit, 2011.
- Howe, John. „Martyrs.“ In *Encyclopedia of Medieval Pilgrimage*, toim Larissa J. Taylor jt., 382-386. Leiden: Brill, 2009.
- Jackson, William Henry. *Knighthood in Medieval Literature*. Woodbridge: D.S. Brewer, 1981.
- Jaeger, Stephen C. *The Origins of Courtliness: Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals, 939-1210*. University of Pennsylvania Press, 1985.
- Jansson, Sven-Bertil. *Medeltidens rimkrönikor: Studier i funktion, stoff, form*. Stockholm: Läromedelsförlagen, 1971.
- Jansson, Sven-Bertil. „Inledning.“ In *Erikskrönikan*. Toimetanud ja kommenteerinud Sven-Bertil Jansson, 9-23. Stockholm: Tidens Förlag, 1986.
- Jansson, Sven-Bertil. „Kommentar.“ In *Erikskrönikan*. Toimetanud ja kommenteerinud Sven-Bertil Jansson, 183-242. Stockholm: Tidens Förlag, 1986.
- Jensen, Carsten Selch. „How to Convert a Landscape: Henry of Livonia and the Chronicon Livoniae.“ In *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, toim. Alan V. Murray. England: Ashgate. 2009. 151-168.
- Jezierski, Wojtek. "Livonian Hospitality: The 'Livonian Rhymed Chronicle' and the Formation of Identities on the Thirteenth-Century Baltic Frontier" *Frühmittelalterliche Studien* 54, no. 1 (2020): 395-427.
- Jones, Catherine. *An Introduction to the chansons de geste*. Gainesville: University of Florida Press, 2014.
- Jones, Robert W. "Introduction." In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones ja Peter Cross, 1-6. Boydell & Brewer, 2019.
- Jonsson, Bengt, R. *Erikskrönikans diktare: ett försök till identifiering*. Uppsala: Svenska fornsskriftssällskapet, 2010.
- Kaeuper, Richard W. *Chivalry and Violence in Medieval Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Kaeuper, Richard, W. "Chivalry: Fantasy and Fear." In *Writing and Fantasy*, toim. Ceri Sullivan ja Barbara White, 60-75. London: Routledge, 1999.
- Kaeuper, Richard W. *Holy Warriors: The Religious Ideology of Chivalry*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009.
- Kaeuper, Richard W. „Piety and Independence in Chivalric Religion.“ In *Chevalerie et christianisme aux XIIe et XIIIe siècles*, toim Martin Aurell ja Catalina Gibrea, 201-210. Rennes: Presses universitaires de Rennes, 2011.
- Kaeuper, Richard W. *Medieval Chivalry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Louise J. Wilkinson, "Gendered Chivalry," In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones and Peter Coss, 219–40. Boydell & Brewer, 2019. Käsitlus, mis puudutab ka risticõdade konteksti vt Matthew M. Mesley, "Chivalry, Masculinity, and Sexuality." In *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades*, toim. by Anthony Bale, 146–64 (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), Louise J. Wilkinson, "Gendered Chivalry," In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones and Peter Coss, 219–40. Boydell & Brewer, 2019. Käsitlus, mis puudutab ka risticõdade konteksti vt Matthew M. Mesley, "Chivalry, Masculinity, and Sexuality." In *The Cambridge*

- Companion to the Literature of the Crusades*, toim. by Anthony Bale, 146–64 (Cambridge: Cambridge University Press, 2019),
- Kaljusaar, Kristjan. “Martyrdom on the Field of Battle in Livonia during Thirteenth-Century Holy Wars and Christianization: Popular Belief and the Image of a Catholic Frontier.” In *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*, toim. Radoslaw Kotecki, Stephen Bennett ja Carsten S. Jensen, 245-262. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021.
  - Kaljusaar, Kristjan. “A North German Prince on a Pilgrimage in Arms: Political Implications of the Livonian Crusade of Albert I, Duke of Saxony.” In *The Expansion of the Faith Crusading on the Frontiers of Latin Christendom in the High Middle Ages*, toim. Paul Srodecki ja Norbert Kersken, 131–145. Turnhout: Brepols, 2022.
  - Karras, Ruth, M. *From Boys to Men: Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*. (Middle Ages series). Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003.
  - Kay, Sarah. “Contesting ‘Romance Influence’: The Poetics of the Gift.” *Comparative Literature Studies*, kd 32, nr 2 (1995): 320–41.
  - Kay, Sarah. *The Chansons de Geste in the Age of Romance: Political Fictions*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
  - Keen, Maurice. *Chivalry*. New Haven ja London: Yale University Press, 1984.
  - Kļaviņš, Kaspars. “The Ideology of Christianity and Pagan Practice among the Teutonic Knights: The Case of the Baltic Region.” *Journal of Baltic Studies*, 37, 3 (2006): 260-276.
  - Kļaviņš, Kaspars. “Vācu ordeņa mentalitāte un ideoloģija. Atskaņu hronikas izgaismojumā.” *Latvijas Vestures Instituta Žurnāls*. 1 (1993): 30-39.
  - Kreem, Juhan. “Aadel ja vasalkonnad.” In *Eesti Ajalugu II. Eesti keskaeg*, toim. Anti Selart, 110-122. Tartu: Tartu Ülikool, 2012.
  - Kreem, Juhan. „Mobility of the Livonian Teutonic Knights.“ in *Making Livonia: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region*, toim. Anu Mänd ja Marek Tamm, 158-169. London: Routledge, 2020.
  - Kugler, Hartmut. “Über die Livländische Reimchronik: Text, Gedächtnis und Topographie.” *Jarhbuch der Brüder-Grumm-Gesellschaft*, 2 (1992): 85-104.
  - Kugler, Hartmut. “Die ‘Livländische Reimchronik’ des 13. Jahrhunderts.” *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, 9 (1993): 22-30.
  - Kumlien, Kjell. *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid*, Stockholm: Almqvist, 1967.
  - Kurss, Helen. “Õukondlik kirjandus Vana-Liivimaal? ‘Liivimaa kogumik’ (ca 1431).” *Keel ja Kirjandus*, 8/9 (2011): 572-587.
  - Lapina, Elizabeth. “Crusader Chronicles.” In *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades*, toim. Anthony Bale, 11-24. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
  - Layher, William. *Queenship and Voice in Medieval Northern Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
  - Layher, William. “The Old Swedish *Hærra Ivan Leons riddare*.” In *The Arthur of the North: The Arthurian Legend in the Norse and Rus' Realms*, toim. Marianne E. Kalinke, 123-144. Cardiff: University of Wales Press, 2011.
  - Lazda-Cazers, Rasma. „I. Landscape as Other in the Livländische Reimchronik.“ *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 65 (2009): 183-209.
  - Lieberman, Max. “A New Approach to the Knighting Ritual.” *Speculum* 90, no. 2 (2015): 391–423. <http://www.jstor.org/stable/43577349>.

- Lienert, Elisabeth. *Mittelhochdeutsche Heldenepik: eine Einführung*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015.
- Linder, Richard. *Zur Älteren reimchronik*. Leipzig: Druck v. J.B. Hirschfeld, 1891. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/48879>
- Lindkvist, Thomas. „Crusades and crusading ideology in the political history of Sweden 1140-1500.“ In *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier*, toim. Alan V. Murray, 119-130. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2001.
- Lindkvist, Thomas. “Sveriges medeltida europeisering.” *Forskning om Europafrågor vid Göteborgs universitet*, 18 (2006): 125–154.
- Loden, Sofia. *French Romance, Medieval Sweden and the Europeanisation of Culture*. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2021.
- Lähnemann, Henrike. “The Maccabees as Role Models in the German Order.” *Killing for the Faith - Dying for the Faith. Old-Testament Faith-Warriors (1 and 3 Maccabees) in Historical Perspective*, toim. Gabriela Signori, 177-193. Leiden: Boston, 2011.
- *Lärdomber Oc Skämptan: Medieval Swedish Literature Reconsidered*, toim. Bampi, Massimiliano, ja Fulvio Ferrari. Uppsala: Svenska fornskriftsällskapet, 2008.
- Löfqvist, Karl-Erik. *Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid*. Lund: H. Ohlssons boktryckeri, 1935.
- Mackensen, Lutz. *Zur Literatur Altlivlands*. Würzburg: Holzner, 1961.
- McConnell, Winder. “Medieval German Heroic Epic.” In *A Companion to Middle High German Literature to the 14th Century*, toim. Francis G. Gentry, 151-213. Leiden: Brill, 2002.
- Mentzel-Reuters, Arno. “Bartholomaeus Hoeneke. Ein Historiograph zwischen Überlieferung und Fiktion.” In *Geschichtsschreibung Im Mittelalterlichen Livland*, toim. Matthias Thumser, 11–58. Berlin: Lit Verlag, 2012.
- Matthew M. Mesley, “Chivalry, Masculinity, and Sexuality.” In *The Cambridge Companion to the Literature of the Crusades*, toim. by Anthony Bale, 146–64 (Cambridge: Cambridge University Press, 2019),
- Meyer, Leo. “Ueber die livländische Reimchronik.” *Baltische Monatsschrift* 21 (1872): 365-366.
- Mierke, Gesine. “Norddeutsche Reimchroniken – Braunschweigische und Mecklenburgische Reimchronik.” In *Handbuch Chroniken des Mittelalters*, toim. Norbert H. Ott ja Gerhard Wolf, 197-225. Berlin, Boston: De Gruyter, 2016.
- Militzer, Klaus. “Recruitment of Brethren for the Teutonic Order in Livonia, 1237–1562.” In *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*, toim. Malcolm Barber, 270-278. New York: Routledge, 1994.
- Militzer, Klaus. „From the Holy Land to Prussia: the Teutonic Knights between Emperors and Popes and their Policies until 1309.“ In *Zentrale und Region. Gesammelte Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens in Preussen, Livland und im Deutschen Reich aus den Jahren 1968 bis 2008*, toim. Klaus Militzer, 16-25. Weimar: VDG, 2015.
- Millet, Victor. *Germanische Heldendichtung im Mittelalter*. Berlin, New York: de Gruyter, 2008.
- Morton, Nicholas Edward. *The Teutonic Knights in the Holy Land 1190-1291*. Woodbridge: The Boydell Press, 2009.
- Murray, Alan V. „The Structure, Genre and Intended Audience of the Livonian Rhymed Chronicle“. In *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier*, toim. Alan V. Murray, 235-251. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2001.

- Murray, Alan, V. “The Saracens of the Baltic: Pagan and Christian Lithuanians in the Perception of English and French Crusaders to the Late Medieval Prussia.” *Journal of Baltic Studies*, 41, no. 4 (2010): 413-429.
- Murray, Alan V. “Contrasting Masculinities in the Baltic Crusades: Teutonic Knights and Secular Crusaders at War and Peace in Late Medieval Prussia.” In *Crusading and Masculinities*, toim. Natasha R. Hodgson, Katherine J. Lewis ja Matthew M. Mesley, 113-128. Abingdon: Routledge, 2019.
- Murray, Alan V. “Formulaic Language in the Livonian Rhymed Chronicle.” *Amsterdamer Beiträge Zur Älteren Germanistik/Amsterdamer Beiträge Zur Älteren Germanistik* 79, no. 1 (2019): 86–105.
- Murray, Alan, V. “The «Livonian Rhymed Chronicle» as a Transitional Text: Formulaic Language in Middle High German Verse History.” *RILCE. Revista de Filologia Hispanica*, 36, no. 4 (2020): 1324-1343.
- Nedkvitne, Arnved. *The Social Consequences of Literacy in Medieval Scandinavia*. Turnhout: Brepols, 2004.
- Neecke, Michael. *Literarische Strategien narrativer Identitätsbildung*. Berlin: Peter Lang Verlag, 2021.
- Nicholson, Helen, J. *Love, War and the Grail. Templars, Hospitallers and the Teutonic Knights in Medieval Epic and Romance 1150-1500*. Leiden: Brill, 2000.
- Nicholson, Helen, J. “The Head of St Euphemia: Templar Devotion to Female Saints.” In *Gendering the Crusades*, toim. Susan B. Edington ja Sarah Lambert, 108-120. Cardiff: University of Wales Press, 2001.
- Nicholson, Helen, J. *Medieval Warfare. Theory and Practice of War in Europe 300-1500*. Bloomsbury Publishing, 2004.
- Nicholson, Helen, J. “Memory and the Military Orders: an Overview.” In *Entre Deus e o Rei: O Mundo das Ordens Militares, Vol. 1*, toim. Isabel Cristina Fernandes, 17-28. Palmela: Município de Palmela, 2017.
- Nicholson, Helen, J. “The Military Orders.” In *A Companion to Chivalry*, toim Robert W. Jones ja Peter Coss, 69-84. Woodbridge: Boydell & Brewer, 2019.
- Nikžentaitis, Alvydas. “Lietuvoje ir Vokiečių ordino valstybėje (1283–1409).” In *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, toim. Jolita Sarcevičienė, 507-527. Vilnius: Lietuvos Istorijos Institutas, 1997.
- Noble, Peter, S. “Anti-clericalism in the feudal epic.” In *The Romance Epic and the Medieval Alexander. Essays in Honour of D.J.A. Ross*, toim Peter S. Noble, 149-158. London, New York: Krauss-Thompson, 1982, 149-158.
- Nordstandh, Gisella. “En kritisk läsning av Erikskrönikans första korstågsperiod.” *Historisk Tidskrift för Finland* 75, no. 1 (1990): 22–23.
- Paravicini, Werner. *Die Preußenreisen des europäischen Adels: Teil 1*. (Sigmarinen: Thorbecke, 1989).
- Werner Paravicini, *Die Preußenreisen des europäischen Adels: Teil 1* (Sigmarinen: Thorbecke, 1989).
- Paravicini, Werner. *Die Preußenreisen des europäischen Adels: Teil 2*. Sigmarinen: Thorbecke, 1995.
- Paravicini, Werner. *Die ritterlich-höfische Kultur des Mittelalters*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2011.
- Pearsall, Derek. *Arthurian Romance. A Short Introduction*. Malden: Blackwell Publishing, 2003.

- Péneau, Corinne. „Elites suédoises et modèles occidentaux dans la Grande chronique rimée.“ In *Les élites nordiques et l'Europe occidentale (XIIe-XVe siècle)*, toim. Tuomas M.S. Lehtonen ja Elisabeth Mornet, 221-243. Paris: Publications de la Sorbonne, 2019.
- Petrilionis, Antanas. “The ‘Auf Die Hand’ Practice: Releasing Captives on Parole Between The Teutonic Order And Lithuania in The End of XIVth And The First Half of XVth Centuries.” *Lietuvos Istorijos Studijos*, 45 (2020): 31–46.
- Peyper, Audrey. “The Teutonic Order Crusading Ethos and The Livonian Rhymed Chronicle.” Magistritöö, University of Tasmania https://www.academia.edu/6546242/The_Crusading_Ethos_Christian_Chivalry_and_The_Livonian_Rhymed_Chronicle
- Pipping, Rolf. *Kommentar till Erikskrönikan*. Helsingfors: Åbo tryckeri och tidnings aktiebolag, 1926.
- Pitt-Rivers, Julian. “Honour and Social Status.” In *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, toim. Jean G. Peristiany, 19-78. London: Weidenfeld and Nicolson, 1965.
- “Reimchronik, Livländische,” *Geschichtsquellen.de*, viimati kasutatud 03.05.2024, <https://www.geschichtsquellen.de/werk/4139>.
- Robinson, Paul. *Military Honour and the Conduct of War: From Ancient Greece to Iraq*. London and New York: Routledge, 2006.
- Scaglione, Aldo D. *Knights at Court: Courtliness, Chivalry and Courtesy from Ottonian Germany to the Italian Renaissance*. Oxford: University of California Press, 1991.
- Småberg, Thomas. “Rituals of Greeting and Farewell: Reflections on a Visit to the Royal Court of Norway in 1302.” *Collegium Medievale*, kd 25 (2012). 3-40.
- Småberg, Thomas. “The Ritual Battle of Tournament: Tornej, Dust, and Bohord in Medieval Sweden ca. 1250–1320.” In *Devising Order. Socio-religious Models, Rituals, and the Performativity of Practice*, toim. Bruno Boute ja Thomas Småberg, 165-192. Leiden: Brill, 2013.
- Småberg, Thomas. “The Language of Masculine Friendship: Idealism and Political Realism in a Swedish Fourteenth Century Rhyme Chronicle.” In *Friendship and Social Networks in Scandinavia c. 1000-1800*, toim. Jón Viðar Sigurðsson, 199-231. Turnhout: Brepols, 2013.
- Småberg, Thomas. “‘Mead and Beer and Cherry Wine and Wine both Red and White’: Feasts, Courts, and Conflicts in Fourteenth-Century Sweden.” In *Rituals, Performatives, and Political Order in Northern Europe, c. 650–1350.*, toim. Wojtek Jezierski, Lars Hermanson, Hans J. Orning ja Thomas Småberg, 295-320. Turnhout: Brepols, 2013.
- Sposato, Peter ja Samuel Claussen. „Chivalric Violence.“ In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones ja Peter Coss, 99-117. Boydell & Brewer: 2019.
- Ståhlberg, Andreas. “Frälsesamhället: En studie av det svenska 1300-talsfrälsets ideologi såsom framställd i Erikskrönikan.” Magistritöö, Karlstadt, 2012. https://www.academia.edu/65335216/Fr%C3%A4lsesamh%C3%A4llet_En_studie_av_det_svenska_1300_talsfr%C3%A4lsets_ideologi_s%C3%A5som_framst%C3%A4lld_i_Erikskr%C3%B6nikan
- Stevenson, Katie. “Introduction.” In *Chivalry and the Medieval Past*, toim. Katie Stevenson ja Barbara Gribling, 1-14. Woodbridge: Boydell Press, 2016.
- Strickland, Matthew. “Killing or Clemency? Ransom, Chivalry and Changing Attitudes to Defeated Opponents in Britain and Northern France, 7–12th Centuries.” In *Krieg im Mittelalter*, toim. H. H. Kortum, 93-121. Berlin: Akademie Verlag 2001.

- Strickland, Matthew. "The Vanquished Body: Some Conclusions and Comparisons." In *El cuerpo derrotado: como trataban musulmanes y cristianos a los enemigos vencidos: Peninsula Iberica, ss. VIII–XIII*, toim. Maria Isabel Fierro Bello ja Francisco Garcia Fitz, 531-570. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2008.
- Smith, Caroline. "Martyrdom and Crusading in the Thirteenth Century: Remembering the Dead of Louis IX's Crusades." *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean* 15 (2003): 189–96.
- "Spielmannsdichtung." In *The Oxford Companion to German Literature*, toim. Garland, Henry ja Mary Garland. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Strengh, Gustavs. "Remembering the common past: Livonia as a lieu de mémoire of the Teutonic Order in the Empire." In *Livland – eine Region am Ende der Welt? / Livonia – a Region at the End of the World?*, toim. Anti Selart ja Matthias Thumser, 347-379. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2017.
- Strengh, Gustavs. "Distorted Memories and Power. Patrons of the Teutonic Order in the Fifteenth Century Prayer of the Livonian Branch." *Journal of Baltic Studies*, vol 50, nr 2 (2018):
- Strengh, Gustavs. *Remembering the Dead. Collective Memory and Commemoration in Late Medieval Livonia*. Turnhout: Brepols, 2023.
- Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev (<https://sok.riksarkivet.se/SDHK>).
- Taylor, Craig. *Chivalry and the Ideals of Knighthood in France during the Hundred Years War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Thibodeaux, Jennifer D. *The Manly Priest*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.
- Tolan, John Victor, "Mirror of Chivalry: Saladin in the Medieval European Imagination," In *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*, toim. John Victor Tolan, 79-100. Gainesville: University Press of Florida, 2008.
- Ulsig, Erik. „The Nobility of the Late Middle Ages.“ In *The Cambridge History of Scandinavia, 1*, toim. Knut Helle, 635–52. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Vilhelmsdotter, Gisela. *Riddare, bonde och biskop. Studier kring tre fornsvenska dikter jämte två nyeditioner*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1999.
- Volker, Hentrich. "Die Darstellung des Schwertbrüderordens in der Livländischen Reimchronik (Ordenschronik, Missionsgeschichte oder nur 'Kriegstagebuch')?" In *Perzeption und Rezeption: Wahrnehmung und Deutung im Mittelalter und in der Moderne*, toim. Joachim Laczny ja Jürgen Sarnowsky, 107-153. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2014.
- von Transehe-Roseneck, Astaf. *Die Ritterlichen Livlandsfahrer des 13. Jahrhunderts – Eine genealogische Unterusch hrsg. Von Wilhelm Lenz*. Würzburg: Holzner, 1960.
- Waas, Adolf. *Gesichte des Kreuzzuges*, kd 1-2. Freiburg im Breisgau: Verlag. Herder, 1956.
- Wachtsmuth, Friedrich, *Über die Quellen und den Verfasser der älteren livländischen Reimchronic*. Mitau: J.F. Steffenhagen und Sohn, 1878.
- Warme, Lars, G. *A History of Swedish Literature*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1996.
- Waśko, Anna. *Frömmigkeit und Ritteridee im Lichte des schwedischen ritterlichen Testamente aus dem 14. Jahrhundert. Zur Verbreitung des Testaments und des Testamentsbegriffs in Schweden*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1996.

- Werner Meyer. *Stilistische Untersuchungen zur livländischen Reimchronik*. Greifswald: H. Astler, 1912.
- Wilkinson, Louise, J. “Gendered Chivalry.” In *A Companion to Chivalry*, toim. Robert W. Jones and Peter Coss, 219–40. Boydell & Brewer, 2019.
- Österberg, Eva. „Duke Erik and his tragic fate. Introduction.“ In *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*. Tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg, 7-27. Lund: Nordic Academic Press, 2012.
- Österberg, Eva. „Commentary.“ In *The Chronicle of Duke Erik: A Verse Epic from Medieval Sweden*. Tõlkinud Erik Carlquist ja Peter C. Hogg, kommenteerinud Eva Österberg, 235-257. Lund: Nordic Academic Press, 2012.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, *Emil Jakob Oras*

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

magistritöö

„Kes Dietrich von Berniga vapralt võitlesid“:

Rüütliid, rüütellikkus ja rüütlikultuur „Liivimaa vanemas riimkroonikas“ ja „Eriku kroonikas“

mille juhendaja on Mihkel Mäesalu,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, alates **10.05.2024** kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Emil Jakob Oras

10.05.2024